

לק"י
גליון קמ-קמא
(140 - 141)
כסלו תשע"ו
בשכ"ו לשטרי
דצמבר 2015
IFFN-0568-0972

אפיקים

לתחיה רוחנית וחברתית, להגנת זכויות ולעצמיות גאולות

צייר : איתמר סיאני

טקס הענקת פרס שבי לשנת תשע"ז 2015

במעמד עו"ד איציק ברורמן, ראש העיר פ"ת

להקת "בת נדיבים"
בניהול הכוריאוגרפית
אסנת ברידסן ומזל אילן

ערב עם סג'ב כהן וגילה בשארי

יתקיים, אי"ה, ביום שני, כ"ג בטבת תשע"ו (4.1.2016)
בשעה 19:30 ב"היכל התרבות", רח' המכבים 7, פ"ת

הפרסים יוענקו:

גב' אסתר מוצ'בסקי - שופר, חוקרת תרבות יהודי תימן במחזיאון ישראל | ד"ר יהודה עמיר, חוקר ספרות יהודי תימן, אוני' בר-אילן
מר איתמר סיאני, צייר ישראלי, אמן ומחנך המשמר גם את שורשיו | להקת המחול התימני "בת נדיבים",
בהדרכת גב' אסנת ברידסן - שרעבי ובניהול גב' מזל אילן

צוות ההפקה: טוביה סולמי, איתמר פנחס ומזל אילן

03-9125222

www.heichalpt.co.il | רח' המכבים 5, פתח-תקוה

תוכן הגיליון

אפיקים – ע.ר. 580032753
לתחיה רוחנית וחברתית (ע"ר)

גיליון קמ-קמא (140-141)
כסלו תשע"ו, בשכ"ו לשטרי
דצמבר 2015

המערכת:

עורך אחראי – יוסף דחוח-הלוי
עורכי משנה – ד"ר יהודה עמיר
דוד דחוח-הלוי
טוביה סולמי

פרופ' יוסף-יובל טובי
ד"ר יחיאל קארה
ד"ר רפאל שובלי
שמואל דחוח-הלוי

המועצה:

הרב עזריה בסיס
הרב ראובן דוד
הרב זכריה תנעמי
הרב יוסף אברקי
דניאל בשארי
מיכל זהבי

כתובת המערכת:

רח' יהודה קרני 21, רמת אביב
תל-אביב, מיקוד 69025
טלפון המערכת – 052-6388558
054-5752526

פקסימיליה: 03-9328557

אימייל: dahouh@zahav.net.il
tsulami@gmail.com

האחריות לדעות המובעות
במאמרים על מחבריהם
© כל הזכויות שמורות
עיצוב ועימוד: דפוס דפס-כל

תמונת השער: איתמר סיאני,
תבליט מתוך אלבום "מרבד הקסמים"

- 2 אפיק אל הקורא – חג שמח ביובל לאפיקים / טוביה סולמי
- 5 יובל ל"אפיקים" – כתב-העת העצמאי והלוחם / ד"ר דן אלמגור
הספרות היפה של ר' זכריה אלצ'אהרי
- 11 כחולית מעבר בשירת תימן / פרופ' יוסף יובל טובי
- 14 לקט דברי תורה במשנת הרמב"ם / הרב ד"ר אדיר דחוח הלוי
- 16 טקס הענקת פרס שבזי לשנת תשע"ה-2014 / טוב שרעבי
- 17 נפש יהודי תימני – אני אשיר / ד"ר יהודה עמיר
- 18 חגיגות 60 שנה לאליכין והספר "אליכין שלי" / שושנה יצחקי
- 21 חייהן של ילדות בנות תימן בא"י בתקופת המנדט / יונה קאפח
- 22 "לתימניה שלי" (שיר) / טוביה סולמי
- 23 "אב ובנו" (ציור) / ליאורה כץ
- 24 לתולדות השיר "זמורות יבשות" של דן אלמגור / טוביה סולמי
- 27 מילות השיר "זמורות יבשות" / ד"ר דן אלמגור
האם הפיכת תימן למדינה פדרלית
- 28 תפתור את בעיותיה? / ד"ר דב לויטן
- 31 אלקאת ואלקהוה (שיר) מאת ר' שלום שבזי (?) / ד"ר נעמה בן-עמי
- 33 השיר "אלקאת ואלקהוה - הקאת והקפה" ותרגומו
- 39 "החוט של סבא" – גולי חוברי-קאפח / ד"ר אורי מלמד
- 40 סיפורים תימניים קטנים גדולים / ד"ר אפרים יעקב (ז"ל)
- 43 דברים לזכרו של אפרים יעקב ז"ל / ד"ר אורי מלמד
- 44 "צפור" (שיר) / מנחם מ' פאלק
תרומת ד"ר אפרים יעקב לחקר מורשת הזמר
- 46 של יהודי שרעב וחוגריה / תם פוגל
- 47 פרס שבזי לשנת תשע"ה" לר' טוב צדוק יצ"ו / טוב שרעבי
- 48 ביום אביב נזמר שיר רננים (שיר) / מרדכי יצהרי
- 49 "דודך צאלקה" המרפול השכונתי (סיפור) / איתמר פנחס
ד"ר יעל שי ז"ל - האמא של החינוך
- 52 המוסיקאלי בארץ הלכה לעולמה / טוביה סולמי
- 55 "מצב השירה" (שיר) / ד"ר רחלי אברהם-איתן
- 56 חלומותיה של ליאורה בת סעדיה בן נתן צאירי / ד"ר אמנון מעבי
- 61 ממחברות תם אבן יוסף אלטיירי / תם פוגל
- 62 והנער איננו אתי (שיר) / אודיה בן-שלום מורי
האירועים לציון מאה שנה לייסוד מחנה-יהודה – תשע"ג /
- 63 ד"ר אמנון מעבי
- 68 עוד נוסע דגל מחנה יהודה כבראשונה (שיר) / טוביה סולמי
- 69 אימותינו - ונשי תימן / ד"ר שרונה תם עמוסי
- 79 משירתו של מושבניק / לגשם תפלה, מבט אחרון בטרם / זכריה אריה
"מתימן לישראל: תרבות, לשון, ספרות, חינוך" בעריכת ד"ר איתמר קאפח / פרופ' רחל שרעבי
- על מדרש "חמדת ימים: לשבזי מהדורת ציון בר-מעוז / ד"ר יהודה עמיר
- על ספר השירים "חיים פשוטים" מאת עו"ד רחל ארזני / טוביה סולמי
- "יצאה למרדף" (שיר) / רחל ארזני
- כטל מים" וזיקתו לזריחת מחשבת האמת / הרב ד"ר אדיר דחוח-הלוי

80

81

83

84

86

90	"בארץ אבותי (שיר) / דוד דחוח הלוי
91	הצגת ספר השירים "ואף על פי כן" מאת טוביה סולמי
92	"וְאֲנִי גִּחְלֶת בְּלִבִּי" - על הספר "ואף על פי כן" של טוביה סולמי / ד"ר יהודה עמיר
93	"לשבת באוהל מועד" (שיר) / טוביה סולמי
94	"התאחדות התימנים בארץ ישראל" (ספר) / ד"ר זכריה ישע דורי
94	המדריך לטיולים "בשביל ישראל" / יאיר לידני
95	זר שירי משפחה: "תורת אבי, זכרון לברכה, משנה ראשונה" / פרופ' אביבית לוי (קאפח)
96	העיר שבלב - על השיר "ירושלים" של בלפור חקק / מנחם מ' פאלק
98	עיני ינשוף (שיר) / מנחם מ' פאלק
99	לזכרו של שלום שמן איש מחנה יהודה ז"ל / אליהו שרעבי
100	"בן-ציון דוד" - מוזיאון וגלריה לאמנות תימנית ביפו העתיקה / אתי גל
103	פטנט עולמי – גיעלה בימות החול / אבי אמיר
103	יושבי אהלים ויושבי מסכים (שיר) / ד"ר רחלי אברהם-איתן
104	תערוכת "קישוט תימני" של איילה כץ / בת חן סולמי
104	מכנסייה של בת-תימן (ציור) / איילה כץ

ציבור אפיקים בהמוניו

במעמד עם רב התקיים ב-25.2.2014 בהיכל התרבות של פתח תקווה "ערב געגועים לעפרה חזה ולשירתה" במלואות 14 שנה לפטירתה. מאות מעריציה ומוקירי שירתה מילאו עם רדת החשכה את האולם המפואר וחלקו לה כבוד ואהבה.

אפיק אל הקורא – זוג שמוז ביובל לאפיקים

לפני כשנה מלאו יובל שנים להקמת "אפיקים" ולפעילותו. הקמת אפיקים בזמנו היתה מעשה נועז של חבורת משכילים, מורים, סטודנטים ואישי ציבור בני העדה התימנית שהחליטו לפרוש מעיתון "דעת" ולהקים כתב-עת עצמאי שיפעל למען תחיה רוחנית וחברתית, להגנת זכויות ולמיזוג גלויות ללא פוליטיקה ומפלגתיות. היתה זו חבורה שבישרה תנועה חדשה של ישראלים יוצאי תימן, שהחליטו לשאת בגאווה את תרבותם, לטפח אותה, לשאוב ממנה, ולצרף אותה לתרבות הישראלית המתהווה. היתה זו חבורה שהחליטה גם להיאבק בעוז על זכויותינו כאזרחים שווים במדינה זו, להתגאות בתרבותנו ובשורשינו ולפעול להצלתה תוך השתלבות בחברה ובתרבות הישראלית.

עד מהרה הפך אפיקים לביטאון לוחם שהיה שותף ומוביל במאבקים ציבוריים של יוצאי תימן בארץ. הוא נתן במה פתוחה לכל הוגה דעות, וכל מי שרצה לבטא את עצמו ואת הציבור. ובמשך השנים שימש אפיקים גם כהוצאת ספרים שהוציאה לאור למעלה מחמשים ספרים ובמסגרתה הסתופפו מיטב היוצרים, החוקרים והסופרים בני העדה ואחרים. זכה אפיקים שאישי ציבור ויוצרים מכל גווני הקשת השתתפו בפעילותו וגאים לכתוב בו ולעלות את הגיגיהם בחופשיות. בעשורים הראשונים היתה לעיתון ולחוג "אפיקים" תדמית של חבורה לוחמנית אנטי-ממסדית שמרבה לבקר את הרשויות והממסד, אך מאז שנות השמונים הפכו טענותיו ודרישותיו של חוג זה לחלק מן המדיניות החברתית והממשלתית של מדינת ישראל.

לאורך כל השנים הללו הייתה הפעילות ב"אפיקים" תוצאה של התנדבות והתלהבות. להיפך, מרבית הפעילים הרבו להשקיע ממרצם, מרוחם ומכספם בשמירה על הפעילות, ובזכותם הצלחנו לקיים את העיתון יובל שנים, בעוד גופים חזקים ועשירים ממנו חלפו מן העולם.

רוח טובה ואוהבת שרתה על חוג "אפיקים" ואף פעם לא התחוללו בו פילוג או מריבות, אלא שיתוף פעולה וחברות מלאו את הלבבות למרות מגוון הדעות. גם עם עמותות אחרות היה בדרך כלל שיתוף פעולה וכבוד הדדי. ביום הקמת העיתון בדצמבר 1964 מנתה החבורה שהתקבצה במערכת:

שלום מדינה – משורר וסופר, יוסף דחוח-הלוי – מורה ועיתונאי, שלמה מדינה – סופר סת"ם, טוביה סולמי – אקדמאי ומזרחן, יוסף טובי – אקדמאי, חוקר ספרות ותרבות יהודי תימן, רצון הלוי - משורר, ניסים ב. גמליאלי – איש חינוך, סופר וחוקר מורשת, שלמה מידליה – אמן, יהודה עמיר – אקדמאי, איש חינוך וחוקר ספרות, ועוד רבים. לאורך השנים הצטרפו רבים וטובים מכל שדרות הציבור התימני והלא-תימני שהמשותף להם היה אהבה למורשת יהדות תימן. מנהיג החבורה כל השנים היה ר' יוסף דחוח הלוי, ששימש בשנים הראשונות בתפקיד גזבר ומזכיר, אך כל השנים היה הרוח החיה ומקור ההשראה.

העורך הראשון – טוביה סולמי

גיליון א', יצא לאור בכ"ג בטבת תשכ"ה, 28.12.1964, בעריכתו של טוביה סולמי, שהתמיד בתפקידו חמש שנים, ובה בעת שימש גם כדובר הארגון ופעיל במאבקים הציבוריים. באמצע 1966, פרצה פרשת ילדי תימן הנעדרים וב-1967 פרשת "תוחלת" שאפיקים ואנשיו היו שותפים חשובים ומובילים במאבקים שנוהלו. סולמי – מזרחן במקצועו וחוקר תרבות יהודי תימן, סופר ומשורר שפרסם 7 ספרי שירה, ועוד ספרים אחרים.

העורך השני היה זכריה דורי (כיום דוקטור) שהתחיל עבודתו בשנה החמישית. דורי שהיה איש חינוך וחוקר טבע וצמחים ערך את העיתון מגיליון כ"ח, בשבט התשכ"ט, פברואר 1969 עד גיליון ל"ד, באדר תש"ל, מרץ 1970. כתב את הספר על צמחי מרפא אצל יהודי תימן ובימים אלה יצא לאור ספרו על התאחדות התימנים.

העורך השלישי היה ניסים בנימין גמליאלי שהחל בגיליון ל"ה, שנה שישית, סיון תש"ל, יוני 1970 והתמיד עד ס"א, אייר תשל"ו, מאי 1976. גמליאלי שהגיע מתימן כמורה במחנה חאשד המשיך כאיש חינוך, והיה אחד מחוקרי תרבות יהודי תימן החשובים והראשונים. הוא פרסם מספר ספרי יסוד ובראשם "תימן ומחנה הגאולה", אהבת תימן – שירת הנשים, "חדרי תימן – אגדות יהודי תימן, תחת כנפיה של אמא, ועוד מספר ספרי פרוזה.

העורך הרביעי היה ועודו ר' יוסף דחוח הלוי שקיבל את האחריות בגיליון ס"ב, תשרי תשל"ז, ספט 1976, והתמיד בו שנים רבות, עד שלאחרונה נחלש ופרש ממעורבותו הפעילה. בשנים האחרונות התמנה בנו דוד דחוח הלוי כסגן עורך לצד ד"ר יהודה עמיר.

זכה יוסף ולצדו כיהנה רעייתו המנוחה יונה דחוח הלוי ז"ל, אשר תרומתה הייתה מעל ומהעבר. כן זכה שבני עומדים כל השנים לצדו ומגויסים בכל מאודם לרעיון ולעשייה, כשהם ממשיכים דרכו בדבקות בתורה ובמורשת ישראל סבא. יוסף שהיה שגריר נייד ופעיל המגיע לכל מושב וקהילה של יוצאי תימן הצליח לגייס לשורות הרעיון והתנועה צעירים ובוגרים, משכילים ותלמידי חכמים שהמשותף לכולם האהבה למורשת יהדות תימן, לתרבות היהודית ולציונות. מסירותו של יוסף, רוחו הטובה והצלחתו לרכוש את ליבם של א-להים ואדם הביאו ברכה לעיתון הן בתמיכה הציבורית הרוחנית והן בתמיכה החומרית.

בין חסידי העיתון והחבורה היו רבנים, מלומדים ואנשי מחקר, אנשי צבא, משוררים, סופרים ועמך ישראל מכל השכבות. רבות העמותות בקרב יוצאי תימן, אך ייחודו של אפיקים היה תמיד בהצלחתו לשלב בין אהבה לתורה ולשורשים, למדע ולקדמה ובראש וראשונה יראת שמים.

כפי שמעיד גם גיליון זה - רבות הפעולות של אפיקים בעידוד המחקר, בארגון אירועי תרבות ובידור, שבתות עיון וימי עיון, כאשר כולם נעשים קודם כל לשם קידום מורשת יהודי תימן, הצלתה, תיעודה והחייאתה, תוך שמירה על יראת שמים, על תורה ועבודה.

אפיקים לאן?

בחינת המאזן של אפיקים ביובל מתירה לו לזקוף קומה בגאווה, כי התחיה הרוחנית והחברתית, ההגנה על זכויות ומיזוג הגלויות עליהן הכרזנו ביום הקמת העיתון הפכו לאבני יסוד של מדינת ישראל והחברה. התימנים גאים היום במורשתם, ופעלים בכל המישורים לתיעודה, מחקרה והצלתה, הם יוצרים בכל התחומים של הספרות, האמנות והמחקר כשהם שואבים השראתם ממורשתנו ופועלים להחיותה ולשלבנה בתרבות הישראלית. בתחומי המוסיקה תופשים בני העדה התימנית מקום של כבוד בישראל. בכל שבוע יוצא לפחות ספר אחד שנכתב ע"י יוצאי תימן או עוסק בתרבות יהודי תימן. ההצלחה לקיים עמותה תרבותית במשך יובל שנים ראויה לכל ברכה וציון. וברכה נוספת היא לכך שכיום רבות הן העמותות העוסקות בתרבות יהודי תימן, כל אחת בתחומה והתמחותה, כשהן שומרות על שיתוף פעולה וכבוד הדדי ביניהן, או לפחות לא נלחמות זו בזו. וזה הרבה. במיוחד אצלנו.

מצד שני, רוב הפעילים בכל העמותות התבגרו, והשורות אינן מתמלאות באותו היקף ובאותו להט, זה טבעי. שהרי חלק מבני הדור הצעיר אינם מבינים מדוע צריכים להמשיך באותו להט, כאשר במדינת ישראל אין מניעה לחקור, לכתוב, לפרסם ולקיים פעילות תרבותית אתנית או עדתית ולטפח כל מורשת.

מכל משימותיו של עיתון כאפיקים ישנו תחום אחד שאין לו חליפין והוא היותו במה וביטאון לציבור יוצאי תימן וליוצרים, כולל צעירים המבקשים לבטא רעיונותיהם ומחאותיהם או לפרסם יצירתם. עדיין שאר במות בארץ אין פתוחות בפנינו. אין זה נובע מאיבה כלפינו, פשוט הנושאים שלנו – בתחומים ציבוריים, תרבותיים וחברתיים – אינם מעניינים אחרים. ואפיקים הוא במה יחידה של יוצאי תימן המביאה את כל הנושאים לכל מי שיש לו מה לומר. זה חשוב.

אבל, הוצאת עיתון קשה שבעתיים מהוצאה לאור של ספר, היא דורשת כותבים – וזה יש לנו בשפע; היא דורשת עורכים ומערכת – וזה יש מספיק; והיא דורשת מימון – וזה אין מספיק, כי איננו מקבלים תמיכה ממשלתית. ללא סיוע של ציבור חסידי אפיקים לא נצליח לעמוד במשימה. והננו מדברים על תמיכה נקודתית, לא גדולה, שכל אחד יכסה לפחות את ההוצאות שלו!

אנו מצדנו, בכוונתנו להמשיך בהוצאת העיתון ובלקיים את פעילות חוג אפיקים כל עוד אתם, ציבור החברים, תביעו רצונכם בכך, ע"י השתתפות בפעילות עצמה ותמיכה בכיסוי ההוצאות.

תודתנו מופנית כאן לכל חברי אפיקים והם כוללים כאמור, רבנים, תלמידי חכמים, אנשי מחקר ואקדמאים, כותבים וקוראים, סופרים ומשוררים, אמנים, זמרים ומציירים, ועוד רבים, שאיננו מפרטים את שמותיהם מחשש שמא נשכח אחדים מהם ונמצאנו חוטאים. ברוכים תהיו, ויחדיו נמשיך ליובל הבא...

טוביה סולמי

יוסף דחוח הלוי יצ"ו

ניסים בנימין גמליאלי ז"ל

ד"ר זכריה דורי יצ"ו

טוביה סולמי יצ"ו

יובל ל"אפיקים" – כתב-העת העצמאי והלוחם

מאת ד"ר דן אלמגור

במלאת יובל להקמתו של "אפיקים" כתב חברנו ד"ר דן אלמגור, את המאמר הבא המעלה על נס את תרומתו של "אפיקים" ושל חבורת "אפיקים". אלמגור שמלווה את העיתון מאז היווסדו והשתתף בכתיבה ובפעילות כמעט בכל גיליון קיבל פרס שבזי לשירה בשנת 2009. בהזדמנות זו נתונה לו אהבתנו ותודתנו על היותו מי שהוא – גיבור תרבות ולוחם על קיום "ואהבת לרעך כמוך" בכל התחומים. חבורת אפיקים.

הולדתו של כתב-העת 'אפיקים'

בימים אלה, שבהם אי אפשר לשמוע אפילו את תחזית מזג-האוויר בערוץ הממלכתי מבלי להאזין תחילה ל"חסות" מסחרית גלויה לפני התחזית ולאחריה, דומה שיש עניין ולקח מיוחדים בסיפור הולדתו של כתב-העת הזה שאתם מחזיקים בידיכם, 'אפיקים'. העיתון המיוחד הזה הוקם בידי חבורה של מחנכים ויוצרים בני העדה התימנית שהיו מוכנים לוותר מרצונם על כל חסות כספית שהיא – ממשלתית, מפלגתית, הסתדרותית, פרטית - כדי לשמור על עצמאותם האינטלקטואלית ועל חופש הביטוי והמצפון, שיאפשרו להם לכתוב ולבקר כרצונם את הממסד ואת שאר הגופים שהזכרנו. קבוצה קטנה של אנשים שהחליטו לוותר על "דלתי נדיבים" והיו מוכנים לשלם את המחיר, ובלבד שיוכלו להישאר נאמנים לעקרונותיהם ולמאבקהם, מתוך אמונה ש"דלתי מרום" תקבלנה בברכה את החלטתם ואת מעשיהם. הסיפור המיוחד הזה מתחיל לפני קצת יותר מחמישים שנה: ביום ב', כ"ג טבת, תשכ"ה (28 בדצמבר, 1964) – יצא לאור בתל-אביב גיליון א' של כתב-העת 'אפיקים' בנגב - גיליון בן שמונה עמודים בסך-הכול, שמעל כותרתו התנוסס הפסוק "שובה ה' את שביתנו", המוביל, כמובן, לשמו של כתב-העת, ומתחת לכותרת הופיעה הסיסמה: "לתחיה רוחנית וחברתית, להגנת זכויות ולמיזוג גליות".

בצד שמו של כתב-העת הופיעה רשימת חברי המערכת. העורך: טוביה סולמי. מזכיר: יוסף דחוח. גזבר: שלמה מדינה (שכתבתו הפרטית ברח' יחיא קאפח בת"א שימשה ככתובת המערכת). חברי המערכת: אברהם בר-עוז, רצון הלוי, יוסף טובי, יהודה כוכבי ואהרן פטישי.

שני רמזים בעמוד הראשון של גיליון א' מעידים על כך, שבעצם לא היה זה הגיליון הראשון ממש: ליד הכתובת "גילי א"י שבראש הגיליון כתוב בסוגריים "(ט'. שנה בית)". כלומר: מדובר בגיליון התשיעי, הפותח את הכרך השני של כתב-העת. ואכן, מסתבר שבשנה שקדמה להופעת גיליון זה יצאו שמונה גיליונות של כתב-עת ששמו היה שונה, 'דעת', והוא נערך בידי עורך אחר (חיים שר-אבלי); אם כי כמה מחברי המערכת של כתב-העת בעל השם החדש שימשו בתפקידם זה גם ב'דעת'.

מדבר-המערכת במדור "אפיק אל הקורא", שהחל בטור הימני של העמוד הראשון של 'אפיקים' בנגב והמשכו השתרע לרוחב כל העמוד השני, תחת הכותרת "כל ניתוח מכאיב אך מרפא", ניתן ללמוד גם כיום על סיבות השינוי שחל לא רק בשמו של כתב-העת, אלא גם באופיו. מסתבר שמדובר במעין "הפיכת חצר" מסקרנת, שחלה במערכת העיתון 'דעת', והיא מתוארת בלשון מתונה למדי, הפורשת את התפתחותה של אותה "הפיכה" ואת סיבותיה.

דבר-המערכת הזה נפתח בשמונה השורות הבאות, המודפסות באות מובלטת ומיועדות בעיקר ל"מביני דבר": "הקורא הוותיק של עיתוננו ימצא בדברים האלה הסבר ממצה לשינויים ותמורות מספר, אשר לבטח עמד עליהם בגיליון זה. לגבי הקוראים החדשים של העיתון, הרינו ממליצים בפניהם לראות ברשימה זו יצירה ספרותית בעלמא, או כסיפור שהתרחש על רקע המוכר להם".

מתחת לשורות האלה מופיעים הדברים הבאים, המעידים באיפוק על הסיבה ל"ניתוח המכאיב אך המרפא" שעבר כתב-העת הצעיר:

"לפני כשנתיים ימים נפל דבר בציבורנו, כאשר קבוצת פעילים ממיטב עדתנו הטילה על עצמה לפעול להוצאת כתב-עת, אשר ישמש בטאון ליהודי תימן בישראל. חבורה זו נתכוננה כמערכת לעיתון, כשהבולטים בעבודתם היו ה"ה חיים שר-אבי, שנבחר לעורך, יוסף דחוח, אהרן פטישי, יהודה כוכבי ואחרים.

חלפו ימים והעורך הציבורי של העיתון נחשף, עקב פרישתם המתמדת של חברים רבים, מסיבות שונות; וצף החשש כי העיתון יאבד את צביונו, ויפול כפרי בשל לידי מסגרת כלשהי, אם לא יוכרע כליל".

מהי אותה "מסגרת כלשהי", אשר לשונם הזהירה של כותבי מאמר המערכת מתכוונת לה ברמז? הדברים מתבהרים מיד בקטעים הבאים:

"עצם רעיון קיומו של בטאון לציבורנו זכה לגל אהדה וחמימות, אך למרבה התימהון היתה הסתייגות במה שנוגע לתמיכה כספית או ספרותית מעשית, שעובדת עמידתו של איש מפלגה מובהק בראש כלי המתיימר לניטרליות פוליטית, יש בה משום צביעות או תמימות".

רבים מקוראי 'אפיקים' אז, בשנת תשכ"ה, הבינו את הרמז: המלים "מפלגה" ו"פוליטית" רמזו לחשש שמפלגה כלשהי – או, במלים ברורות יותר, מפא"י-של-אז – ינצלו את התלות הכלכלית של כתב-העת החדש בתקציבים שתעניק להם המפלגה כדי לפקח על כל מה שנדפס בו, ולפסול כל מה שלא לרוחם, ברוח הימים ההם (וכדאי להזכיר כאן שעורכו הראשון של העיתון, חיים שר-אבי (שרעבי), היה אחיו של השר ישראל ישעיהו, איש מפא"י).

וממשיך מאמר המערכת החדשה: "היו רבים מבני ציבורנו שנתנו אימון אישי בהבטחת רוב חברי המערכת כי השתתפותנו במערכת ובהנהלה מהווה ערובה למניעת מפלגתיות ופלגנות. מתוך אימון זה נתגייסו מאות לתמיכה. אך אמת כי היו רבים יותר, שעדיין טענו, כי אך תמימים אנו בהאמיננו, שנצליח למנוע חזרה על אירועים שהיו אופייניים לארגונים תימניים. למרות לחץ זה", הוסיפו חברי המערכת של כתב-העת המחודש, "הבהרנו כי אמוננו עז בעורך עיתוננו שלא יאכזבנו. שכן מאמינים אנו כי פעולתו – לשם שמים בעיקר. שכנענו את עצמנו, כי מוטב לעיתון להתקדם בהשקט ובבטחה תוך שמירה על אחדותנו – מאשר לציית לחוסר אמון מן החוץ שמגמתו פלגנות".

18.5.2009 – ד"ר דן אלמגור מקבל פרס שבזי מטעם אפיקים ועיריית פ"ת
מימין: יוסף דחוח-הלוי, ד"ר דן אלמגור, מר יצחק אוחיון-ראש עיריית פ"ת וטוביה סולמי

שוב חוזרות מילות המפתח: "אחדותנו" – מול "מפלגתיות" ו"פלגנות", והניסיון לפתור את הקונפליקט "בהשקט ובבטחה... ברצון טוב".

השאלה המרכזית, המתוארת בהרחבה בעמ' ב' של הגיליון: "האם מסוגל יהיה עורך העיתון לעמוד בפני לחץ כלשהו במידה ויופעל עליו?". נערכה ישיבה "שנפתחה ברצון טוב לתקן ולשפר, אך נכשלה עקב רצון רע". ניכר בהם, במחברי דבר-המערכת הזה, שניסו תחילה לשמור על כבודו של העורך הראשון, המתואר כבן "לדור שלם של פעילים ועסקנים" מפלגתיים אופייניים, שהורגלו להעדיף את טובת המפלגה והנאמנות אליה, ברוח הימים ההם. אך לקראת סיומו של המאמר הארוך הם מחריפים את סגנונם ומזכירים לעורך הממונה שהשנה היא שנת התשכ"ה, "וזה מכבר חלפה ואיננה תקופת האפנדים, השייחים וה'שריפים' אפילו בעדתנו. הגיעה העת, שאנשים מסוימים מבני עדתנו יידעו וייקחו לתשומת

לבס כי אין ציבורנו בבחינת 'עצי השדה' במשל יותם, המחפשים להם מלך. ציבורנו מורכב ברובו מ'מלכים בני מלכים'. תכונה זו היתה רבות בעוכרנו, אך היא גם מקור ייחודנו, ויש הכרח להתחשב בכך".

דברי הסיום של הרשימה אל העורך הפורש נאמרים ברוח מפייסת: "אין כוונתנו להפוך את פרשת פרישתו ל'פרשה' [=רמז ל'פרשת לבון' המפורסמת של אותם ימים – ד.א.]. דרכינו נפרדות ושוונות, ויהי נועם עליו ועלינו. " ובשורות האחרונות ממש הם משאירים בפני העורך הראשון של כתב-העת, איש המפלגה, "שער לשוב ולחזור בו --- באם יפעל מצדו להשיב את אמונו ואת אמון הציבור בו, בהצדיקו את הצודק ובגנותו את המגונה, נהיה מוכנים בכל עת לצרפו למסגרתנו, 'כאחד מאתנו'. תם ונשלם הפרק".

לפנינו אפוא באמת לא רק מעין מרד של בני דור צעיר יותר בדור הקשיש מהם (ברוח המרד ומהפכות הנעורים של שנות הששים), אלא גם הנפת דגל כנגד תפישת העולם הישנה של דור העסקנים הפוליטיים והעיתונות המפלגתית, שהבינה והשלימה כדבר המובן מאליה את הקשר בין התמיכה הכספית והארגונית שהיא מקבלת לבין תלותם המוחלטת של כתבי-העת האלה בהשקפת עולמם של נותני לחמם. גישת "בעל המאה הוא בעל הדעה", שקיבלה ביטוי גם בשיר אמריקאי ישן: "זה שאת לחמו אוכל - לחלילו ארקוד".

מאמר המערכת הארוך של גיליון א' של 'אפיקים' הוא למעשה מעין "מניפסט" - מינשר הצהרת כוונות של מערכת כתב-עת, שלא זכה, עד כמה שידוע לנו, לאיזכור או מחקר בפרסומי החוגים לעיתונות ולתקשורת במוסדות האקדמאיים בארץ, ואולי ראוי להקדיש לו רשימה נרחבת יותר בכתב-העת 'קשר', שאותו מוציא החוג לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב. ומעניין לציין שבדיוק עשרים שנה אחרי הופעת מאמר-המערכת הזה ב'אפיקים' המחודש, בשנת 1964 (תשמ"ד), הוציאה פרופ' נורית גוברין לעיונם של תלמידי החוג לספרות עברית של אוניברסיטת תל-אביב אוסף מצולם בשם "מאניפסטים ספרותיים", ובו "מבחר מאניפסטים ספרותיים של כתבי-עת ועיתונים עבריים מהשנים 1921-1981". אך לא נמצא בו, כמובן, את מאמרם האמיץ של חברי המערכת של 'אפיקים', שהיו מוכנים לוותר על התמיכה הכספית הנוחה של מפלגה שלטת רבת-כוח ושל ארגונים ציבוריים הקרובים אליה, ובלבד שיוכלו לשמור על עצמאותו של כתב-העת ועל חופש הביטוי שלהם - חופש, שיאפשר להם גם להסתייג ממדיניותן של הממשלה והמפלגה ומוסדותיהן, ואפילו לבקר מדיניות זו חריפות.

מבית לבית, מדלת לדלת

חילופי מערכות ומערכת מסוג זה עשויים להזכיר, כמובן, תופעות שאירעו בכמה כתבי-עת אחרים, ובעיקר את ההפיכה הפתאומית הדרמטית והמפורסמת פי-כמה במערכת 'ידיעות אחרונות' ב-15 בינואר 1948 - שלושה חדשים לפני קום המדינה - בה נטשו בוקר אחד כל חברי המערכת והמשתתפים הקבועים של עיתון-הערב 'ידיעות אחרונות' (בראשותו של ד"ר עזריאל קרליבך) את משרדיהם, לתדהמת בעלי העיתון, משפחת מוזס, והוציאו בו ביום את הגיליון הראשון של 'מעריב'.

פרישתם המתוכננת היטב של פורשי 'ידיעות אחרונות' בינואר 1948 נבעה, כמובן, מסיבות שונות לחלוטין. לא היה בה ניסיון להשתחרר מלחצים פוליטיים, מפלגתיים או אידיאולוגיים כלשהם, אלא הבעת רצון לעצמאות מקצועית ולסגנון עיתונאי חדש, ברוח חזונו של העורך הכריזמטי, קרליבך. לא היה כאן גם ניסיון להשתחרר מהתלות הכלכלית בבעלי-ההון, משפחת מוזס. מייסדי 'מעריב' לא יכלו לחלום על הוצאת גיליון אחד של עיתונם החדש ללא שיתופו של בעל-הון חדש, הלא הוא עובד בן-עמי, ראש העיר נתניה, שתמורת 5,000 הל"ש שתרם לשותפות החדשה (סכום עתק באותם ימים) זכה במחצית המניות של העיתון החדש. ומעניין שגם כשהוציאה קבוצה של אנשי שמאל רדיקלים בשנות הששים את עיתונם 'מצפן', היו תלויים בתמיכתו הכספית המשמעותית של יהלומן צעיר מעירו של בן-עמי, נתניה, שאהד את רעיונותיהם.

לעומת זאת, ברגע שוויתרו חברי המערכת החדשה של 'אפיקים' מרצונם על התמיכה הכספית הממסדית, המפלגתית, ניצבה בפניהם בעיה כאובה ואכזרית: באין תמיכה - לא ממסדית, ולא תמיכה של עתירי-הון הקרובים לדעותיהם - איך יממנו הם את כתב-העת שלהם, ויוכלו להדפיסו ולהפיצו בכל רחבי הארץ? ומה עוד, שרבים מבני עדתם, שכתב-העת החדש נועד לשמש כביטאונם, לא נמנו על "השכבות המבוססות" בישוב, אלא דווקא על תושבי השכונות ומושבי-העולים? אנשי עמל צנועי-הכנסות, שאין הפרוטה מצויה בכיסם.

מה עושים? את התשובה לכך שמעתי לא מכבר מפיו של מי ששמו מופיע כבר בראש גיליון א' כ"גזבר" - גזבר ללא ממון, גזבר שהפך ברבות הימים לעורך, ושהוצאת כתב-העת 'אפיקים' במשך 45 השנים האחרונות היא מפעל חייו.

כוונתי, כמובן, ליוסף דחוח-הלוי, ידיד ותיק וחם, שבדירתו הצנועה ועמוסת-הספרים ברחוב קרני ברמת-אביב בת"א שמעתי לא מכבר מפיו כיצד גייסו הוא וחבריו אחרי "המרד הגדול" במסד את המימון הדרוש להוצאתו המתמשכת של כתב-העת 'אפיקים'.

"חבריי ואני ידענו, כמובן, שמחירה של החלטתנו לשמור על עצמאותנו ועל צו-מצפוננו, פירושה ניתוק מכל תקציב מפלגתי או ציבורי", סיפר יוסף. "לא היה לנו שום מקור או מאגר כספי. גם לא 'רשימות מנויים' כלשהן. עבדתי אז כמורה שכיר בבית-הספר תל-חי בתל-אביב. כל יום, אחרי העבודה, הייתי נוטל את תיק-העור הישן שלי ויוצא לדפוק על דלתותיהם של חברים, בני משפחה ובני העדה התימנית בשכונות בדרום תל-אביב ובמושבות ובמושבי העולים. דלתותיהם של אנשים עובדים, בעלי אמצעים צנועים, שרובם לא נהגו או לא יכלו לקנות עיתונים וכתבי-עת. אבל הסברנו להם מה רבה החשיבות שייצא כתב-עת של העדה הדוגל ב"תחייה רוחנית וחברתית, בהגנת הזכויות ובמיזוג הגלויות" (מגיליון ג' ואילך נוסף לסיסמת העיתון גם צמד המלים "שימור המורשת"). והם נענו בלב חם. דלתותיהם שלהם הפכו עבורנו ל'דלתי נדיבים'.

מחיר הגיליון האחד היה אז חמישים אגורות. מחיר מינוי שנתי – חמש לירות. וכך, מבית לבית. מדלת לדלת. הייתי נוסע באוטובוסים (מי חלם אז על רכב פרטי או "משרדי"?), לשכונות ולמושבים, כשלצדי צרור כבד של עיתונים, שאותו הייתי מוסר לאחד מבני המושב, שהיה מוכן לעזור בחלוקת הגיליונות בין הבתים. וכך הגיעו לבתים רבים, אחת לחודש, ולפעמים לעתים רחוקות יותר. והאגורות והלירות הבודדות האלה, שאספנו במו ידינו מדלת לדלת, הן שאפשרו לנו להוציא את כתב-העת שלנו (2,000-3,000 גיליונות, שהודפסו כמעט מדי חודש, לרוב בדפוס מל"ן הוותיק בכרם התימנים), שנתן ביטוי לתרבותם ולבעיותיהם. בעיות, שהעסקנים המפלגתיים והממשלתיים הרשמיים ובעלי המשכורות והתקציבים לא תמיד הקדישו להן את מלוא תשומת לבם".

הקריאה הייתה: "קורא יקר. 'אפיקים' הוא עיתונך. חזקה".

חזותו של יוסף דחוח רחוקה מדמותו של "מהפכן" קלאסי מ"מהפכות שנות הששים", המצטייר בדרך כלל בדמיונו כמורד ולוחם מתלהם, הנאבק בעוולות המציאות. הוא איש נמוך קומה, חייכני תמיד, נעים-דיבור. אדם שומר מצוות ואוהב ספר ומקורות, המסור בכל לבו להוצאת כתב-העת ולעקרונותיו.

"האם היו במהלך כל השנים הארוכות האלה לחצים כלשהם עליכם, כשפרסמתם דברים שלא היו לרוחו של הממסד?", שאלתי את יוסף.

"כן. בהחלט. והיו אפילו מקרים שבהם לקחו אותי לחקירות. בלילות. לעתים גם בשתיים בלילה. נשאלתי שוב ושוב: 'מי מסית אותך?', וענית: 'אף אחד אינו מסית אותי. זה פשוט כואב לי'".

אגב, כשתיאר יוסף באוזני כיצד סבב יום-יום, אחרי שעות עבודתו כמורה, ותיק העור בידיו, עלה בזיכרוני טורו המקסים של נתן אלתרמן, "המורה העברי", שנכתב בעתון 'דבר' עוד לפני קום המדינה, "בימי אחת משביתות המורים", ונכלל בכרך הראשון של קבצי 'הטור השביעי'. וכך תואר שם המורה העברי הקבצן, הסובב עם תיקו - מול המוסדות והמשרדים של הממשלה-של-אז, היא הסוכנות היהודית שמרכזה היה בשכונת רחביה בירושלים:

"ציונות, משךדים לך (משךךד-על-משךךד)
מזכירות, ושלחיים, וקננות נושאות-פרי -
הזוכרת את אידך לבךדד-לבךדד
נשאךד בתיקו הפורה העברי?
עת בסס עמדך בתוך שלג וטיט
ובתיקו ספר קט, 'אהבת ציון',
הוא היתה לבדו הסוכנות היהודית
עוד לפני שךתכנה עלתה בדמיון".

ושירו המרגש של אלתרמן מסתיים בצמד השורות על המורה העברי מרופט-התיק:

"ציונות, ברוצו אחרי הפרוטה,
אל תתניהו בלי קץ את רגליו לכתת".

נאה הבטיחו – ונאה קיימו

לא רק חזותם של רוב ה"מורדים" שהיו קשורים בחילופי-המערכת של 'אפיקים' בשנות הששים לא דמתה לזו של "דני האדום" וחבריו בארצות אחרות. גם חזותם של שמונת עמודי כתב-העת בשנותיו הראשונות של 'אפיקים' לא דמו לעיתונים עתירי צבעים ותמונות, המודפסים על נייר משובח, גדושים במודעות מסחריות ומבטיחים לקוראיהם שלל

פרסים ופיתויים. שמונת העמודים של 'אפיקים' של אז הודפסו על נייר עיתון פשוט, ללא ניקוד, ללא צבעים (פרט לצבע שבכותרת בעמוד השער), כמעט ללא תמונות או ציורים, ללא מודעות המסייעות לממן את ההוצאות. ולא היו בהם מדורי בידור למיניהם. עורכי העיתון הקפידו על רמתם הגבוהה של המאמרים והשירים שנכללו בעתון. מלומדים חשובים, בעיקר מבני העדה התימנית (כיהודה רצהבי, יוסף טובי ואחרים), תרמו לעיתון, בשמם שלהם ובשמות-עט מאולתרים - מאמרים שרובם היו מוצאים את מקומם בכל כתב-עת אקדמי. אבל עובדה היא שקוראי העיתון, שרובם לא היו אקדמאיים, המשיכו לתרום את הלירות הבודדות מהכנסותיהם הצנועות כדי לאפשר את המשך הוצאתו של כתב-העת הזה, כיון שהזדהו אתו וראו בו את ביטאונם שלהם.

העיון המחודש כיום בכרכים הראשונים של 'אפיקים', באמצע שנות הששים, מוכיח שיוסף דחוח וטוביה סולמי ושאר אנשי המערכת החדשה אכן קיימו את ההבטחה שנתנו לקוראיהם כבר בגיליון הראשון. הם לא נרתעו ממאבקים ציבוריים עקרוניים, שהיו קשורים במעמדם של בני העדה, אבל גם בשאלות מוסר ומצפון יהודיות כלליות. מאבקים, שהמפלגה השלטת והממסד לא היו מתלהבים מהם, ואפילו מאיימים בגללם להפסיק את תמיכתם בכתב-העת. נזכיר כאן, כדוגמה, רק ארבעה מאבקים אופייניים כאלה, שבלטו בשנתיים הראשונות לקיומו של העיתון.

קודם כל, בענייני חינוך: כבר בגיליון השני (17.2.1965) הופיעה רשימה ארוכה של יוסף דחוח, מורה לתנ"ך ולספרות, "היזהרו בבני עניים". ובגיליון אחר עוד רשימה פרי-עטו: "תמורות במערכת החינוך". ואם הזכרנו את שבידת המורים, נזכיר גם רשימה ב'אפיקים' בחתימת "סופרנו", שעסקה באותה שבידת, ושמה: "שיעור סוציאליזם פדגוגי". אהרן ידלין, איש משרד החינוך ולימים שר החינוך, הגיב על רשימתו של יוסף, שציירה, לדבריו, "תמונה מסולפת של מערכת החינוך בישראל. האמנם כל התמורות מסתכמות אך ורק בשיטת ההקבצה?", כתב. תגובתו פורסמה, כמוכן, במלואה.

מאבק אחר של יוסף, שגם הוא היה קשור בחינוך, הועלה על ידיו כבר בגיליון ח-ט' (1.2.1966) של השנה הראשונה, ונושאו (נושא שאיש מעסקני העדה ושריה לא העלה קודם לכן): "היעדר רופא תימני בין תלמידי הפקולטה לרפואה בירושלים". המחבר עלה לבית-החולים 'הדסה' בירושלים ונפגש שם מספר פעמים עם פרופ' משה פריבס, דיקן-משנה של הפקולטה (שנאמר עליו שטען פעם בשיחה בעל-פה ש"בני-תימן אינם יכולים ללמוד רפואה כי הם חסרים יכולת חשיבה אבסטרקטית"). בעקבות השיחות האלה פרסם 'אפיקים' פנייה לבוגרי התיכון ולהוריהם, בני העדה התימנית, בה הודגשה העובדה ש"עד היום אין אף רופא תימני מבין כל בוגרי בתי"ס לרפואה. עם זאת, הננו חוששים מאד שלא יקום רופא תימני, והסיבות רבות מכדי שנפרטן. אלא אם יפעלו המוסדות להבטיח מספר מקומות בבתי"ס לרפואה לבני השכבות הנחשלות בישראל ויישבר בכך המונופול".¹

בגיליון הבא של 'אפיקים' התפרסם מכתב-התשובה של פרופ' פריבס, שנשלח לעורך העיתון: "קראנו את דבריך שהתפרסמו בעתון 'אפיקים'. גם אנו ערים לבעיה זו, ולצערנו הרב המועמדים המעטים שפנו עד היום לבית-ספרנו לא השיגו רמת ציונים מספיקה כדי להתקבל. כמו כן, ברצוננו להדגיש כי ביה"ס לרפואה מעניק לתלמידיו הלוואות למחיה ופרסים למצטיינים – ולא קרה שתלמיד יפסיק לימודיו מחוסר אמצעים. אנו מקווים כי בעתיד יפנו אלינו מועמדים רבים יותר מבני העדה התימנית, וגם יצליחו לעמוד בהתחרות הנדרשת".

ההתכתבות בעניין לימודי-הרפואה של בני העדה התימנית הגיעה לידיעת הרופא הוותיק ד"ר מ. דויטש, ששלח למערכת את המכתב הבא: "אחרי שנתפרסם מכתבי, בו הבעתי את נכונותי לקבוע מלגה שנתית לתלמיד הראשון של ביה"ס הרפואה מבני העדה התימנית, פנו אלי מספר צעירים תימנים בוגרי בתי"ס תיכוניים (ובניהם נערה אחת), וכן פרופ' משה פריבס מירושלים".

בסופו של דבר, בעקבות המאבק הייחודי של 'אפיקים', נתקבלו לפקולטה לרפואה ששה סטודנטים מבני-העדה – ארבע צעירות (שהיו לתלמידות מצטיינות) ושני תלמידים. "איפה היו כל העסקנים שלנו, חברי-הכנסת, השרים? למה הם לא עשו דבר בעניין זה?", שואל יוסף בכאב.

פרשת ילדי תימן הנעדרים – ומגורשי המושב תוחלת

שני המאבקים הדרמטיים ביותר שניהל כתב-העת 'אפיקים' בשנותיו הראשונות נגעו בשתי שאלות טראומטיות באמת, הקשורות בחיי העדה. שאלות, שעצם העלתן הרגיזה את הממשלה והמפלגה גם יחד.

1 ואכן לשמחתנו מסתובבים בעולם מספר רופאים וחוקרים בני תימן שזכו ללמוד מקצוע זה בעקבות פעילותו של יוסף דחוח ואפיקים. (ט.ס.).

הראשונה: הפרשה המוכרת גם כיום בשם "פרשת ילדי תימן החטופים". 'אפיקים' היה כתב-העת הראשון בארץ שהעלה שאלה כאובה זו על עמודיו. כבר בגיליון שיצא ב-1.6.1966, במדור "אפיק אל הקורא" בשער הגיליון הופיעה הרשימה "הפגיעה בזכויות האדם בישראל", בחתימת חיים אושרי, טוביה סולמי ויוסף דחוח, ועניינה - ילדי תימן החטופים. וכך נאמר בה: "האפשר להמשיך בהעלמת התופעות המגונות ולהשתיקן? האם מוסרי לעשות זאת? על שאלות אלו חייבים אנו לענות, כי אין יכולת להתחמק, מבלי להיות בוגדים בערכינו ומצפוננו". שער הגיליון שהופיע ב-24.8.1966 מודיע על "כנס ההורים שילדיהם נעדרים" (ובאותו גיליון גם המאמר "מְזַרְחֵי עֵלִיד, ישראל", בו טוען יוסף ש"הפחידו מהמזרחיות"). ובגיליון טו-טז ב-28.9.1966 נדפס מאמר נוסף על פרשת ילדי תימן, ושמו "התשכח אשה עוללה?". שער גיליון יז (14.12.1966) קורא: "לחקור גורל הילדים". ורשימותיו של חיים עמרני: "על הפגיעה", "פרשת ילדי עולי תימן נחקרת". ושוב: "שנה לוועדה הציבורית לגילוי הילדים הנעדרים". ונראה ש'אפיקים' לא הניח לנושא זה, גם לאחר שוועדת-החקירה שבראשה עמד אלוף דוד מימון, השמיעה את מסקנותיה.¹

הפרשה השנייה, שצצה ועלתה כמעט בכל גיליון בשנה השנייה לקיומו של כתב-העת 'אפיקים', נראה שנשכחה כיום כליל. היא נגעה לגירוש התימנים - לא מכירת, אלא מהמושב תוחלת, בו יושבו עם קום המדינה. וזאת כדי שיוכלו לבנות על שדותיהם את כפר חב"ד. הנשיא שזר, בן למשפחה חסידית, ניסה להתערב כנגד הגירוש. "בהתחלה היו יחסים טובים בין בני תימן ואנשי חב"ד הראשונים שהגיעו למושב תוחלת". אבל אח"כ גירשו את המתישבים התימנים לשדות סְפָרָה. כותרות 'אפיקים' זועקות: "כפר חב"ד ומצוות 'לא תחמוד'" (גיל' יא-יב); "מרבד הקסמים ומעשה קוסמים" (על כפר חב"ד); שער גיל' יח (24.3.67): "המבחן. קהל רב מפגין מחאתו על נישול אנשי תוחלת בעצרת שנערכה בבית 'עזרת-אחים' בת"א על ידי הוועד הציבורי למען תוחלת ואפיקים"; "גם הצדק נזקק ללוחמים" כותב טוביה סולמי. גיל' יג-יד (שנה ב, 5-6, 1.8.1966). "תזכורת לחומדי כפר תוחלת" (גיל' יז, 14.12.1966). ובשער: "הננו אזרחים ולא נתינים... כפר תוחלת מייחל לסובלנות". ובגיל' יט (14.5.67): "ראש העין מזדהה עם תוחלת... עצרת בפ"ת לתמיכה בתוחלת". ועוד ועוד.

ברור ש'אפיקים' עסק בהרחבה וביושר-לב גם בבעיות חברתיות כלליות יותר בחברה הישראלית. כבר בגיל' ב' (17.2.1965) בולטת הכותרת: "איחוד פלגינו - צורך השעה", "דמות הנוער בישראל". ועל מאמר בשם "התגברות המעמדות בישראל כיום" הופיע שם-העט "ציון טובי".

מראשית דרכו לא שכח 'אפיקים' את גורל בני העדה התימנית שנתרו שם בתימן: ברשימות כ"אזרחי תימן על סף ייאוש. מלחמת אזרחים. הזוועה של הקרבות בתימן". ומאוחר יותר, בגיל' ב (25.5.1965), ברשימות "המלוכנים בעד שלום עם ישראל", "אחינו בתימן בין הפטיש והסדן" (מאוחר יותר הופיעו גם רשימות על יהודי אתיופיה).

וכל אותה עת הופיעו בכל גיליון לפחות כמה שירים של משוררים ומשוררים, רובם מבני העדה: בצלאל אלוני, טוביה סולמי, צפורה בן-נון סולמי, אברהם בר-עוז, רצון הלוי, יוסף טובי, סגולה מדר, שלמה מדינה, יהודה עמיר, עזרא עוזרי, שמחה זרמתי-עצטה, ועוד, בצד סיפוריהם של בנימין-נסים גמליאל ורבים אחרים. אמניות ואמנים בני העדה זכו גם הם למקומם בעתון: סעדיה דמארי, ברכה צפירה, 'העמרנים'. הציירים איתמר סיאני, מיכל אהרוני ועוד. זכיית הרב יחיא אלשיך ב'חידון התנ"ך העולמי. אפילו קבוצות כדורגל מהשכונות זכו לפינתן. ומאמרים ארוכים על פיזי שבזי ועל ספריו של ר' יחיא אלצ'הארי (פרי עטם של יהודה רצהבי, שלום מדינה ועוד). יחיאל עדאקי כתב על הפייטן אברהם ערוסי; מ"ש גשורי שאל: "היש מקום ב'אפיקים' למוסיקה?" (גיל' כ. 21.8.1967).

גם כותבים שלא מבני העדה, כתבת-הכנסת, עו"ד שולמית אלוני והאלוף יהושפט הרכבי תרמו לכתב-העת מאמרים חשובים ו"בוערים". כל אלה ואחרים מעידים על כוונתם הרצינית של עורכי כתב-העת לעמוד בהתחייבות שנטלו על עצמם בתת-הכותרת שלהם. והגיע הזמן שסטודנטים וחוקרים יחקרו בשקידה את תרומתו של כתב-העת 'אפיקים' לא רק לתרבות תימן ולעדה, אלא גם לתרבות ולחברה הישראליות בכלל.

ולסיום, ברצוני לצטט מהרשימה האקטואלית כל-כך, לצערנו, שנתפרסמה ב'אפיקים' אחרי הירצחו של ד"ר מרטין לותר-קינג בארה"ב. שמה: על "שנאת חינם", וכך נאמר בה, בין השאר: "ואולי מעז ייצא מתוק. ובכל חברה וחברה ישפילו ויבינו הקברניטים, כי בדורנו אין מקום עוד לאפליה, למשוא פנים ולקיפוח, וכי חברה שאינה מוכנה להתייחס אל כל אדם כאזרח שבה לא רק באופן פורמלי, אלא באמת ובתמים, מבחינת הסיכויים לממש שוויון זה, סופה ללקות בשיתוק, שפיכות דמים וחורבן, אשר יכלה עוֹשֵׁק ועשוק יחדיו. ואשרי אותם עמים אשר ישכילו לעלות על הנתים אשר במרוצת הזמן יביא לשילובם ושוויונם של כל אדם, באשר הוא אדם".

1 ראה גיליון יט מ-14.5.1967.

הספרות היפה של ר' זכריה אלצ'אהרי כחוליית מעבר בשירת תימן¹ מאת פרופ' יוסף יובל טובי

תולדות שירת תימן משתרעות על פני תקופה של קרוב לאלף שנה, למן המאה העשירית ועד המאה העשרים. במשך תקופה ארוכה זו החליפה פניה שירת תימן כמה וכמה פעמים. ראשיתה – כראשית תולדותיה – עלומה. שרידים, שאפשר יש לייחסם למשוררי תימן, הם ככל הנראה מן המאה העשירית וניכרת בהם השפעת הפיוט המזרחי הקדם־ספרדי, השפעה שנמשכה לפחות עד המאה הי"ד, בהקדמות הפיוטיות לפרשות השבוע שהציב ר' דוד הנגיד ב'מדרש הגדול' שלו. אולם, משנגלית יהדות תימן לפנינו במאה הי"ב, בעיקר מכוח התעודות של גניזת קהיר, מתבהרים יותר ויותר גם שרטוטי פניה של שירת תימן. וכפי שניכרת השפעת היצירות הגדולות של אנשי תור הזהב בספרד על חכמת תימן, כן הוא באשר לשירתה. הפייטן הראשון בן תימן שזמנו נודע לנו בבירור – אמצע המאה הי"ב – הוא דניאל בירב פיומי, שמעט פיוטיו שנשתמרו

בתכלאלים, והמיועדים כולם לימים הנוראים, כתובים בסגנון הפיוט הספרדי. לעומת כל אלו, הסגנון של שירת תימן הקלסית נקבע ועוצב על ידי יוסף בן ישראל ושלוש שבזי בסוף המאה הט"ז ובמאה הי"ז ושימש ביצירת משוררי תימן עד הדור האחרון.

זכריה אלצ'אהרי, בן המאה הט"ז, קודם אפוא לסגנון הקלסי של שירת תימן, אך כבר ניכרים בו סימנים רבים של התנתקות מן הסגנון של שירת ספרד ששלט בשירת תימן למן המאה הי"ב. החידושים הרבים ביצירתו הספרותית יש ליחסם בעיקרו של דבר להשפעה שבאה עליו מן המרכז הרוחני־הספרותי בצפת עיר המקובלים במחצית השנייה של המאה הט"ז, עיר שבה ביקר בעצם פריחתו ושגשוגו של מרכז זה, וזאת במהלך מסעותיו בארצות המזרח. להלן נציג אפוא את יצירתו הספרותית של צ'אהרי כחוליית מעבר בין שירת תימן הקדם־קלסית לבין זו הקלסית.

א. 'ספר המוסר'

יצירה זו, החשובה שבמפעלו הספרותי של צ'אהרי, יש לשייכה לסוגת המקאמה (המחברת), שעם גדולי יוצריה בספרות העברית שקדמה לצ'אהרי נמנים יהודה אלחריזי ועמנואל הרומי, ושניהם שימשו לו דגם לחיקוי. ודאי, צ'אהרי לא היה הראשון בספרות תימן ליצור בסוגת המקאמה. קדם לו דוד בן ישע, בן המחצית השנייה של המאה הט"ו. אך זה לא כתב אלא שלוש מקאמות בודדות, שאינן מצטרפות לחיבור מקאמות מקיף; שתיים מהן – 'מריבת העגל והזובח' ו'משל על התרנגול' – עניינן תוכחה לשוחטים, והשלישית – 'אלמקאמה אלבכיתיה באלרזק ואלניה' (מחברת המזל על הפרנסה ועל הכוונה הטובה) – על קשי פרנסתו של המחבר. אך זיקת צ'אהרי לדגם הקלסי של המקאמה חזקה מזו של דוד בן ישע, שכן חיבורו כולל ארבעים וחמישה פרקים או שערים, ובכך הוא מתקרב למספר הפרקים בספר תחכמוני של אלחריזי הכולל חמישים פרקים, וזאת על פי הדגם הקלסי של המקאמה הערבית שנקבע על ידי המדיאני, אלחריזי וסרקסטי. דבר זה ראוי לציון, כי כל החיבורים האחרים מסוגת המקאמה בספרות העברית לדורותיה רחוקים מאוד מהיקף זה, ולבד ממחברות עמנואל שמשפרן עשרים ושמונה, הרי רובם מספר פרקיהם קטן מעשרה ואפילו שער אחד בלבד.

תכונה קלסית אחרת הנשמרת היטב בס' המוסר היא שילוב שירים בתוך המקאמות, דבר שדוד בן ישע הלוי נמנע ממנו לחלוטין. זאת ועוד, בניגוד לדוד בן ישע שסילק כליל מיצירותיו את האופי הבידורי הקליל, שיסודו במקאמה הערבית הקלסית, ושנשמר במידה מועטת במקאמות של אלחריזי, ועוד יותר מכך במחברות עמנואל, עד שר' יוסף קארו אסר על

1 דברים שהושמעו בערב עיון על הנושא 'ר' זכריה (יחיא) אלצ'אהרי ויצירתו הספרותית, הרבנית וההיסטורית" שנערך מטעם מרכז בן-שלום לחקר יהדות תימן במכון בן-צבי, ירושלים, כ בסיוון תשע"ד (18 ביוני 2014).

הקריאה בהן בשבת, הרי צ'אהרי מקיים במקאמות שלו את הזיקה לספרות העממית הבינלאומית האופיינית לסוגת המקאמות הביניימית, כגון 'כלילה ודמנה' ו'בן המלך והנזיר', בכך שבחלק לא מבוטל מהן משולבים סיפורי עם, משלי חיות וחיידות. צ'אהרי שימר גם את היסוד האיטניררי של המקאמה הקלסית הערבית והעברית, החסר במקאמות של דוד בן ישע. לבסוף נציין, כי אחרי צ'אהרי נעלמה לגמרי סוגת המקאמה בספרות תימן, כולל ביצירה הענפה של יוסף בן ישראל ושלוש שבזי, ואין לה אלא גילוי בודד בלבד – ספר המחשבה או ספר הגלות והגאולה של ר' סעדיה מנצורה בן המאה הי"ט, שתכונתו המקאמית ניכרת רק בפרוזה החרוזה שבה הוא כתוב.

אך לצד כל אלו ניכרת הזיקה הברורה למרכז היהודי בצפת ולערכיו הרוחניים-הספרותיים. רמזנו לעיל, שהמסגרת הכללית של ס' המוסר היא המסעות של צ'אהרי בארצות המזרח התיכון, בדומה למסעי הנדודים של המד'אני ושל אלחריזי ולמסעות המדומיינים של אלחריזי. אך יותר מכל המקומות שבהם שהה, האריך צ'אהרי בקולמוסו על שהותו בצפת ומפגשו עם גדולי חכמיה ותורתם. בכך, בדומה לחיבורי המקאמות של אלחריזי ועמנואל, הקנה צ'אהרי לחיבורו ממד של מקור היסטורי רב ערך. וראיה לדבר, שגם חוקרי תולדות ארץ ישראל במאה ה"ט"ז נזקקו לחיבור זה. ואם בערך הספר כמקור היסטורי עסקינן, יש להדגיש את חשיבותו כמקור כזה גם לתולדות יהודי תימן במאה ה"ט"ז, שכן כמה מפרקי הספר מהווים מקור יחיד כמעט למה שעבר על יהודי תימן בתקופת המרד של האמאמים הזיידים בשלטון התורכי בתקופה זו. בכך סימל צ'אהרי לראשונה למשוררים שבאו אחריו, ויותר מכולם שלוש שבזי, לראות ביצירתם הספרותית כלי חשוב לתיאור מאורעות הזמן וביטוי לירי מהימן לתגובה של יהודי תימן למאורעות הללו.

ב. 'ספר הענק'

אף בחיבור זה, שהוא אוסף גדול של שירי צימוד, מתגלה זיקת צ'אהרי לשירה העברית בימי הביניים מבית מדרשם של משוררי ספרד. פטור אני מלדון בחיבור חשוב זה, שכן דברים מפורטים עליו נשמע בוודאי מפי דר' אורי מלמד העוסק בהוצאתו לאור. בכל זאת אומר, כי כתיבת ספר של שירי צימוד נחשבה השג גדול למשורר העברי בימי הביניים, וכי בכלל מחברי ספרי 'ענק' היה אלחריזי שממנו הושפע גם בעצם כתיבת ספר מקאמות.

ג. השפעת הספרות הערבית

מן המפורסמות הוא כי משוררי ספרד בתקופה המוסלמית הכירו היטב את השירה הערבית והושפעו ממנה ואף כתבו שירים שאינם אלא תרגומים או עיבודים של שירים ערביים. המפורסם בכולם הוא יהודה הלוי, כפי שהראיתי לאחרונה (2010) בספרי על השירה העברית בספרד והשירה הערבית.

מן הידע המוגבל שבידינו על שירת תימן קודם לציאהרי, נראה שיוצריה לא היו קרובים אל השירה הערבית וכי זיקתם אליה נעשתה באמצעות השירה העברית בספרד ששימשה להם דגם לחיקוי. אף לא כתבו שירה בלשון הערבית. לא יצא מכלל כך גם אברהם בן חלפון שחי בעדן בסוף המאה הי"ב ובראשית הי"ג ומייצג יותר מכל משורר אחר בתימן את הזיקה לשירת ספרד הקלסית. כך גם דוד בן ישע הלוי, שכתב כמה משיריו בערבית. אך בעצם כתיבת שירים בערבית, וכמובן זו ערבית-יהודית, אין כל משמעות ביחס לזיקה הישירה אל השירה הערבית אלא היא התפתחות פנימית בתוך הספרות היהודית. תחילת התופעה בשירים ערביים שכתב ר' זכריה הרופא באמצע המאה ה"ט"ו, שעניינם פילוסופיה ואף לשונם היא לשון הספרות הפילוסופית הערבית-היהודית. אף זה הרובד הלשוני ששימש את דוד בן ישע בשיריו הערביים.

שונים הדברים באשר לציאהרי שהושפע ישירות מן הספרות הערבית, כפי שהראה יפה רצהבי במבואו לס' המוסר. בהקדמתו לחיבור מזכיר צ'אהרי במפורש את "החכם הישמעאלי אלחריזי", מחבר המקאמות הידוע שחיבורו תורגם לעברית על ידי אלחריזי בשם 'מחברות איתאל'. אך צ'אהרי הכיר לבטח את החיבור הערבי במקורו, שכן בארבע מחברות לפחות הושפע ממקאמת אלחריזי, אף שהכיר גם את התרגום העברי של אלחריזי. מלבד זאת, הושפע צ'אהרי בס' המוסר גם משלושה מחברים ערבים ידועים: המשורר הג'אהלי אלמתלמס בן המאה השישית, הסופר אלג'אחט' בן המאה התשיעית והפואטיקן אלחאתמי בן המאה העשירית. בנוסף לכך, תרגם צ'אהרי לפחות שני שירים ערביים לעברית וכללם בס' המוסר, וכן שילב תרגומי בתי שיר ערביים בספרו.

ביחס זה אל השירה הערבית והספרות הערבית בכלל לא נבדל צ'אהרי ממשוררי ספרד הקלסיים. אך עדיין לא ניכרה בשירתו השפעת האסכולה של השירה הערבית בתימן הידועה בשם 'חומיני'. אסכולה ייחודית זו, שהתאפיינה במבנה

הסטרופי המיוחד של האזור הכפול, הידוע בשם 'המושח התימני', וכן בגישה המתירנית ביחס ללשון השירה ולמשקליה, ובעיקר בשימוש האלגורי הנועז בעניין האהבה, ראשיתה כבר במאה ה־11. אבל השפעתה על שירת תימן היהודית, ובעיקר זו הערבית־היהודית החלה רק בשירת יוסף בן ישראל, בן דורו הצעיר של צ'אהרי, ועוד יותר מכך בשירת שלום שבזי ובני דורו במאה ה־12. ההבדל הגדול הניכר בעניין זה בין צ'אהרי לבין שני המשוררים הנ"ל בא לידי ביטוי גם במידת השימוש בלשון הערבית בשירה. אם ביצירת צ'אהרי לא מצינו אלא שירים בודדים הכתובים ערבית, הרי חלקה של לשון זו בשירת יוסף בן ישראל גדול בהרבה, ואין צריך לומר שכמחצית משיריו של שבזי כתובים ערבית. הסגנון החדש בשירת תימן היהודית שנוצר בהשפעת אסכולת ה'חומיני' התימנית, שראשיתו בשירת יוסף בן ישראל ועיקר התגבשותו בשירת שבזי, הוא הסגנון שנתקבע כשירת תימן הקלסית. מכוח עצמתה של שירת שבזי, משוררים שבאו לאחריו לא חידשו דבר ביצירתם, אלא חיקוהו בכל המובנים, והשפעת ה'חומיני' עליהם לא היתה כתוצאה ממגע ישיר עם השירה הערבית בתימן, כי אם באמצעות שירת יוסף בן ישראל ושבזי.

ד. השירים שמחוץ לספר המוסר: שירי הג'ואב והבקשות

צ'אהרי כתב שירים רבים שלא נכללו בס' המוסר ורובם נמנים על שתי סוגות:

1. הג'ואב. מן המפורסמות הוא שהדיואנים של משוררי ספרד הגיעו לתימן ואף נעתקו בה בשלמותם או ששירים רבים מהם שולבו בקבצים שונים, ובעיקר במדור 'שירות ותשבחות' שבתכלאלים העתיקים. אך זיקת יהדות תימן לשירת ספרד מתבטאת גם בסוגה שירית מיוחדת שצ'אהרי הצטיין בה, אם כי לא הוא הראשון שיצר בה. כוונתי לג'ואב – שיר המשלב בתוכו שיר של משורר ספרדי על פי אותם נתונים פרוזודיים – המבנה, המשקל והחרוז. אך יש שצ'אהרי מחקה את המשורר הספרדי לא על דרך הג'ואב, אלא באופן יותר חפשי, כלומר כתיבת שיר חדש השואב מן השיר הספרדי לשונות ורעיונות. כוונתי לשיר המפורסם על ירושלים, 'קריה יפהפיה משובש לעריך', שכתב צ'אהרי בחיקוי מובהק לשיר 'יפה נוף משובש תבלי' ליהודה הלוי.

2. הבקשות. אם שירי הג'ואב מסמלים את זיקת צ'אהרי לשירת ספרד הקלסית, הרי הבקשות מסמלות את זיקתו הרבה לשירת צפת מן המאה ה־12. לבקשות אלו תכונות אפייניות מבחינה פרוזודית, אבל התכונה המהותית ביותר בהם היא ייעודם החורג מכל המוכר משירת הקודש הספרדית, שכן הם נועדו למסגרת ליטורגית חדשה שנוצרה בצפת המשוחררת למעשה מכל זיקה לתפילה המסורתית, וכן המגמה המוסרית־הלאומית העזה המייחדת אותן. אין צריך לומר שנושאים קבליים רבים מפרנסים את הפיוטים הללו, כגון התוספת שכתב צ'אהרי ל'כתר מלכות' שעניינה עשר הספירות. אמת, מוטיב קבלי מובהק מצינו כבר במקאמות של דוד בן ישע הנ"ל, אך בוודאי יש לומר, כי השפעת הקבלה המאוחרת של חכמי צפת על הפיוט התימני, ובכלל על הספרות הרבנית, הובאה לתימן מכוחו של צ'אהרי שביקר במרכז היהודי הגדול בשעתו והכיר מקרוב את גדולי התורה שם ואת חכמתם. ודי לנו אם נזכיר, כי צ'אהרי כתב תוספות לפיוטים 'לכה דודי' ו'בר יוחאי', חלק בלתי נפרד מן הסדר הליטורגי של קבלת שבת שיסודו בצפת, ושהוא הביאו לתימן, יחד עם הסדר הליטורגי של תיקון חצות, על שני חלקיו – תיקון לאה ותיקון רחל.

מן האמור לעיל עולה אפוא כי מבחינה כרונולוגית קדמה יצירתו הספרותית של צ'אהרי לשירת תימן הקלסית מבית מדרשם של יוסף בן ישראל ושבזי. אך אין ללמוד מכך כי נדחקה שירתו לקרן זוית וכי לא היה לה תפקיד בהתהוות של שירת תימן הקלסית. אמנם הקשר הישיר לשירה העברית בספרד ולשירה הערבית, הניכר היטב בשירת צ'אהרי, התרופף מאוד בדורות שלאחריו, אך קווי אופי חדשניים בשירתו שאינם נובעים מן הזיקה לשירת ימי הביניים נקלטו היטב בשירת תימן הקלסית. ועיקר הדברים מכוון למהות של שירת תימן, ככלי תרבותי־ספרותי־אמנותי המהווה מבע לירי אותנטי לרגשות הייחודיים של גולת תימן. ראשית התהליך היה אפוא בשירת צ'אהרי, אך עדיין היה אחוז ברגליו בשירת ספרד. משלושה מקורות ינק אפוא צ'אהרי ביצירתו: השירה העברית בספרד, השירה הערבית מימי הביניים ושירת צפת. היסודות שלו לא פסו משירת תימן הקלסית, אף שלכולם היה בה מעמד שונה. היסוד הספרדי איבד את מהותו הרעיונית והלשונית והצטמצם לעניינים הפרוזודיים בלבד ואלו הזיקה לשירה הערבית נתחלפה מזו הקלסית אל האסכולה התימנית, ה'חומיני'. אף השפעת צפת נטשטשה כלשהו מכוח הסגוליות המובהקת של שירת תימן הקלסית, שהבדילה אותה בבירור מכל אסכולה שירית אחרת. מכל מקום, מן האמור לעיל נוכל לקבוע, כי שירת צ'אהרי היוותה חוליית מעבר משירת תימן הקדם־קלסית אל שירת תימן הקלסית.

לקט דברי תורה במשנת הרמב"ם

מאת הרב ד"ר אדיר דחוח הלוי

קבל האמת ממי שאמרו

הערך הנעלה ביותר במשנת הרמב"ם הוא האמת, ואם ידחקוני לתאר את הרמב"ם במלה אחת הייתי אומר "אמת", משה אמת ותורתו אמת. הרמב"ם לא ביקש להנחיל משנה שתכליתה לימוד האסור והמותר בלבד, חלילה לו מכך, כי תורת משה בעיני הרמב"ם אינה הוראות ייצרן בלבד. תורת משה בעיני הרמב"ם היא תורת המחשבה, תורת הדעת, וכל מי שמקיים את המצוות באיברי גופו בלבד אינו משיג את תכליתן, וכפי שכתב במורה:

"וכל זמן שאתה עושה מצוה אתה עושה אותה באבריך כמי שחופר גומה בקרקע או חוטב עצים מן היער מבלי להתבונן בענין אותו המעשה, ולא ממי בא ולא מה תכליתו, אל תחשוב שהגעת אל התכלית, אלא תהיה אז קרוב למי שנאמר בהם קרוב אתה בפייהם ורחוק מכליותיהם" (ג,נא).

הרמב"ם גם לא היה מה שנהוג לומר היום "פוליטיקלי קורקט", כי לא שיקולי פריימריז או תקציבים וטובות הנאה העסיקו את נפשו הזכה, אלא האמת בלבד. מייצגים היטב את גישתו זו הם דבריו בפירושו לאבות כאשר הביע את דעתו ביחס למוסר ר' צדוק: "לא תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קורדום לחפור בהם": "כבר חשבתי שלא לדבר בצוואה זו מפני שהיא ברורה, וגם מפני שאני יודע שדברי בה לא ימצאו חן בעיני רוב גדולי התורה ואולי אף כולם, אבל אומר ולא אשים לב ומבלי לחוש למי שקדם ולא לנמצאים" (ד,ז).

הרמב"ם באמת ובתמים ביקש להציל את נפשו מרחף במרחבי התהו המחשבתי, לא לרכב על גב חסידיו, לא לנצלם כדי להשיג כוח פוליטי, ולא להתחסד כצנוע ומתחת לשולחן נמשכות מעטפות מרשרשים לטובת הצדיק וקרוביו וקרובי קרוביו. הרמב"ם ביקש להכחיד את הבערות, את ההשקפות הנפסדות, להצילנו מן האפסות ולהביאנו אל מרבצי הדעת והתבונה, וזה לשונו בסוף פירושו לברכות: "ואין מקום זה מתאים לדבר בו על הענין הזה, אלא שדרכי תמיד בכל מקום שיש איזה רמז בעניני אמונה אבאר משהו, כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד".

כה גדולה היתה אהבתו של הרמב"ם לאמת, וכה עז היה רצונו להנחילה לראויים לה, עד שלעתים אתה עומד תוהה ובוהה, הייתכן שדמות נפלאה ומופלאה שכזו, נטולת פניות ותאוות, מלאה באהבת האדם, אכן חיה בינינו? וזה לשונו בהקדמתו למורה: "כללו של דבר אני הגבר אשר אם נסגר סביבו הדבר וצר לו המעבר ולא אמצא עצה ללמד אמת שהוכח אלא על ידי כך שיתאים למעולה אחד ולא יתאים לעשרת אלפים סכלים, הריני מעדיף לאמרו בשבילו ולא אחוש לגינוי אותם ההמון המרובים, ואטפל בהצלת אותו הנעלה היחיד ממה שנלכד בו ואורוהו במבוכתו עד שיגיע לשלמות וירוח לו".

ונסיים בדברי הרמב"ם בחתימתו למורה: "והוא יזכנו וכל ישראל חברים למה שהבטיחנו בו, 'אֵז תִּפְקַחְנָה עֵינֵי עֲנָרִים וְאֵזְנֵי חֲרָשִׁים תִּפְתַּחְנָה' (ישעיה לה,ה), 'הָעַם הַהֲלֹכִים בַּחֲשָׁךְ רְאוּ אֹר גְּדוֹל יִשְׁבִּי בְּאֶרֶץ צִלְמֹנֹת אֹר נָגַה עֲלֵיהֶם'" (שם ט,א).

אהבת האמת ורדיפת הצדק

התנאי המרכזי למתן את נפשנו ומידותינו, לבניית אומה כלילה בשלמותה ולהשגת ייעודנו בארץ הקודש והמקדש, הוא אהבת האמת ורדיפת הצדק. דא עקא, כל עוד שאיפתנו לא תהא זכה וברה למען מטרה זו, נמשיך להתכתש בינינו, לרדוף אחר הכבוד בניסיון למלא את ריקנות נפשנו, לרמוס את זולתנו כדי שלא יבחינו באפסות רוחנו, ולטשטש לרגעים את המיית לבנו בהנאות החומר סרות הטעם סורי בְּאֵשֶׁת דַּמְיוֹנָנוּ.

ומדוע אהבת האמת-הדעת כה חשובה? הרמב"ם במורה מלמדנו כי מקור הרעות בעולם הוא העדר החכמה: "כשם שהסומא מחמת העדר הראות לא יחדל מלהיכשל ולהיחבל, ולחבול גם בזולתו, מחמת שאין לו מה שינחהו בדרך, כך כתות בני אדם, כל אחד כפי ערך סכלותו פועל בעצמו ובזולתו רעות גדולות" (ג,יא).

ברם, אם היתה למזיק חכמה היא היתה מצילתו מלהיכשל ומלהיחבל, ומזהירתו לבל יחבול בזולתו: "כי בידיעת האמת מסתלקת האיבה והשנאה, ויבטלו נזקי בני אדם זה לזה..." (שם). זכורני פעם שהזיקני אדם,

אמי ע"ה ניחמתני לבל אתרעם על אותו סכל, אדרבה, עלי לרחם עליו שהרי הוא מתהלך בחשכה, נעדר כל דעת וידיעה. ויתרה מזו, בפגיעתו בזולתו הוא פוגע בנפשו, אפילת עולמו נעשית סמיכה יותר ויותר, והוא צונח מטה מטה לתהומות הסכלות והחידלון.

כיצד אפוא נתרום למעלת האמת? כיצד נזכה שייקרא בנו "עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה"? כיצד נרומם את כבודנו הרמוס עד עפר? כיצד נהפוך מעם נרדף ושפל לעדה זקופה, נבונה, דעתנית ואמיצה? התשובה לגאולתנו נמצאת במידת אהבתנו לאמת ורדיפתנו אחר הצדק, ואגב דברי הרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש אנו למדים כיצד נתקרב לאמת: "אבל קביעתו [של ר' יהודה הנשיא במשנה] סברת אדם מסוים וחזרתו מאותה הסברא כגון אמרו בית שמאי אומרים כך ובית הלל אומרים כך וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי, כדי ללמדך אהבת האמת ורדיפת הצדק, לפי שאלו האישים הגדולים החסידים המשכילים, המופלגים בחכמה שלימי הדעת, כאשר ראו דברי החולק עליהם נכונים יותר מדבריהם והגיוניים יותר נכנעו וחזרו לדעתו, כ"ש וק"ו שאר בני אדם כשיראה שיריבו צודק שייכנע ואל יתקשש..." (עמ' יג).

הווה אומר, בפחננו את דברי חברנו עלינו לשים לנגד עינינו את השגת האמת. כל שיקולי כבוד וגאווה יש לצחצח, להסיר וללבוך מנפשנו כפי שמנקים את הבגד מטינופו. אין עני אלא עני הרוח, ואין אומלל מנעדר החכמה. ונסיים בדברי הרמב"ם במורה: "וכן מכלל מטרות התורה העדינות והגמישות, ושלא יהא האדם בעל עקשנות וגסות, אלא בעל היענות ומשמעת וישוב הדעת וגמישות..." (ג, לג). כלומר, עלינו להשיל מעלינו את קליפות הקשיחות וההתלהמות, העיקשות והגסות, לעדן את התנהגותנו ולהגמיש את מידותינו. ובזאת, נסגל לעצמנו יכולת להיכנע לאמת ולקרב את גאולת עדתנו ועמנו.

עמוד התורה והמצווה

עקרון הבחירה הוא מיסודות דת משה "והוא עמוד התורה והמצווה" (רמב"ם תשובה פ"ה ה"ג). ברם, מפרשת וארא עולה לכאורה ערעור חזק על יסוד זה. והן השאלה והן התשובה מפורסמות מאד. השאלה, כיצד יתכן אפוא שה' העניש את פרעה בעונשים כה קשים בעוד הוא עצמו מקשה את לב פרעה ומונע ממנו את יכולת הבחירה אם להיטיב ואם להרע? הייתכן וה' יתעלה יפעל עוול בעולם? הייתכן והוא כופה את האדם לילך בדרך הרשע ואף מענישו על כך? והרי ידוע כי "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עוול צדיק וישר הוא"? לא ייתכן שתצא עוולה ממשפטו של ה' וכל מעשיו בצדק מדוקדק נוקב עד התהום!

התשובה, כאמור, מפורסמת כשאלה והנה היא לפניכם: "ואפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים הרבה עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאיו אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו דרך התשובה, ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאים אלו שעשה... לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה', לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר 'הבה נתחכמה לו' נתן הדין למנוע ממנו התשובה עד שנפרעין ממנו, ולפיכך חזק הקב"ה את לבו. ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר לו שלח ועשה תשובה... כדי להודיע לבאי העולם, שבזמן שמונע הקב"ה את התשובה לחוטא אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחלה ברצונו" (רמב"ם שם ה"ג).

במקורות חז"ל ישנה אמרה מפורסמת אשר גם ממנה עולה ערעור חזק על יסוד הבחירה ונחיצותו בדת משה. אמרו חז"ל במסכת חולין: "אין אדם נוקף אצבעו הקטנה מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה" (דף ז ע"ב). לכאורה, דברי חז"ל הללו נוגעים ישירות בעקרון הבחירה וקובעים כי כל פעולה ולו הקטנה ביותר שיעשה האדם בעולם הזה אינה אלא תוצאה של רצון ה'. והדברים קשים מנשוא שהרי: "אלו היה הא-ל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע... היאך היה מצווה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחלת ברייתו כבר נגזר עליו... לדבר שאי אפשר לו לזוז ממנו, ומה מקום היה לכל התורה כולה, ובאי זה דין ואי זה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק, השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (שם ה"ה).

התשובה לשאלה זו פחות מפורסמת. בפירושו הרמב"ם למסכת מעשר שני נמצאת גירסת הרמב"ם לאמרת חז"ל דלעיל וז"ל: "ונוקף, הוא הפוצע, ובתלמוד אין אדם ניקף באצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה" (פ"ה ה"ו). נמצא אפוא כי הרמב"ם גרס ניקף, כלומר נפצע, ובזאת, בבירור גרסה בלבד, מתיישבת השאלה, שהרי "אין אדם ניקף" וכו', משמעו אין אדם נפצע, כלומר אין אדם מתייסר ולו הייסורין הקלים ביותר אלא אם כן נגזר עליו מלמעלה בעקבות מעשיו. ובמלים אחרות, "אין ייסורין בלא עוון".

יוצא אפוא, כי גרסת הרמב"ם מעבירה את הדיון מעקרון הבחירה לדיון בעקרון השכר והעונש בדת משה. הזיקה בין שני יסודות אלה היא זיקת סיבה ותוצאה, הסיבה נעוצה בבחירת האדם, והתוצאה, השכר או העונש, הינם פועל היוצא מאת ה' לבחירת האדם על אדמות.

טקס הענקת פרס שבזי לשנת תשע"ה-2015

מאת טוב שרעבי

במעמד חגיגי התקיים ב-12.11.2014 בהיכל התרבות-פ"ת טקס הענקת פרס שבזי לשנת תשע"ה-2014 מטעם עמותת "אפיקים" ו"בית יהודי תימן-פ"ת" ובהשתתפות מאות מתושבי פ"ת וערי הסביבה.

את הפרס העניקו: מר איציק ברורמן, ראש עיריית פ"ת, כשלצדו עו"ד איתי שונשיין, וחברי ועדת הפרס - פרופ' רחל שרעבי, מר איתמר פנחס וטוביה סולמי.

הפרס הוענק השנה לאישים שתרמו להפקת הסרט "רימון הזהב", שהוא יצירה היסטורית המנציחה את העלייה הראשונה של יהודי תימן (מ-1882) ואת השתתפותם בהקמת היישוב העברי והמאבק להקמת המדינה. מקבלי הפרס היו:

א. **הסופרת דבורה וייסמן**, מחברת הספר "רימון הזהב", תושבת ירושלים.

ב. המפיק **רוברט בלייוויס** יהודי אמריקני שתרם מיליון וחצי דולר להפקת הסרט שנמצא על ידו כיצירה ספרותית ציונית ויהודית ראויה, תושב מבשרת ציון.

ג. הבמאי של הסרט **דן תורג'מן**, תושב בית אריה. האירוע הופק ע"י צוות בהשתתפות אריה ימיני, איתמר פנחס, מזל אילן וטוביה סולמי, ובתוכנית האמנותית המיוחדת השתתפו האמנים:

ציון גולן, יוני צורף, שירן קרני, הילה תם, ולהקת "בת נדיבים" בניהולה של מזל אילן ובהדרכתה של הכוריאוגרפית אסנת בריידמן-שרעבי. הנחה את הערב ברוב הדר הסופר איתמר פנחס.

עם רדת החשיכה נהרו המונים, מרביתם מיוצאי תימן, ומילאו את האולם שהיה מקושט לתפארה כשהם באים לחלוק כבוד למקובל ר' שלום שבזי. הרב שלום שבזי היה גדול בתורה ומגדולי המשוררים שקמו לעם ישראל בתקופת הגלות, לצד רב סעדיה גאון, אבן גבירול, יהודה הלוי ואחרים.

ראש העיר, מר איציק ברורמן מעניק את פרס שבזי לסופרת דבורה וייסמן צילם: גידי לויטן

(מימין) ראש העיר, מר איציק ברורמן, טוביה סולמי, מר שלום בן משה- רה"ע ראש העין, ד"ר יגאל בן שלום-מנכ"ל האגודה לטיפוח תרבות

את האירוע כיבדו בנוכחותם: מר איציק ברורמן - ראש עיריית פ"ת, מר שלום בן משה - ראש עיריית ראש העין, עו"ד איתי שונשיין - סגן ראש העיר פ"ת וראש מינהל התרבות, ד"ר יגאל בן שלום - יו"ר האגודה לטיפוח תרבות וחברה, מר מוטי לוי - נציג עמותת "אעלה בתמר". פתח את הערב מר טוביה סולמי, מנהל בית יהודי תימן, שסיפר כי "פרס שבזי לחקר מורשת יהודי תימן" מוענק מדי שנה-שנתיים מטעם בית יהודי תימן, הפועל במסגרת אגף התרבות של פ"ת ובשותפות עם עמותת "אפיקים". הפרס שהוא מגן הוקרה מוענק לחוקרים, יוצרים ואמנים על תרומתם לחקר מורשת יהודי תימן ותרבותם. עד כה קיבלוהו עשרות סופרים, יוצרים, מלומדים וחוקרים יוצאי תימן ואחרים.

שִׁיר נֶאֱהָה עַל הַמְּאוֹרָע

אֲנִי אֲשִׁיר וְשִׁירוֹתַי תְּהִלּוֹת /
 לְאֵל עֲלִיּוֹן רַב הַפְּעֻלוֹת
 אֲשֶׁר גָּזַר בְּנִסְעָנוּ לְצִיּוֹן /
 אֲנַחָה הִיא וְגַם רַבּוֹ הַיְגוֹנוֹת
 יְחִיד עוֹלָם מְרוֹמָם הוּא עֲלֵי כָל /
 תִּרְחַס עִמָּךְ וְתִתִּיר מְאֻסְרוֹת
 חֲכָם לְבָב רְאֵה וְגַם כּוֹנֵן /
 לְבָדָּךְ אֵל אֵל וְהוּא מְרוֹב עֲוֹנוֹת
 מִמֶּה? קִבֵּץ פְּלִיטָנוּ מִכָּל פְּאַתַי /
 וְיַחֲשֵׁ לְעַמּוֹ מֵאַרְבַּע הַרְוּחוֹת
 אֲדוֹן עוֹלָם זְכוֹר לְבָנֶיךָ /
 תִּקְבְּצֵם וְאַף שְׁלֵא בְּעִתּוֹת
 אֲהִי דוֹאֵג וְאֲבַכֶּה וְאֲקַוֶּן /
 עֲלֵי בְּנֵי שְׁנַיִם חֲלָפוּ וְרִבְתָּה הַדְּמָעוֹת
 וְעוֹד אֲדַאֵג וְאֲהַימֶה וְאֲפַחֵד /
 שְׁתֵּי בָּנוֹת וְאַמָּם הַכְּשָׁרוֹת
 לְקַחֵם אֲבֵי אֲדוֹן שְׁמַיִם /
 הִלְכוּ לְבִי"ע וְעָזְבוּ אוֹתֵי לְאַנְחוֹת
 וְעוֹד אֲדַאֵג עֲלֵי שְׁלֹחַ וְטוֹבָה /
 וּבְשֶׁר טוֹב וַיִּזְן וְשׁוֹלְחָנוֹת עֲרוּכוֹת
 וְכָל טוֹב בְּאַרְצֵי הוּא בְּרִיחוֹ /
 שְׁמַחָה הִיא וְגַם בְּתַיִם חֲדָשׁוֹת
 נִסְיַעְתָּנוּ כְּלֶתֶה כְּסַפְּנוּ /
 וְעוֹנֵי הוּא וְגַם הַרְבֵּה לְצָרוֹת
 וְהַרְבֵּינוּ כְּסֹף בְּמַצְנוֹת הַלְוָאָה /
 שְׁתֵּי מֵאוֹת וְלֹא נִמְצָא רְוּחוֹת
 וְכֵן אֲשַׁאֵל לְיְחִיד גַּם וְקָיִים /
 יַחֲשֵׁ לְעַמּוֹ אֲשֶׁר הִמָּה נְפוּצוֹת
 אֲנִי הַקָּל וְהַצְּעִיר זְכָרְיָה /
 בְּמֵאֶסֶר חֲשָׁךְ בְּקֶצֶה הָאֲרָצוֹת
 יִרְחַם וְיַחֲשֵׁה בְּבִיאת מְשִׁיחֵנוּ מִהֶרָה /
 וְנִזְכֶּה לְעִיר קְדָשׁוֹ הַנְּבֻחָרָת
 וְאִז אֲחַתּוֹם בְּשִׁירֵי אֵל תִּחַלֶּה /
 אֲשֶׁר בָּחַר בְּיִשְׂרָאֵל סְגוּלָה
 וְשִׁירֵי זֶה כְּתִבְתִּיו מִתּוֹךְ דְּאָגָה /
 עֲלֵי בֵיתִי וְאַרְצֵי וּבְנֵי וְאֲשֵׁתֵי הַיְקָרִים.
 וְאֵל תִּלְעָגוּ עֲלֵי כּוֹלְכֶם דִּידִים /
 גְּזִירַת הַשֵּׁם אֲשֶׁר גָּזַר וְקָיִים.

נֶפֶשׁ יְהוּדֵי תִימְנִי

או : כשהדאגה ליחיד וללאום הופכים לדאגה אחת
 מאת דר' יהודה עמיר

אנו רגילים לפרסם שירים בעלי רמה ספרותית טובה, או לפחות מתקבלת על הדעת. אולם יש שירים שאינם טובים כל כך, אולם תוכנם מביע דרמה אנושית מרגשת, וזרכם ניתן להקשיב לרחשי לבו של היהודי הפשוט, גם אם לשונו לוקה לעיתים בגמגום ובעילגות.

לפנינו אפוא שיר מגומגם של יהודי תימני שנקלע למערבולת נוראה של צרות, כפי הנראה בעת העלייה לארץ. הכותב אינו יכול שלא לשיח את מר לבבו, והוא בוחר בדרך ההבעה המוכרת לו ביותר, דרך השירה, שיש בה מהשתפכות הנפש ורגש של מרירות הלב, אף כי ניכר בו שאינו בקי כל כך בהבעה השירית ובסודות המשקל.

השיר כתוב על דף בודד שאין לו שום רקע של זמן ומקום שאפשר להיאחז בו, פרט לימים של עליה לארץ ולבעליו המכנה עצמו זכריה. אמנם השיר מוכתר בכותרת "שיר נאה על המאורע", אך עדיין רב בו הסתום על הנגלה. במלה "המאורע" נראה שהתכוון לכל אשר אירע לו בדרך לארץ ישראל. מרגשת במיוחד היא העובדה ששיכל את אשתו וארבעת ילדיו, אך האמונה אינה נוטשת אותו חרף המכות הנוראות שניתכו על יקיריו הקרובים ביותר. תקוותו היא לחיים של טובה ושלוה בארץ, ובכך יבוא אולי אל המנוחה והנחמה.

השיר נכתב ברגעי דאגה ומצוקה עמוקה ובו הוא כורך את הגורל האישי שלו עם הגורל הלאומי של הארץ, ובלשונו שלו: "שירי זה כְּתִבְתִּיו מִתּוֹךְ דְּאָגָה / עֲלֵי בֵיתִי וְאַרְצֵי וּבְנֵי וְאֲשֵׁתֵי הַיְקָרִים.

כאמור הרקע ההיסטורי המדויק אינו ברור, מכל מקום מדובר בימים של עליה לארץ והתלאות שנלוו אליה, והכותב מצוי "במאסר חשך בקצה הארצות". לפנינו אפוא מסמך מרגש שיש בו הרבה מהמיית הלב ומהכאב המתפרץ ממעמקים. נפש יהודי תימני.

מבחינה לשונית הכותב לא חש לענייני יחיד ורבים, זכר ונקבה, והם משמשים בחופשיות כיד הדמיון הטובה עליו ולפי צרכי החרוז. המשקל בבסיס השיר הוא המרובה (u - - - u / - - - u - - -) אך אינו מצליח לשמור עליו, ויש בו מעידות רבות. הטקסט אינו מנוקד, וניקדתיו כמיטב הבנתי.

הכותב מודע לחסרונות השיר, ולכן הוא דואג לסיים בשורה נפרדת של התנצלות בפני הקוראים ובקשה שלא ללעוג לו...

חגיגות 60 שנה לאליכין והשקת הספר "אליכין שלי"

עובדה היא שלא כל היישובים בארץ זוכים לחגוג יום הולדת, וביום חמישי, כ"ג באלול תשע"ד (18.9.2014) זכה היישוב אליכין, שהוקם בשנת 1949 כ"מעברת עמק חפר", לחגוג שישים שנה להקמתו, ועשה זאת ברוב עם והדר. בזכות החגיגות זכה הציבור בשני נכסים רוחניים יקרים והם חשיפת המוזיאון של היישוב והשקה של הספר "אליכין שלי", שנכתב ע"י הסופר שלום אשבל בשותפות עם שושנה יצחקי בהוצאת "אעלה בתמר".

בהזדמנות זו מזכירה מערכת "אפיקים", כי לאליכין מקום מיוחד בתולדות מאבקי העולים בישראל על זכויותיהם, כאשר התמרדו בשנת 1974 נגד שעבודם ככפר עבודה למועצה האזורית עמק חפר ולאחר מאבק אלים שנמשך שנים אחדות קיבלו עצמאות והפכו למועצה מקומית עצמאית. כבר בזמנו תמכנו במאבקם בכל רחבי הארץ והיום מצדיעים אנו להם ומעלים אותם על נס כמופת למאבק גאה ומכובד.

לבקשת מערכת "אפיקים", מביאה לנו כאן גב' שושנה יצחקי, פעילת תרבות ותיקה באליכין, שהייתה הרוח החיה מאחורי המאורעות, סקירה על המיזם המשולש: המוזיאון, הספר והחגיגות.

בברכת אפיקים: טוביה סולמי

ויד ביד נצעד לאורך כל הדרך...

מאת שושנה יצחקי, אליכין

המעמד ואת הציבור וציון כי זכות גדולה היא לאנשי אליכין שזכו להקים יישוב יהודי מלא באזרחים חרוצים וגאים המשלבים תורה ועבודה, ומצוינים ביראת שמים.

ראש המועצה המקומית - מר מוטי חי, שהוא המארח, ציין בהתרגשות את גאוותו על כך שהצליחו סוף סוף לחגוג את הקמתו והצלחתו של יישוב אליכין, שתולדותיו משקפים לא רק את תרומתם של יוצאי תימן לבניין המדינה והארץ, אלא גם את מאבקם הציבורי הסוער לעצמאות של היישוב וזכותם לעצב את חייהם בעצמם ועל פי דרכם. מר מוטי חי ציין, כי המועצה לא הסתפקה בקיום חגיגה, שברבות הימים נשכחת, אלא בהשלמת המוזיאון וכתבת ספר "אליכין שלי", והוא הודה לכל אלה שסייעו להשגת היעדים ובראשם ל"אעלה בתמר", לגב' שושנה יצחקי ולעורך הספר שלום אשבל.

חתמו את פרק הברכות מר שלום סרי, נציג עמותת "אעלה בתמר" ושושנה יצחקי.

בתום הברכות הוגשה תוכנית אמנותית מעניינת ומשעשעת, כאשר מקהלה שהורכבה מראש המועצה

לראות את פני המבקרים הזוהרות ולשמוע את שאלותיהם והתרש-מויותיהם המעניינות מהמוצגים, משמח היה לראות את שמחת המבקרים כאשר איתרו מוצגים הקשורים למשפחותיהם.

משם צעדו כאלפיים מבקרים, וביניהם רבים מן המייסדים, אל מגרש החגיגה, שנערכה בחסותה וביוזמתה של המועצה המקומית של אליכין בראשות ראש המועצה מר מוטי חי. שם זכו לרכוש בגאווה את הספר "אליכין שלי", שהוא סיפורו ההיסטורי של היישוב מימי הקמת המעברה, דרך קבלת העצמאות בשנת 1977, כאשר לאחר מאבק ציבורי קיבל מעמד של מועצה מקומית, ועד ימינו אלה.

במגרש היו ערוכים כסאות בוהקים בלובן וטריבונוט מסביב. הבמה הסגונית הייתה מקושטת בדגלים ובשטיחים בלויית כרזות ענק שציינו את "חגיגות שישים" ו"השקת הספר".

האירוע נפתח ע"י ד"ר רחל ידיד, יו"ר עמותת "אעלה בתמר" שהנחתה אותו ביד רמה ובמקצועיות. רב היישוב, כב' הרב חיים עדני בירך את

בציפייה ובהתרגשות רבה חיכו מטף ועד זקן ביישוב אליכין לחגיגה הכפולה שתיערך ביום כ"ג באלול תשע"ד 18.9.2014 במלאות "שישים שנה" להקמת היישוב ולכבוד השקת הספר "אליכין שלי", שנכתב במיוחד לכבוד המאורע.

הכנות רבות קדמו לכך ובראשן שכירת מפיק ובמאי שהיו הכוחות החיצוניים שהוציאו לפועל מופע מרשים בשם "ניגונו של יישוב", ובו הועלה על הבמה הסיפור ההיסטורי של אליכין מיום שהוקמה כ"מעברת עמק חפר" ועד ימינו כשהיא עיירה פורחת וגאה.

לקראת הערב המיוחד לבש כל היישוב חג, שמחה ואורה. ההכנות האחרונות הסתיימו, ואז החלה הנהירה של בני היישוב לדורותיהם - מי ברגל ומי ברכב, מי מהיישוב ומי מחוץ ליישוב. צעדנו בטפנו ובנשינו, בזקנינו ובנערינו, בלב מלא רינה לתחנה הראשונה במסלול החגיגות - **סיור במוזיאון של אליכין** הנמצא בקרבת מגרש החגיגות.

רבים מן המבקרים במוזיאון היו מופתעים לגלות עד כמה עשיר הוא במוצגים ובתכנים. הסיפוק היה רב

יחידה" על הצלחת האירוע שהעידה על קיומם של כוחות מוכשרים ואיכותיים בתוכה. בעזרת ה', ימשיכו תושבי אליכין לצעוד יד ביד לאורך כל הדרך אל פרקים חדשים ומאתגרים, כי נכונו לאליכין שלנו עוד שנים רבות של עשייה ויצירה.

לאווירה החגיגית הוסיפה ללא ספק הבמה שהייתה מקושטת בתפאורה ססגונית שהבליטה את ייחודו של הערב הזה. הפנים המחייכות הנהנות מכל רגע וההקשבה הרבה של הציבור לנעשה על הבמה הוכיחו שכל המאמצים היו כדאיים. וכשהסתיימה החגיגה המיוחדת והמרגשת קם כל הקהל על רגליו לשירת "התקווה", שחתמה יום גדוש וחשוב, מלא ריגושים ותוכן, מלא אהבה ואחוה בין חלקי היישוב השונים. אליכין התמלאה ב"גאוות

ועובדיה שרו את השיר "תודה" בו הודו לקהל ולמייסדים. מופעים בביצוע ילדי הגנים ריגשו את הציבור כולו ולא רק את הוריהם. לאחר מכן הועלה מופע אמנותי ששילב חוויות מחיי היישוב בשיר וזמר בביצוע תושבים בני היישוב. בחכמה רבה שולבו סרטונים מן העבר הרחוק וראיונות של תושבי המקום וראשיו הוסיפו נופך אותנטי וחיזקו את האהבה למקום. וכך צפו ועלו זיכרונות העבר אצל כל איש ואשה.

כיצד קם מוזיאון אליכין

מוזיאון שיוקם באליכין - הייתכן? כן - ייתכן, כל אחד יכול!!! אם אתה מצויד בסיפור אישי פנימי שמנקר בלבך ומעורר אותך, ויש לך מטרה ברורה בעקביות, נחישות, יכולת ספיגה של הערות פוגעות, משפחה תומכת, וראש מועצה שמבין את חשיבות העניין. ומעל הכל - עליך להאמין בעצמך שאתה יכול!

ואני פעלתי ללא תכנית סדורה של עבודה מראש, אלא כל שלב גובש בזמנו, ועניין גרר עניין. עם רצון עז ומטרה ברורה. המוטיבציה הראשונית התחילה בסיפורה האישי

של אמי רחל ז"ל, שאני נושאת אתי שנים רבות. הורי, רחל וסאלם הרני ז"ל, עלו עם רבים וטובים במבצע "על כנפי נשרים" בשנת 1949 וכמו רבים אחרים גם הם עברו מספר מעברות. ביום שהגיעו למעברת עמק חפר הביא גורם כלשהו צלם שצילם את העולים החדשים שירדו זוגות זוגות, וביניהם היו גם הורי.

עברו השנים, ואמי הייתה מדי פעם בפעם אומרת לי בצער: "יא בנתי, כיגפתו, מא רבטוש אלמצר יום גאו יצלמו-נא באלמעברה", שפירושו: "בתי, עשיתי שטות כשבאו לצלם אותנו במעברת עמק חפר, בכך שלא קשרתי את המטפחת כיאות, אלא השארתי את הקצוות בצידי פני..."

חשוב לדעת, שאמי ז"ל הייתה בתו של סעידי יוסף ז"ל מהעיירה כייאריה בדרום תימן והוא היה עשיר מאד ומכובד. אמי דאגה תמיד להופעתה החיצונית ולדיבורה המכובד בהתאם למעמדה הרם. והמחשה על תמונה זו הטרידה אותה ופגעה בה, ולכן כשעמדתי על דעתי ניסיתי להשיג את התמונה, אבל לא ידעתי מי צילם אותה והיכן אוכל למצוא אותה. השנים עברו ותמונה זו קיננה בתוכה והטרידה אותה ובדיעבד התברר שגם קיננה בתוכי.

חלפו השנים... ובשנת 1995 צדוק מליחי, יו"ר מועצת הפועלים באליכין והסביבה, ערך תערוכת כישרונות צעירים. כשנכנסתי לחדר התערוכה ליהנות מהעבודות, ראיתי למול עיני, על הקיר שממול לכניסה, תמונות של העולים החדשים ביום הגיעם למעברה. התקרבותי בצעדים מדודים כדי להתבונן בתמונות מקרוב, ואז התגלתה לעיני תמונת הורי, עם אמי והמטפחת הלא קשורה. רעדה אחזה בי מהתרגשות וצמרמורת עברה בכל גופי. התבוננתי בה ודמעות נשרו מעיני. לא יכולתי לזוז... למחרת קיבלתי את התמונה שאמי ז"ל לא ראתה אותה. מאז, כנראה בתת ההכרה שלי, התבשל רעיון שפרץ בשנת 2000 כשיצאתי לגמלאות, כאשר גמלה בליבי ההחלטה להנציח את המייסדים של אליכין!! ראשית בגלל הסיבה הנ"ל ושנית בזכות המייסדים עצמם ולכבודם.

את התהליך שיש להנציח את המייסדים עברתי שנים רבות קודם לכן. בשנת 1970 נישאתי לאישי היקר והאהוב עדי יצחקי ועברתי לגור עימו באליכין. לפני נישואי גרתי במושב תנובות שהיה כמו חממה וטופל ע"י תנועת המושבים והסוכנות היהודית. עתה באליכין גיליתי עולם אחר.

במושב תנובות היו כשבעים משפחות. באליכין היו כ-350 משפחות. במושב כולם היו חקלאים בעלי רפת, לול, שדות ומגרשים. עגלות רתומות לסוסים הלכו ובאו, והחיים היו שוקקים ותוססים במשך כל היום. את תקופת "הצנע" לא חשנו במושב. מזון היה למכביר, חלב, ביצים, בשר, ירקות, פירות...

כשהגעתי לאליכין התגלתה לעיני תופעה אחרת לגמרי. בשעות הבוקר המוקדמות, עד לשעה שש בבוקר בערך, עברו ברחובות משאיות שאספו את הפועלים והפועלות לעבודה במושבים ובקיבוצים של עמק חפר. רעש והמולה קולות וצעקות נשמעו ברחובות. לא לחינם נקרא המקום "כפר עבודה". כפר שאינו כפר, אלא מאגר לפועלים לקיבוצים ולמושבים...

כשחזרתי ליישוב ממקום עבודתי בשעות הצהריים המאוחרות, היה המקום דומם ושקט. רק סבתות עם הנכדים, תרנגולות, עיזים נמצאו בו והמקום היה מוזנח. בין היתר זרקנו את האשפה בקצה המגרש ושם הוא היה נשרף.

השנים הללו גרמו לי להתפכחות ולהבנה שלא כל היישובים בארץ הם כמו מושב תנובות. יש עולם אחר שבו התושבים נלחמים על חייהם וחי ילדיהם, על פרנסה ראויה ועל היכולת לאפשר לילדיהם להמשיך ללמוד ולהתקדם. למרות הקשיים ברוב המשפחות הצליחו להגיע לתוצאות טובות. המאבק על דיור מתאים לזוגות הצעירים היה הדחוף ביותר.

החיים היו מסע ארוך של מאבק להתקדמות כיישוב וכמשפחות, ולבסוף בר התגברנו וצמחנו. החשיבות של הנצחת הסיפור של המייסדים העמלים פרץ מתוכי כשיצאתי לגמלאות. אמרתי לעצמי, אני חייבת להנציח את התושבים המייסדים. אבל - כיצד?

והרעיון צמח כאשר מצאתי את תמונת הורי המצולמים במעברה לאחר שנים רבות והבנתי כי עלינו לארגן תערוכה באליכין, וכך הם ייזכרו. בשנת 2001 התחלתי לנסוע ברכבי ולעבור מבית לבית, לאסוף תמונות, חפצים, בגדים... ולשמוע סיפורים. בזכות זה למדתי להכיר את המייסדים מקרוב ואת תולדותיהם מתימן דרך המעברות ועד ימינו אלה.

מעניין היה לשמוע את תגובותיהם על מעשיי. הרוב הצטערו כי זרקו חלק גדול מהחפצים. חלקם לא האמינו שאני מתנדבת, אלא נשלחתי ע"י גורם כלשהו. המושג "התנדבות" לא היה קיים. חלקם לא רצו למסור חפצים אישיים ואחרים לא האמינו שיצא מזה משהו...

להגיד לכם שאני ידעתי מה יצא מזה, לא. אך פעלתי, עקב בצד אגודל, עם מוטיבציה פנימית חזקה לעשות למענם... מגיע להם!! לעשות למעננו ולמען הדור הצעיר. פעמים ספגתי תגובות לא נעימות, בלשון המעטה. בשיחותי עם המייסדים התברר כי בלב רבים מהם יש "חוסר אימון" כלפי הממסד - הם היו מותשים ועייפים מהבטחות. מצב זה חיזק אותי להמשיך ולהוכיח שיש אפשרות אחרת, ואפשר לעשות.

במשך הזמן והתהליך הצטרפו אלי מתנדבים רבים. לא אזכיר את שמותיהם מחשש שמא אשכח מישהו.

בדצמבר 2002 קיבלתי רשות מהמועצה המקומית להציג את המוצגים שאספנו בכיתה שהתפתחה. גולת הכותרת של החומרים היו תמונות המייסדים שצולמו במעברת עמק חפר, אותם תרם צדוק מליחי. במשך כשלושה חודשים של עבודה יומית הקמנו, חדרה כספי המורה לאמנויות ואנוכי, את "חדר המייסדים". הכל נעשה בשיתוף פעולה ועזרה מהרשות המקומית, החברה אלישבע גוב ועובדי המועצה.

ב-2005.9.8 חגגנו את חגיגות היובל לאליכין. כשלושה חודשים לפני כן החלטנו להוסיף עוד חדר כי היו לנו מוצגים רבים. בעזרת מתנדבים וועדת המוזיאון - חנה אהרון, רנה אהרון, אסתר חרזי, מתנה לוי, שפרה מחלבני, אלי מליחי, שבולת מצרפי, ויונה שעבי, סיימנו את מלאכתנו בהצלחה, והחדר השני שכותרתו הייתה "החיים בתימן" הוקם והיה מוכן לחגיגות. בתוספת חמש בובות הלבושות בבגדים תימניים מאזורים שונים בתימן, שהשאלנו מעמותת "אעלה בתמר".

החדר השלישי הוקם לאחר חגיגות היובל. החדר המכיל את עבודותיהם של הכישרונות הצעירים - הדור השני, "דור ההמשך" של אליכין.

תמונות רבות, שבחלקן מצוירים מייסדים, נתרמו ע"י הצייר מנחם לוי שהיה תושב אליכין. תמונות מצולמות של חלק מהמייסדים ואחרים הן תרומת הצלם ארנון ארז. הוצבו גם עבודות של ורד יעיש ועבודות שורשים של תלמידי כתיב ו'.

בעזרת המועצה המקומית ותרומות ועבודות של מתנדבים הוקם המוזיאון, ועל כך יבואו כולם על הברכה. פתיחת חגיגות ה-60 לאליכין בסיוור של כל התושבים והאורחים הרבים במוזיאון העניקה לאירוע ממד היסטורי מעורר גאווה והתרגשות.

חייהן של ילדות בנות תימן בא"י בתקופת המנדט

מאת יונה קאפח

המאמר יעסוק בחייהן של ילדות בנות תימן שעלו לא"י או נולדו בה ואיך הפכה עבודת משק בית לתופעה אצל ילדות אלה, שאחזות היו בנות שש. נבדוק את הגורמים ליציאתן לעבודה בגיל צעיר והאם לקליטתם של עולי תימן הייתה השפעה על תופעה זו.¹

ראשי היישוב בא"י שאפו ליצור 'יהודי חדש' שונה מהיהודי הגלותי שהשתקפה בדמותו של היהודי 'ביישוב הישן'. הם ראו בחזונום יהודי חזק שיוכל לכבוש את העבודה מידי הפועל הערבי, ששפתו תהיה עברית ובעצם קיומו יהוו את התשתית של המדינה בדרך. להשגת מטרות אלה הם שמו את הדגש על בניית דור חדש והפנו את מבטם אל הדור הצעיר, דור העתיד הילדים והנוער ואלה היו היעד המרכזי במהפכה הציונית.

בעיני ראשי היישוב נחשבו עולי תימן כמתאימים מבחינה פיזית ומבחינת יכולת ההסתגלות שלהם לתנאי הארץ ולכבוש את העבודה מידי הפועל הערבי, אבל קליטתם של עולי תימן הייתה קשה ומסובכת, והציפיות שתלו בהם לא מומשו. הקשיים בקליטתם של עולי תימן השפיעו על חיי המשפחה וערערו את יציבותה. בדרך לא"י סבלו עולי תימן מרעב, ממחלות ומתמותה רבה. כמו כן רובם איבדו את רכושם והגיעו מרוששים מהמעט שהיה להם. בהגיעם לארץ לא נמצא להם דיור נאות והם לנו ברפתות, באורוות וגם תחת כיפת השמים. בודדים יכלו לשכור לעצמם חדר ובתוכם הצטופפו כל בני המשפחה, דבר שגרם לחיכוכים, למריבות ולהידבקות במחלות. גם עבודה לא נמצאה להם. המקצועות שהתמחו בהם בתימן לא נדרשו בארץ, וגם אלה שנדרשו היה נחוץ הון עצמי להקמתם. האיכרים העדיפו את הפועל הערבי הזול ובהסתדרות ניתנה הקדימות במתן עבודה לחברי ההסתדרות ולמקורבים, כך שרוב עולי תימן נותרו ללא פרנסה.²

עולי תימן שמזלם שפר עליהם ומצאו עבודה שכרם היה זעום ונמוך ממה שקיבל החלוץ הרווק, ובשכר נמוך זה לא יכלו לפרנס את משפחתם בכבוד.³ עולי תימן הקפידו על צניעות האישה בבחינת "כל כבודה בת מלך פנימה",⁴ אבל במצב שנוצר נאלצו עולי תימן להסכים, לרוב הסכמה שבשתיקה, שנשיהם ובנותיהם ואף הקטנות תצאנה לעבוד. התופעה של הילדות העובדות היתה בולטת בעיקר לאור גילן הצעיר. בסקר שנערך ב-1930 עבדו 46.8% מכלל הנשים במשק בית, ומתוכן אחוז גדול של נשים וילדות בנות תימן. בסקר שנעשה ע"י מחלקת הפועלות ב-1928 רוב העובדות במשק בית בירושלים היו בנות תימן.⁵ במפקד שנערך ב-1931 עבדו במשק בית 612 נשים וילדות מתוכן 207 בנות תימן, ו-76 מהן ילדות עד גיל 14.⁶ בשנה לאחר מכן גדל הפער בין מסי העובדות האשכנזיות והספרדיות לבין העובדות התימניות. בעבודת משק בית היו 30 עובדות אשכנזיות ו-42 עובדות ספרדיות ו-142 עובדות בנות תימן, כלומר כמעט פי 5 ממספר העובדות האשכנזיות וכמעט פי 3.5 מהעובדות הספרדיות. לגבי גיל העובדות בולט מספרן הגדול של הילדות בנות תימן עד גיל 12. בעוד מספר הילדות האשכנזיות העובדות עמד על 3 בלבד הרי מספרן של הילדות התימניות היה 7.46.⁷

גילן הצעיר של בנות תימן העובדות היה חריג ביחס לגילן של העובדות האחרות, והסיבות לכך היו רבות. ראשית, האב לא מצא פרנסה וגם אם הייתה לו פרנסה השכר הזעום ולא הספיק לכלכל את משפחתו. שנית, הן העדיפו את מקום העבודה על הדוחק והלכלוך באורווה או ברפת, ובמקרה הטוב בחדר הצפוף. דבר נוסף, הן ידעו שתהיה להן ארוחה דלה בבית המעסיקה, דבר שהיה מוטל בספק בביתן. דבר נוסף, רובן של הילדות לא הלכו ללמוד בבי"ס, כי רוב יהודי תימן לא

1 המאמר הוא תקציר של עבודת תיזה לתואר שני באוניברסיטת בר אילן 2013.
 2 אצ"מ, S9/1499, מכתב משלמה כהן לבן גוריון מתאריך 5.8.1938. ש' אלבוחר, 2002, עמ' 4.
 3 ר' ממט, 1983, עמ' 183. ח' גולן, 1989, עמ' 37-38.
 4 תהילים, מה' 14.
 5 ד' ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 131.
 6 אתה"ע, IV220, סיכומים, אפריל 1932, עמ' 35.
 7 שם, סיכומים, אפריל 1933, עמ' 45.

האמינו בחינוך בנות בהסתמכם על הפסוק "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות"¹. גם אלה שכבר התערו בא"י והבינו את חשיבות ההשכלה לבנות, לא היה להם במה לשלם בעבור לימודי בנותיהם.

מתחילה הורים רבים מיוצאי תימן שמרו בקפדנות שבנותיהם תשארנה במסגרת הבית, אך הנסיבות גרמו לכך שקפדנות זו התרופפה. ראשית, ההורים יצאו לחפש פרנסה בעוד הבנות לא ביקרו בבי"ס וגבר חששם של ההורים שהבנות תשוטטנה ברחוב ותיחשפנה לנעשה שם. שנית, הם היו זקוקים לשכרן של הילדות, ואפילו הזעום היה, כדי לסייע להם בפרנסת המשפחה שהייתה בד"כ כלל ברוכת ילדים. לכן יציאתה של הילדה או הילדות לעבוד חסך מההורים את הדאגה להן מהשפעות הרחוב וכן לכלכלתן, מכיוון שלזה דאגה המעסיקה.

הילדות שהיו צעירות אמנם הורגלו לעזור לאימותיהן, אבל לא ממש ידעו כיצד מנקים בית מודרני. הן גם ידעו שאין מקום לסרב לשום עבודה, וכך עשו בבתי המעסיקות גם אם העבודה לא תאמה את גילן וכוחותיהן. רובן של הילדות העובדות ראו בעבודה זו שלא הייתה לרוחן חובה שאין ממנה מנוס.² עם הזמן החלו רבות מהן לראות חיוב ביציאה מן הבית.

יחס המעסיקות לילדות העובדות היה ברובו יחס של אדון למשרתת. רוב המעסיקות התייחסו בזלזול לילדות, העסיקו אותן בכל עבודה, וגם בקשות שבהן, למרות גילן הצעיר, כמו "יום כביסה" שהייתה עבודה מבוקר עד ערב ובכל מזג אוויר בחצר הבית אצל האיכרות או בבתיים בערים. רבקה גובר "אם הבנים" תיארה בספרה את היחס של איכרה במושבה רחובות לילדה תימניה שעבדה אצלה. האיכרה גערה וזירזה את הילדה להדליק אש תחת דוד הכביסה ובעיניה של רחל גובר "רומה זו הייתה מתאימה בהחלט להצטרף לעבדים המנוצלים גיבורי 'אוהל הדוד תום'".³ הילדות הסכינו עם העבודה הקשה, אבל כאב להן יותר היחס המזלזל. הילדות כונו בכינויים מעליבים כמו: התימניה,⁴ ד'ר' ספונגה, מטומטמת, פרימיטיבית ועוד,⁵ לעיתים גם הוכו הילדות ע"י המעסיקה ובני משפחתה.⁶ גם כאשר הן עבדו והכינו את שולחן האוכל לא הורשו לשבת עם בני המשפחה, אלא אכלו בפנית החצר בד"כ את השאריות.⁷

**לתימניה שלי
מאת טוביה סולמי**

שׁוּבִי, אִמָּא, מִבֵּית הָעֶבְדִּים
לְטַפִּינִי, רְחִימָה, כְּשֶׁאַר הַיְלָדִים
קָרְאִי לִי אֶכּוֹל אֶף רוֹה
אֶף כִּי גִדַּע רִיקָם הַמְזוּזָה,
שְׁאַלִינִי מָה אֲמַר הַמּוֹרָה
בְּזָכְרָךְ בְּנֵךְ סוֹרֵר וּמּוֹרָה.

אֵל בְּכִי הָאֵם בְּנִטְשֵׁי בֵּית הַסֵּפֶר
הוּ לָנוּ נִחְלָה רַק אֲחֻזַּת הַקֶּבֶר
וְעַד אָז –
בְּאֶלְפֵן הַבוֹרָא בְּגִשׁוּשׁ מִקְרָא
אֲחַפֵּשׂ סִפְסָל לְרַגְלֵי הַמּוֹרָה.

חֲבִשֵׁי שְׁבִיסָךְ עִמְדֵי זְקוּפָה
קְצִינִים נְהִי בְּאוֹתָה חֲטִיבָה
בְּלוֹאֵי הַבְּגָדִים לָה מְדִים.
טְלָאִים יִפְאָרוּנוּ כְּרֵב רְבִידִים
הוּ הַקְדָּמְנוּ מִדַּע בְּנִצְחוֹן עַל רַעֲב
טְרַדְנוּהוּ בְּמֶרְק שֶׁל חֲלָמִית וְחֶגֶב.

לָמָה תֵּאֲמָרִי, בְּנִי, אֶהוֹב
הֶרֶף שְׁנוֹא חֲדַל אֵיזֹב
וּלְכֹן גְּבַרְתֶּךָ שְׁתֵּי אִמָּהוֹת
וְאַנִּי יְתוֹם-עֶגְלוֹן מְאֵמִי!!
- - -

שיר זה שנכנס לתוכנית הלימודים, מופיע בספר **תפלה לגולים בעולמם**, עמ' 60.

1 מסכת סוטה, פרק ג' משנה ד'.
2 "לא גיליתי התלהבות מיוחדת" מ' נחום-לוי, 2006, עמ' 53. "חיכיתי שהסיוט הזה יעבור", שם עמ' 64. בראיון שקימתי עם שלומית שמחי היא אמרה: "אבא אמר לי שאני חייבת לעבוד אם לא אחים שלי ימותו" מרעב". ראיין בפ"ת 13.7.2008. "לא יכולתי לשאת את התחושה שאני משרתת... למדתי על בשרי את פער המעמדות", א' טרי, 2001, עמ' 35.
3 ר' גובר, תשל"ט, 117-118.
4 יהודית ברנר לבית קפרא מרחובות מתארת איך לא קראו בשמה אלא 'התימניה', 'הכוונה להשמצה להעלבה לאמר אפס אדם', ד' בר-מעוז, 2008, עמ' 137.
5 ע' חזי (עורד), שעריים בת 80, 1990, עמ' 30-31, 57.
6 ש' בשארי-קראוז, 2003, עמ' 83.
7 "ישבת גם אני... לפתע קראה לי מן המטבח... ואמרה: שבי כאן... והלכה לאכול בחדר האוכל", א' באבד, 2003, עמ' 129. "מותר היה לי לאכול במטבח ולא על שולחן המשפחה", א' עודד, 1990, עמ' 20. ראה גם: ד' בר-מעוז, 2008, עמ' 137.

עם זאת היו גם מעסיקות שהתייחסו אל הילדות באהדה ודאגו להאכילן ולהתייחס אליהן ביחס אנושי ואף שלחו איתן אוכל והשקו אותן חלב כל בוקר.¹

עם זאת היו גם מעסיקות שהתייחסו אל הילדות באהדה ודאגו להאכילן ולהתייחס אליהן ביחס אנושי ואף שלחו איתן אוכל והשקו אותן חלב כל בוקר.²

הילדות עבדו שעות רבות אבל שכרן לא שולם בהתאם לשעות עבודתן אלא לפי יום עבודה והשכר היה נמוך מאד. החוקרת בת-שבע שטרן-מרגלית כתבה על השעות הרבות שעבדו הילדות. "אורכו של יום עבודה השתנה בהתאם למוצאה העדתי של העובדת, שעות עבודה ארוכות במיוחד (מעל 10 שעות) היו באופן כמעט בלעדי נחלת העובדות תימניות או הערביות".³ במפקד שנערך ב-1933 בקרב נשים עובדות במשק בית נמצא שרובן הן בנות עדות המזרח ומתוכן הרוב הן בנות תימן ושכרן היה בדרגות הנמוכות ביותר. בדרגת השכר הנמוכה של 1-2 לא"י הרוויחו 74.9% עובדות ממוצא מזרחי לעומת 40.6% עובדות ממוצא אשכנזי, ואילו הילדות ממוצא מזרחי בגיל 14-8 הרוויחו 30-70 גא"י (גרוש א"י). בדרגות השכר הבינוניות 2-4 לא"י השתכרו 37.4% מתוך העובדות האשכנזיות לעומת 18.8% בקרב העובדות ממוצא מזרחי, בדרגת השכר הגבוהה של 4 לא"י היו רק עובדות ממוצא אשכנזי.⁴

אב ובנו – צוירה: איילה כץ
ראה כתבה אודותיה בהמשך

חייהן של הילדות היו רצף של מחסור, בורות, עבודה קשה ויחס מזלזל מסביבתן. גידולן של הדור החדש בא"י היה חלק בלתי נפרד מהאידיאולוגיה הציונית הרשמית והגשמתה הייתה במסגרת ביה"ס וגני הילדים, מקום שאליו לא הגיעו הילדות העובדות ובכך הן 'זכו'

להתעלמות כמעט מוחלטת. גם הגופים הציבוריים כגון הוועד הלאומי, וועד החינוך, המחלקה לעבודה סוציאלית בעיריות וועד, הצביעו על בעיית הילדות העובדות והילדים המשוטטים שלא לומדים. הם דנו בעניין אך חוץ מדיונים לא הוקצו משאבים.⁵ המחקר אמנם עורר את המודעות למצבן של הילדות אבל לא בוצעה פעולה משמעותית לפתור את בעייתן.⁶ במקרה הטוב נפתחו מועדוניות להשתלמות במקצועות משק בית ומלאכה, כי המורים טענו שהאינטליגנציה שלהן לא מתאימה ללימודים עיוניים.⁷

לסיכום, ילדות אלה איבדו את ילדותן בעבודות שלא התאימו להן, לא זכו לחבוש את ספסלי הלימודים ונשארו אנאלפביתיות. זה נטע בהן בושה שהלכה איתן עד היום. טיפול נכון בעולי תימן ובעיקר בילדיהם, שימת דגש במציאת פרנסה, דאגה לקורת גג נאותה, לטיפול רפואי, חינוך חינוך לילדיהם - היה משנה את תווי חייהן של הילדות האלה.⁸ ניתן לומר שבדרך לבניין האומה נשכחו השוליים, ובסיסמה "אנו בונים" שכחו חלק מהלבנים שמהם יקום הבניין, ומהצהרה "הנוער עתיד האומה" - הנוער שבשוליים, כנראה, לא נלקח בחשבון.

1 מ' נחום-לוי, 2006, עמ' 51-56. ד' בר-מעוז, 2008, עמ' 145. א.ע.רשל"צ, רות ארבל, תיעוד א' 20-1. בריאיון עם יפה הלל בפ"ת 14.8.2008, היא מספרת שהמעסיקה קנתה גם לה כרטיס לקולנוע כמו לילדיה.
2 מ' נחום-לוי, 2006, עמ' 51-56. ד' בר-מעוז, 2008, עמ' 145. א.ע.רשל"צ, רות ארבל, תיעוד א' 20-1. בריאיון עם יפה הלל בפ"ת 14.8.2008, היא מספרת שהמעסיקה קנתה גם לה כרטיס לקולנוע כמו לילדיה.
3 ב"ש שטרן-מרגלית, תשס"א, עמ' 194.
4 הנ"ל, 2006, עמ' 125.
5 אצ"מ, S 2/273 פנקסי החשבונות של וועדת החינוך 1927. הנ"ל, J 1-3437 דו"ח הלישכה הסוציאלית לקונגרס הציוני הי-ט, אוגוסט 1935.
6 ט' גולן, עבודה סוציאלית ביישוב (1931-1936), תשס"ב, עמ' 129.
7 ת' רוז, ילדי ההפקר, 2009, עמ' 102-103.
8 גילוי דעת של הקונגרס הציוני הי-ט כיצד לטפל בעולים. ידיעות העבודה הסוציאלית בא"י, תמוז-אב תרצ"ז, עמ' 177.

לתולדות השיר "זמורות יבשות" של דן אלמגור מאה שנים ל"פרשת התימניות מרחובות"

מאת טוביה סולמי

על פרשת "התימניות מרחובות" שהתרחשה ב-1913 אומר חברנו, חסיד ישראל ואומות העולם, ד"ר דן אלמגור: "נולדתי בארץ, גם זקנתי, ידעתי על עולות, אך מעולם לא העליתי בדעתי אפשרות של התעללות שכזו, שמתקבלת בשתיקה. קראו את השיר ואת סיפור הרקע. אסור שסיפור כזה ייעלם מסיפורי א"י, ומותר ורצוי להעבירו הלאה".

אין מדובר כאן בנוסטלגיה היסטורית מצדי, אלא גם בלקח אופרטיבי מעשי, כפי שאומר המשל התימני, כי "אַלְצָמִיל נָזַל מִן אֶל-גְּנָה" ("הַאֲלָהּ קָרְדָה מִגֵּן עֲדָן"), ולעיתים יש צורך בהתערבותה של האלה והנבט כדי לכפות צדק.

1913 – כמעשה "פילגש בגבעה" ברחובות

בשנת 1982 ציינו במדינת ישראל "מאה שנים לעליית הבילויים", שכידוע ראשוניהם הגיעו ממזרח אירופה ב-1882 וייסדו מושבות אחדות, והם נחשבו למייסדי "היישוב החדש", אשר בסופו של דבר הקים את מדינת ישראל. הצרה הייתה שהחוגים שכחו להזכיר, כי חודשים רבים לפי הבילויים עלו לארץ עשרות של עולים מתימן, שעלו עוד בשנת 1981, ואחריהם מאות שהגיעו לארץ בתרמ"ב (1882), ולכן קראו לעליה זו עליית "אעלה בתמ"ר".

הכעס בקרב יוצאי תימן בארץ על ההתעלמות היה רב, ופעליהם התכנסו והקימו ארגון בשם עמותת "אעלה בתמ"ר", שנטל על עצמו לחגוג, לציין ולהנציח את חלקם של יוצאי תימן בעליה לארץ, בגאולתה ובבניין היישוב ומדינת ישראל. הפעילים באו בעיקר מחוגי ההסתדרות ותנועת העבודה, אך שיתפו עמם גם אישים יוצאי תימן מחוגי אחרים. בין ראשי הפעילים היו השר ישראל קיסר, שלום סרי, דוד דוד, חיים אושרי, שמעון אביזמר, חיים טסה, בן ציון יהודאי ורבים אחרים.

בין הפעולות הראשונות שלהם לציון מאה שנים לעליה מתימן, היתה פנייתם לד"ר דן אלמגור שימצא ביטוי אמנותי או ספרותי לראשית העלייה מתימן וחבלי קליטתם בארץ. דן אלמגור קיבל את המשימה בהתלהבות, שכן מנעוריו חי בקרבת התימנים ברחובות וכל חייו עקב אחר עלייתם וקליטתם בארץ. הוא הכיר גם את תולדות העליות האחרות והשתלטותן על הארץ, והיה מלא הערכה

ואנו נגיד ונשיר את הסיפור – כי זו הנקמה

תופעות של התעמרות בחלש ובשונה קיימות בכל חברה אנושית, ולמרבה הצער גם בחברה היהודית בכל תולדותיה ותקופותיה היו תופעות כאלו. גם תולדות יוצאי תימן בארץ מראשית עלייתם היו שזורים בסיפורים על פגיעה, עלבון ועושק מצד פרטים, בנוסף למדיניות גלויה של אפליה ועושק מצד המוסדות הלאומיים, ולא ניכנס לזה עתה. אבל גישתם של אבותינו הייתה תמיד "ואף על פי כן" – בנה נבנה ונשתתף בעשייה בכל תחום. ואנו מביאים סיפור זה כאן כדי להזכיר, כי שותפים היינו בגאולת האדמה ובניין הארץ ועודנו שותפים בחיי המדינה ובתרבותה, ונמשיך ללחום לקיומה של חברה הוגנת החובקת גם את החלש והשונה כי זו מהותה של יהדות ישראליות.

לא הבאנו כאן את שמות המעורבים לדורותיהם, מצד המוכות ומצד המכים, כי אין בהם חשיבות ציבורית והיסטורית, ואם לצאצאיהם יש עניין בכך הם יכולים למצוא את הפרטים בכוחות עצמם. הלקח הנדרש לרשעים למיניהם הוא – שידעו כי הציבור אינו עובר בשתיקה, וגם לאחר מאה שנים שרים ומספרים על כך.

רק הערה אחת אוסיף: במבט לאחור אומר אני, כי רק התנהגותם של התימנים שנשותיהם הוכו היא שמפריעה לי. דומני שאילו לקחו את "הַצְמִיל" (הַאֲלָהּ, הַנְּבוֹט) ויוצאים ומשברים את ראשיהם של אותו איכר ושל עובדיו הערבים, הם היו תורמים לירידה ניכרת במעשי האלימות נגד תימנים ואחרים במשך מאה השנים. התמיהה כפולה משום שקרוביהן של המוכות היו "חידאנים", כלומר אנשי צפון תימן שהיו ידועים באומץ ליבם ובאלימותם הזריזה נגד מתנגדיהם בתוך החברה התימנית. ההסבר לכך הוא שהתימנים לפני קום המדינה לא רק כינו את האשכנזים בשם "קְבִילִים" שמשמעו גויים, אלא גם התייחסו אליהם בפחד כפי שהתייחסו לקבילים בתימן.

הבושה מלספר זאת, עד כי גם צאצאיהן לא ידעו על כך עד השנים האחרונות.¹

כתיבת השיר "זמורות יבשות"

נסער מן הסיפור כתב אלמגור שיר בשם "זמורות יבשות" והכניסו לרשימת השירים ששובצו במחזה "ילדי הכרד", שכולם עסקו בסיפורים מעניינים מחיי יוצאי תימן בארץ, כשהם מבוצעים בשיר ומחול, בצלילים, צבעים ורוב שמחה ושעשוע.

בדיון שהתקיים בין דן אלמגור לבין פעילי "אעלה בתמר" שהזמינו ממנו את "ההצגה" והשתתפו במימונה נתקבלה בקשתם שלא להעלות את השיר במסגרת המחזה. טענתם היתה שהשיר פותח נושא נשכח שהוא כאוב ומסעיר העלול לפגוע באופיו של המחזה, שהיה אמור להעלות ברוח טובה, חגיגת ופיוטית את תולדות יהודי תימן בארץ, ולהאיר את תרומתם והשתלבותם בנעשה בה. תרמה לבקשה זו גם סערת הרוחות שהתעוררה בציבור על פרשת "גירוש התימנים מכנרת" שנודע בציבור רק באותה עת. סופו של דבר זכה המחזה במהלך 1983 להצלחה רבה, אך השיר עצמו נגנז.²

השלב הבא: שידור השיר וגניזתו

וכך, נשאר השיר בגניזו של אלמגור בהמתנה לעת אחרת. ההזדמנות להעלאתו באה בשנת 1990, כאשר לקראת חגיגות יום העצמאות של אותה שנה, החליט ערוץ 2 של הטלוויזיה להעלות במוצאי יום העצמאות תכנית שתעסוק בעלייתן וקליטתן של עדות שונות בארץ. דן אלמגור לקח על עצמו להכין תכנית על התימנים, אהובי נפשו, ובין השאר להביא את סיפור "התימניות מרחובות" ולהשמיע לראשונה את הבלדה "זמורות יבשות" הגנוזה. לצורך זה פנה לזמר יזהר כהן והעלה בפניו את התוכנית בכללה, ואת השיר במיוחד. יזהר הוזמן לבית אלמגור וקרא את השיר.

סיפורו של הזמר יזהר כהן

על כך סיפר יזהר כהן: "בערב חג הפסח הגעתי לפגישה עם דן אלמגור, וקראתי בפעם הראשונה את השיר. הייתי בהלם. הזעתי, לא יכולתי לדבר. מעולם לפני כן לא נפגשתי בסיפור זה או דומה לו. ביקשתי לכתוב את המוזיקה לשיר. בליל הסדר אצל הורי הסתכלתי על האנשים מסביב לשולחן, נזכרתי בסבא שלי, איש נהדר, וחשבת, איך עשו לו דברים כאלה... בשלב מסוים אמרתי שאני מוכרח

לעולים מתימן. הוא החליט לכתוב מחזה שיעסוק בבני תימן ולצורך זה אסף חומרים מתאימים. בתוך החומר הרב והמעניין שהגיע לאוזניו עלה סיפור "מעשה התימניות מרחובות" שלא היה ידוע לו.

לאחר תחקיר מעמיק למד על מעשה נורא שאירע בשנת 1913 ברחובות ובו התעלל אחד מאיכרי המושבה בשלוש נשים תימניות שאספו זמורות יבשות בכרמו והדברים הגיעו עד כדי תלונה משפטית שהוגשה נגדו ברחובות. התברר כי הפרשה נודעה בחוגי היישוב העברי וגרמה באותם ימים לזעזוע, משום שחרגה באכזריותה ועלבונה ופגיעתה בכבודם של עולי תימן, מעבר לזלזול בהם כל ימות השנה.

סיפור המעשה שמאחורי "זמורות יבשות" הופיע בכתב-העת "הפועל הצעיר" לפני 77 שנה:

"בשבוע שעבר נעשה פה [ברחובות] על-ידי האיכר יונתן מקוב מעשה גס, המטיל צל על החברה והמקום שבהם נעשים מעשים כאלו. כידוע, רגילים התימנים ללקט בשדות ובכרמים, ולאסוף שם ענפים וזמורות שבהם משתמשים הם להסקה... הלקט הזה גורם בכל פעם ובמקומות שונים לסכסוכים בלתי פוסקים, התוצאות הן עונש למלקטים. וגם הפעם היה עניין הלקט לסיבת המקרה המעציב. ומעשה שהיה כך היה. האיכר הנזכר למעלה מצא בכרמו שלוש תימניות המלקטות ענפים, ולא הסתפק הלז בזה שהיכה את המלקטות, אלא שמצא לנחוץ גם לאסור אותן ולהובילן שבויות למושבה. כמובן שהנשים התנגדו, ברחו והתפזרו בכרם, אולם הפועלים הערבים רצו אחריהן ותפסו אותן. והתפוסות – אסרו את ידיהן בחבלים, קשרו אותן לזנבו של חמור, וככה הובילן אל המושבה: הנשים קשורות, מקוב מנצח על החמור, וערבי אחד שומר על הנשים מאחוריהן ומאיץ בהן. על-יד המושבה ירד המנצח מעל החמור, לקח בידו את קצות החבלים שבהם היו אסורות התימניות, והכניסן לתוך המושבה."

"כשהתקרבו לעיירה הוא צלצל בפעמון כדי להוציא את התושבים לראות את הפועלות שנתפסו בקלונן. זה היה ממש לינץ", מוסיפים המספרים.

המשפט: מקוב היה ממשפחת איכרים מן החשובות ברחובות ומעשהו עורר נגדו את אנשי תנועת הפועלים שדרשו להעמידו לדין בפני ועד המושבה. הלחץ הציבורי הועיל, ומקוב נמצא אשם ונגזר עליו קנס, מטבע נפוליון אחד! עצם העמדתו לדין היתה חשובה, יותר לציבור וליישוב, מאשר לתימנים. הנשים המוכות ובני משפחותיהן לא לקחו חלק במשפט ואף נמנעו מחמת

2 סקירה יפה ומעניינת על פרשת התימניות ועל גלגולו של השיר "זמורות יבשות" ראה הכתבה "דמעות של תימנים" מאת ענת מידן, שהתפרסמה ב"מוסף חדשות", 11.5.1990, עשרה ימים לאחר יום העצמאות.

1 ראה פרק "התימנים", בכרך ב' של "פרקי הפועל הצעיר", עמ' 93-138. תל-אביב, 1935.

עדותו של יאיר מדר-הלוי

ענת מידן ראינה באותה כתבה גם את יאיר מדר-הלוי שהיה מראשי "אפיקים" והיסטוריון של שעריים. לדבריו, הוא ידע על מקרה מקוב עשרות שנים, וברשותו גם שמות הנשים התימניות שהוכו על ידי מקוב, אע"פ שהשמות לא פורסמו מעולם בגלל הבושה. הנשים ובני משפחותיהן התביישו במה שקרה להן, ולא היו מעוניינים אפילו בבירור שנעשה על ידי ועד המושבה. הנשים וקרוביהן, אמר מדר-הלוי, לא הופיעו כלל לאותו בירור, אלא הסתפקו בייצוגן על ידי אחד מנכבדי המושבה, אברם הרשנזון, שגילה אהדה לתימניות, ויצא חוצץ כנגד האיכר יונתן. ובכך, לדברי יאיר מדר, רוב צאצאיהן של הנשים לא הכירו את הסיפור.

צאצאיו של מקוב, לדברי ענת מידן, חלקם הכחישו כי המעשה התרחש, ואחרים טענו כי שנת 1913 הייתה שנה קשה מאד עקב רעב גדול, וייתכן שמקוב היה בלחץ. בכל מקרה רבים מהם סבורים שאין טעם להעלות את הסיפור מן השכחה ולעסוק בו, ועוד ביום העצמאות ובשנת 100 לרחובות.

לא יכלו רשעים מן הארץ

מקרים רבים של התעמרות בעולים יוצאי תימן הוזכרו במהלך ההיסטוריה, ואחד החמורים שבהם מתועד בספר "מכתם לדוד"³, שבו נאספו אחרי מותו כתביו של דוד בן שמור, ביוזמת בתו יונה ובעלה, יוסף דחוח-הלוי, עורך כתב העת "אפיקים". וכך כתב בן שמור, שהיה מזכיר שכונת התימנים נחליאל בחדרה: "אזכור מאורע אחד מר. פעם אחת השיג את אמי (שעה שליקטה) איכר אחד מאיכרי חדרה, שעודנו חי עמנו בחדרה, בצעקות 'הי, ערביה!' ובמכה בשוטהו הצליף על גבה עד שנפגע לה חוט השדרה, ומזה הלכה לעולמה." אמרה נכדתה, יונה דחוח-הלוי: "על המקרה של סבתי לא דיברו בבית, אני מאמינה שבעיקר בגלל הכאב העצום של אבא. הוא היה מאלה שכשכואב להם הם שותקים יותר ויותר. אני גיליתי את הסיפור על סבתא רק אחרי שהוא נפטר. עד אז ידעתי שנפטרה ממחלה."

גם כיום שומעים אנו מדי פעם על התעמרות באנשים שונים בארץ, הנובעים משנאה, זלזול והתנשאות, ונראה כי חשובה לא פחות היא ההתייחסות של החברה למקרים והוקעתם גם כיום.

לכתי, בלי להגיד מלה על השיר. "נסעתי הביתה, התיישבתי וכתבתי את המוזיקה לשיר. למחרת, בחג, באתי לאבי קדישזון הביתה והשמעתי לו. הוא התלהב, הזמין את דן אלמגור, את נתן כספי המפיק, וכולם היו בהלם. בהקלטה, הנגנים לא ידעו לקראת מה הם הולכים. שאלתי את יגאל חרד, הגיטריסט, תימני, איך הוא מרגיש עם השיר, והוא ענה: 'אל תשאל, אני עצבני, אני כועס.' בהקלטה, פעם ראשונה בחיים שבכיתי. אני חושב שזה היה בכי של כעס. יחד עם זה מאד פחדתי להיזרק לפתטיות, לדרמטיות יתרה. לפי התגובות שקיבלתי אני מבין שהגעתי למינון הנכון. כשהגעתי לצילומים באולפן, קלטתי מהקהל מין הנהון שקט, כאילו כן, היו דברים מעולם. אבל איש לא התפרץ שם וצרח בזעם, זה כל כך אופייני לעדה התימנית. קלטתי איזה ניגוב דמעה בסתר, אבל אף אחד לא העז למשוך חזק באף. לא לעשות עניין."¹

חבלה בשידור "זמורות חדשות" בטלוויזיה²

מספר אלמגור: "השיר הוקלט בביצועו של יזהר לקראת האירוע בטלוויזיה ושומעיו היו נפעמים. אנשים התרגשו עד דמעות. התכנית הייתה ששעת השידור על עולי תימן תהיה בשמונה בערב, בליל העצמאות, בעוד שהתוכנית על יהודי דרום אפריקה תושמע באחת בלילה, בשל מיעוט העולים משם. דיווחתי לכל אחי התימנים על שעת השידור המתוכננת והם העבירו מאחד לשני. הבטיחו לי שבשמונה בערב כולם יהיו מול מקלטי הטלוויזיה. הגיעה השעה (שמונה) והנה, במקום תימן אני רואה שמשדרים את השעה של עולי דרום אפריקה. התקשרתי, שאלתי מה קרה? אמרו לי שאת התימנים העבירו לאחת בלילה, בהוראת המנכ"ל, וכך זה היה. הם שידרו את התכנית ההיא עם הביצוע של יזהר כהן באחת בלילה, כשאף אחד כבר לא היה כדי לראות אותה. גם שידור חוזר שהובטח שישודר ביום העצמאות עצמו לא שודר. כך הועלם השיר בפעם השנייה."

בבירור מאוחר, התברר לאלמגור, כי לרשות השידור הגיע מכתבם של צמד עורכי דין, האחד תימני והאחר לא. האחד היה עו"ד בן ציון צנעני והאחר היה עו"ד שוקי פורר. במכתבם קבעו השניים, כי הפרשה בשדהו של מקוב לא הייתה ולא נבראה. מספר אלמגור: "ניסו לטעון שכתבתי את השיר כחלק ממאבק פוליטי נגד הליכוד, ועד היום אני לא מבין את הקשר לפוליטיקה ולליכוד."² וכך נגזו השיר והסיפור שמאחוריו לשנים נוספות.

3 דוד בן שמור, אהבה ואיבה, בעריכת יוסף דחוח-הלוי. אפיקים, תל אביב, תשמ"ו.

1 שם.
2 שם.

השיר "זמורות יבשות" מילים: דן אלמגור

לחן וביצוע: יזהר כהן¹

כלם מדברים על "השנים הטובות
אך כל בן תימן במושב רחובות
עוד זוכר מעשה באפר יונתו,
שתפש שתי נשים מבנות תימן
המלקטות בפרם בין השמשות
לא ענבים, רק זמורות יבשות
זמורות יבשות
זמורות יבשות להסיק תנורן
הוא תפש את שתייהן, האפר יונתו
והצליף ארכות על השתים בשוט
וקשות המכות כזמורות יבשות
כזמורות יבשות.
אז קשר את השתים בחבל העב
אל חמורו, לקצה הנגב
וככה, רוכב בגאון
נכנס ברכיבה אל המושבה
וברחוב הראשי לעיני כלם
אפר על חמור, ושוטו מורם,
ושתי הנשים נגררות מאחור,
קשורות בחבל לנגב החמור,
שתי נשים חלשות, חוששות, מתבישות
שנסו ללקט קצת זמורות יבשות,
קצת זמורות יבשות.
קשורות לחבל, כמובלות לתליה,
וכל המושבה מביטה בדומייה,
ויודעת כל המושבה:
האפר יונתו ממשפחה טובה.
וקורא יונתו: זה דינו של נגב,
להקשר בחבל לקצה הנגב.
מה הן גנבו? נלחשות הלחישות
הן בפרם לקטו זמורות יבשות

קצת זמורות יבשות
זמורות יבשות?
זמורות יבשות!

במרומי הגבעה מדנדון פעמון,
וברחוב הראשי מצטופף ההמון.
ורוכב האפר ומנפנף לגדיד,
והרחוב הוא ארף והומה מתמיד.
צועדות הנשים, משפילות מבטן,
אך יודעות שצופה בהן בנן הקטן.
וברחוב הראשי, שם ברחוב הרחב
הוא רואה את אמו הקשורה לנגב,
הוא רואה את אמו הקשורה בצנאר
נגררת, משפלת ברחוב עד עפר.
הוא רואה איך כלם בשתיקה מביטים,
הוא רואה חיוכים ושומע צווחה
"אמא, בואי, תראי! תהלוכה!"
ויודעים כל בני המושבה:
האפר יונתו ממשפחה טובה.
ויש האומרים: טוב עשה, ככה טוב.
שידעו, שיראו שאסור לנגב.
והבן מתבונן. הוא ב"חדר" למד
על הבן התמים שכמעט נעקד,
והנה כאן ברחוב, לעיני העדה
מובלת האם לעקידה,
ובמקום מאכלת פולח השוט.
ועצים לעולה - צרור זמורות יבשות,
זמורות יבשות...
כן, מאז כבר חלפו שנים למכביר.
והבן הוא כבר סב, שערז האפיר.
והרבה זכרונות כבר חלפו ודהו.
אך לעד לא ישכח
את הערב ההוא...

1 ניתן לשמוע את השיר בביצועו של יזהר כהן ביו-טיוב.

האם הפיכת תימן למדינה פדרלית תפתור את בעיותיה? מאת ד"ר דב לויטן

מאמר זה נכתב בינואר 2014, וכיום בתימן מתנהלת מלחמת אזרחים, לאחר שהחותים (הזיידים) השתלטו על רוב שטחה בסיוע איראני, וצבאות סעודיה ובנות בריתה תוקפים צבאית את תימן במגמה להחזיר את המשטר הסוני לשלטון. הננו מביאים את המאמר הזה בכל זאת, משום שהנתונים והפילוגים הבסיסיים בתימן לא השתנו והתוכנית להקמת פדרציה אקטואלית יותר מתמיד. ט.ט.

פרשנים פוליטיים וחוקרים במדעי המדינה חלוקים בדעותיהם אם אפשר היה לחזות את בואו של "האביב הערבי" בראשיתה של שנת 2011, כלומר את האירועים הדרמטיים שעתידים היו להביא להדחתם של שליטים ערבים שעד אז נראה היה כי שליטתם בלתי מעורערת. אולם, גם אם נקבל את הגישה לפיה לא ניתן היה לחזות מראש את סילוקם של נשיאי טוניס, מצרים ולוב ופרוץ מלחמת אזרחים עקובה מדם בסוריה, הרי שהמצב לגבי תימן היה שונה בתכלית. התסיסה וההפגנות שהביאו לקץ שלטונו של נשיא המדינה המושחת עלי צאלח לא באו כהפתעה לכל מי שמצוי בנעשה במדינה גדולה וענייה זו.

במהלך השנים האחרונות התפרסמו מספר מאמרים בכתב העת "אפיקים" שדנו במצב הפוליטי, הכלכלי והחברתי בתימן בעשורים האחרונים ואשר עסקו גם בהשלכות לגבי שארית הפליטה בתימן.¹ התמונה שהצטיירה לגבי "תימן המודרנית" לא הייתה מעודדת והתאפיינה במגמות ברורות של כלכלה קורסת, עוני, רעב, פיגור בתחומי החינוך וההשכלה ומעמדה הנחות של האישה בחברה התימנית. זאת יחד עם הקצנה דתית ופירוד פנימי על בסיס שבטי-אתני שהביאו לטרור ולמעשי איבה מזוינים.

באופן מיוחד יש לציין את המאבק שהשבט השיעי החותי ניהל נגד הנשיא עלי צאלח. בנוסף לכך הייתה חדירה גוברת והולכת לתימן של שלוחות אל-קאעידה, וספיגת השפעות ממדינת הטרור סומליה ששוכנת מול תימן, מעבר למפרץ עדן. מעבר להאשמות בשחיתות, הועלו נגד עלי צאלח טענות קשות בדבר היותו "משתף פעולה עם ארה"ב". הדבר הגיע לשיאו כאשר ביוני 2011 נפצע עלי צאלח מיירי רקטות על ארמונו. הירי התרחש במהלך הפגנות קשות בצנעא, שהיו חלק מגל הפגנות ששטף את מדינות ערב. הנשיא הפצוע הוטס לערב הסעודית לקבלת טיפול רפואי. עבד רבו מנסור האדי, שהיה סגנו במשך 17 השנים האחרונות, החליף אותו כנשיא בפועל, עד שצאלח שב לתימן כעבור שלושה חודשים. ברור היה כי ימיו של צאלח בארמון הנשיאות היו ספורים.

כעבור חודשיים, ב-23 בנובמבר 2014 הוא חתם בטקס, שהתקיים בערב הסעודית בחסות בית המלוכה הסעודי ובנוכחות מנהיגי האופוזיציה בתימן, על הסכם של העברת השלטון לעבד רבו מנסור האדי. בהסכם, שנוסח בידי שליטי מדינות המפרץ, נקבע כי צאלח יעביר את סמכויותיו תוך חודש לסגנו. כן נקבע כי תוך שלושה חודשים, יתקיימו בחירות בתימן לתפקיד הנשיא, וכי צאלח לא יוכל להתמודד שוב. יחד עם זאת הקנה ההסכם חסינות לצאלח ולמקורביו מפני העמדה לדין. הודעתו-הסכמתו של צאלח לפנות את הבמה באה ברגע האחרון והייתה רק כפסיעה לפני הדחתו בכוח "יוזכיה" בגורל דומה לגורלם של מוברק או אף של קדאפי. בדרך זו באה לקיצה תקופת שלטונו בת 32 שנה של עלי צאלח.

ב-25 בפברואר 2012 מונה עבדו רבו מנסור האדי באופן רשמי לנשיא תימן.

הנשיא החדש הגיע לארמון הנשיאות עם הרבה רצון לשנות ולשפר. ברם, בינתיים התוצאות לא נראות בשטח אלא ההפך מזה, בכמה תחומים מרכזיים, ובמיוחד במישור הביטחוני, ההתדרדרות ממשיכה. להלן כמה אירועים שהתרחשו בתחילת שנת 2014:

19 בינואר 2014: הדיפלומט האיראני עלי עבדולה צאלח נרצח מכדורי מתנקש בצנעא.

31 בינואר 2014: חמושים תוקפים מחסום ביקורת וסיוור משטרת בדרום מזרח תימן והורגים 17 חיילים ושוטרים.

1 ראה דב לויטן, "המצב הפוליטי והביטחוני הרעוע בתימן ומצבה של שארית הפליטה", אפיקים קלו-קלו 136-137, ספטמבר 2011 עמ' 4-6; דב לויטן "המצב הכלכלי והפוליטי בתימן ומעמד הנשים", אפיקים קלב-קלג (132-133) מרץ 2009 עמ' 10-12.

14 בפברואר 2014 : שבעה שוטרים ושלושה טרוריסטים נהרגים בהתקפה של מזוינים על בית סוהר בצנעא.
 14 במרס 2014 : אזרחים נקלעים לאש צולבת באזור אל-צ'אלע בתקרית שהתנהלה בין מורדים שנלחמים לעצמאות דרום-תימן לבין כוחות הממשלה.

16 במרס 2014 : שלושה פעילי אל-קאעידה, שני תימנים וסעודי אחד, נהרגו "בתאונת עבודה" לקראת ביצוע פעולת טרור באזור סבא.

24 במרס 2014 : 20 חיילים נרצחו בפיגוע טרוריסטי בחצרמות. כעבור יומיים מגנה מועצת הביטחון בחריפות את האירוע.¹

המצב הביטחוני הרעוע, "היבוא ויצוא" של טרור מתוך שטחה של תימן והתחזקותה של אל-קאעידה הביאו את ארה"ב להגביר פעילותה בתימן כולל הפעלת מזלטי" תקיפה. מידע על המעורבות הצבאית-אווירית של ארה"ב בתימן נחשף לאחרונה בידי המדליף-העריק האמריקאי אדוארד סנודון.

במישור הכלכלי-חברתי ממשיכה תימן לתפוס את אחד המקומות הנמוכים ביותר במדדים ובסקרים הבין-לאומיים. לפי הפרסומים של האו"ם כבר בשנת 2012 כ-5 מיליון אזרחים תימנים לא היו מסוגלים לייצר או לרכוש את מוצרי המזון הבסיסים הדרושים להם.

הפגנה בתימן 2011

לפי World Food Programme (Wfp)² הארגון העולמי למזון, עליית מחירי המזון והרעב פגעו אנושות במשפחות רבות. בנוסף לכך יש לציין את התופעה השכיחה של נישואי בנות צעירות מאוד, ואף נישואי ילדות של ממש. הנישואים בגיל צעיר יחד עם שעורי ילודה גבוהים ביותר ממשיכים לגרום לגידול דמוגרפי מהיר מאוד ומקשה עוד יותר להילחם ברעב ולספק מזון לנצרכים. הבעיות החריפו גם בתוך עיר הבירה צנעא שמאכלסת היום למעלה משני מיליון תושבים.³

ממשלתו של הנשיא עבד רבו מנסור האדי מנסה בכל כוחה למנוע את ההתדרדרות הפוליטית בתימן ולפתח את כלכלת המדינה. במסגרת זו הוכנה תכנית חדשה להקמת 13 אזורי תעשייה

בשישה מחוזות שונים (מרס 2014). כמו-כן יש לציין את הניסיון להגביר את חיפוש והפקת הנפט, בין השאר בשיתוף פעולה עם החברה הבריטית British Oil Investment. חלקה של תימן בשוק הנפט העולמי מגיע היום לכדי 0.36%⁴ והגדלת התפוקה תוכל לסייע לכלכלה המקרטעת של המדינה.

התכנית להפוך את תימן למדינה פדראלית

המאמצים של הנשיא האדי לייצב את המצב הפוליטי הביטחוני ולקדם את כלכלתה הרעועה של תימן משתלבים היטב עם תכניתו לשנות את המבנה הסטרוקטורלי של תימן. הכוונה לחלק את המדינה ל-6 מחוזות אוטונומיים שיזכו במידה רבה של עצמאות ויהפכו את תימן למדינה פדראלית. מדובר בשינוי דרסטי לעומת החלוקה המינהלית ל-20 מחוזות עם מושלים בראשם שהיה קיים עד היום. ב-25 בינואר 2014 החליטה הועדה הלאומית בראשותו של האדי שטיפלה בסוגיה לאשר את המבנה הפדראלי החדש. באופן עקרוני מדובר בביזור העוצמה שישאיר בידי הממשלה המרכזית פחות סמכויות ביחס למצב הקיים.

1 דיווח של UN NEWS CENTRE מיום 26 במרס 2014.

2 דיווח של UN NEWS CENTRE מיום 14 במרס 2012.

3 NATIONAL YEMEN, 16 NOVEMBER 2013.

4 "UN REPORT DISCOURAGES EARLY MARRIAGE, PREGNANCY"

בהשוואה למדינות ערביות אחרות שגם חלקן בשוק הנפט העולמי הוא צנוע, כגון סודאן 0.57%, מצרים 0.75% ולוב 1.74%.

המדינה תחולק לששה מחוזות אוטונומיים וכל מחוז יחולק לאזורי משנה נוספים הכפופים לשלטון המחוזי. הדרישה לביזור הסמכויות ולהעברת סמכויות לאזורים שמחוץ לצנעא, נשמעה כבר במהלך ההפגנות בשנת 2011. התנועה הבדלנית של הדרום רצתה שתוקם פדרציה של שני אזורים, צפון ודרום, דבר שמזכיר את המצב שהיה קיים עד איחודה של תימן בשנת 1990. אולם, לבסוף הוחלט על מבנה פדראלי בן ששה מחוזות, משום שהיה צורך להתחשב גם בנתונים טופוגרפיים ואתניים ובמגמות הבדלניות בחלק הצפוני של תימן, ובמיוחד בקרב השבטים הזיידים-השיעים.

להלן החלוקה המסתמנת:

אזור חצרמות במזרח, ששטחו גדול יותר מכל שאר המחוזות ביחד, ובירתו אל-מפלא, **אזור סבא** שגובל במערבה של חצרמות ובירתו מאריב, **אזור עדן** בדרום-מזרח ובירתו עיר הנמל עדן, **אזור ג'נד** בדרום-מערב ובירתו תעז, **אזור תהאמא** במערב, לאורך חוף הים ובירתו עיר הנמל חודידה, ובמרכז תימן **אזור אזאל** שבירתו צנעא שהיא בירתה של תימן כולה.

במישור הכלכלי יהיה כל מחוז עצמאי, אם כי תהיה חלוקה כלל ארצית של ההכנסות מאוצרות הטבע ובראשם הנפט והמחצבים. העיר צנעא תשמש גם כבירת הפדרציה ומעמדה העצמאי יובטח בחוקה. גם עיר הנמל עדן תזכה למעמד מיוחד בחוקה לאור חשיבותה לספנות הלאומית והבין-לאומית.

החלוקה החדשה של תימן ל-6 מחוזות 2014

סיכום

ההחלטה להפוך את תימן למדינה פדראלית היא נכונה ואמיצה ועשויה להציל אותה מהתפוררות כללית ומפריצת מלחמת

אזרחים קשה דוגמת זו שמשתוללת בסוריה. העברת מרכז הכובד למחוזות מתאימה יותר למסורת ולערכים המקומיים של תימן, מאשר שלטון מרכזי שמושל ב"שלט רחוק" מצנעא. זאת משום שבכל אזור קיים בסיס חברתי איתן ומנהיגות מוכרת ולגיטימית בעיני רוב הצבור. יש סיכוי סביר כי המנהיגות בכל מחוז ומחוז תצליח להשליט סדר וחוק באזור הנתון לשליטתה, בוודאי יותר טוב ממה שהשלטון המרכזי בצנעא יכול לעשות זאת. יחד עם זאת, אין להתעלם גם מהסכנות שאורבות לתכנית הפדרציה.

השאלות הקרדינאליות הן: האם התנועות הבדלניות בדרום ימשיכו להיאבק כדי לנתק את דרום תימן מהצפון? האם אל-קאעידה תמשיך באחיזתה במקומות שונים במדינה ואולי אף תגביר אותה? האם יוקם צבא מאוחד בניגוד לעבר כאשר הצבא התימני ייצג בעיקר את השלטון השיעי-זיידים שלחם נגד הבדלנים הסונים בדרום? האם אכן ניתן לקיים חלוקה הוגנת של הרווחים המופקים מהנפט והמחצבים? רק בעתיד יתבררו התשובות לשאלות האלו. במישור ההיסטורי מדובר ב"קו פרשת המים של תימן". זה אולי הסיכוי האחרון לפתרון פוליטי מוסכם שיהווה תחליף קונסטרוקטיבי למלחמת אחים עקובה מדם. במצב הרגיש הזה יש לשמוח, כי רק יהודים מעטים עדיין נמצאים בתימן, ארץ אשר בה התגוררו אך לפני שני דורות יותר מ-50.000 יהודים.

אַלְקָאָת וְאַלְקָהוּהָ / ר' שְׁלוֹם שְׁבִזִי(?)

נֹמַת ד"ר נַעֲמָה בֶן עֲמִי

מבוא - מקומם של הקאת והקפה בתרבות התימנית

מקומה של הנרגילה בהווי התימני הביא לכך שהיא מטופחת ומקושטת ונחשבת לרהיט בסיסי בכל בית תימני. הכנת הנרגילה לעישון והטיפול בה כרוכים בהשקעה ובטרח רבה.

ראש עיריית פי"ת, מר איציק ברוורמן, גב' אורנה דוידאי ומשה משה חברי מועצת העיר בסוכת תכזינה במתנ"ס לזרוס בשכונת מחנה יהודה בפי"ת בסוכת תשע"ו

הקאת (אַל-קאת) והקפה (אַל-בון) הם שני מוצרים שימושיים בתימן אצל הערבים, אך גם אצל יהודי תימן הממשיכים בשימוש בא"י.

הקפה, אלקהוה, נחשב למשקה לאומי בתימן, משום שהוא היה אחד מגידוליה החשובים ביותר של תימן ושימש גם ליצוא מזה מאות בשנים. עץ הקפה נקרא בערבית בון וגם פריו נקרא בון, בעוד המשקה המופק נקרא קהוה. מקומו של הקפה בחיי הפרט והחברה בתימן היה חשוב ביותר כמשקה בסיסי המשמש בחיי היומיום הן כקפה טהור (בון) והן בצורתו החסכונית "קישר" המופקת מקליפות הפרי.

הקאת (שם מדעי: *Catha edulis*) הינו שיח ירוק עלים ללא פרי ממשפחת הקלסטריים, שעליו משמשים ללעיסה בין השאר לשם מיצוי החומרים הפעילים בעלים, **קאתין** ו**קאתינור**, המשפיעים על מצב הרוח של הלועס. יש המייחסים לו סגולות שונות כגון הגברת כוח גברא, שיכוך כאבים, ערנות והרגעה נפשית.¹

העלים של הקאת נקטפים בעיקר מראשי הענפים כשהם רכים ועדינים ועסיסיים. הוא מקובל מאוד, כאמור, בקרב בני תימן (בעיקר בכפרים) הלועסים אותו עד למיצוי המיץ אשר בעלים מבלי לבלוע אותם. עם לעיסת הקאת נוהגים רוב הלועסים לעשן טבק באמצעות נרגילה, הנקראת בתימן 'מדאעה' ובארצות ערב האחרות בשם 'שישה'. לעיסת הקאת נעשית בדרך כלל בחברותא והכנת הנרגילה לעישון והעברתה בין המסובים נוסכת

אזירה טקסית על המפגש. מסיבת קאת נקראת בשם "תַּכְּזִינָה" ואצל יהודי דרום תימן בשם "קאִלְהָ", כלומר מסיבת לימוד. בחברה הערבית התכזינה משמשת לבטלה ועיסוק בדברי הווי, בעוד בחברה היהודית היא נעשתה תוך כדי מלאכה ו/או לימוד. יש המתייחסים ללעיסת הקאת כמכה כלכלית וחברתית משום שבתימן עוקרים האיכרים את המטעים הפוריים ושותלים במקומם כרמי קאת. שעות התכזינה המקובלות ברחבי תימן הן אחר הצהריים והן מביאות להשבתת העבודה במשרדים ובמשק ונזקיה הכלכליים מרובים.

שם הצמח הוא קאת, אבל היגויו משתנה לפי האזורים, לעיתים הוא נהגה בקוף נחצית (גרונית) ולעיתים כגימ"ל סותמת, ובישראל נפוץ השם "גת" ואף נכתב כך. הקאת הפך להיות שם דבר בשנים האחרונות בקרב תושבי ישראל, לא רק יוצאי תימן, ומלבד לעיסת העלים הוא נמכר לכל דורש גם בצורת כדורים (כמו תרופה) ומשקה בחנויות טבע ובבתי מרקחת. צעירים רבים למדו ללעוס אותו ולהפיק ממנו הנאה, אך מצד שני הביא לידי ישיבה בבטלה (תוך כדי לעיסה) ושתיית אלכוהול, שאינם מוסיפים נחת להורים המודאגים.

1 טובי, יוסף וסרי שלום (עורכים), ילקוט תימן לקסיקון, תל אביב, עמותת "אעלה בתמר", 2000, עמ' 246. וראה גם מדר, זכריה ויוכבד ריעאני, תזונה ורפואה עממית - מסורת יהודי תימן, תל אביב, עמותת "אעלה בתמר", 2004, ערכים "קפה" ו"קאת".

השירה בתימן על הקאת והקפה

במילונים. גם בהם לא נמצאות כל אותן מילים שכנראה בשל ההעתקות הרבות נשתבשו. עם זאת, כדי להבינם פניתי אל דוברי ערבית-תימנית שעלו מתימן בבגרותם (זוהי להם שפת אם), והם עוסקים בה מדי יום, אך גם הם התקשו במתן פירוש לחלק מן המילים הבלתי מובנות. השיבוש אינו נובע רק מן ההעתקות אלא גם מן הרצון ליצור חריזה שגרמה לשיבוש מילים ושינוי סדר המילים במשפט. כמו כן נוספו אותיות במקום הניקוד שאף הוא הוסיף לשיבוש המילים.⁷ עלי להוסיף, כי לא מצאתי שיר זה בדיואנים אחרים, כדי שתהיה לי אפשרות לבדוק חילופי גרסאות שיכולים להאיר את עיני במקרה של מילים משובשות. על כן ניסיתי לבדוק על פי שורש המילים ושורשים קרובים אליהם או חילופי אותיות (כגון: ד, ר) שמאפשרים להבין את כוונת המשורר. מקרים אלו הובאו בהערות השוליים (הטקסט הערבי הובא כפי שהוא במקור).

השיר, כאמור, לקוח מ-**ספר השירים** לרבינו שלום שבזי זצ"ל.⁸ שיר זה כמו שירים נוספים בספר מיוחסים למשורר הדגול רבי שלום שבזי, אולם לפי דברי מרדכי יצהרי, שאף הוא הוציא לאור ספר בשם **הדיואן המפורש, מבחר שירת יהודי תימן** ולא כלל בו שיר זה, המחבר אינו ידוע, ויכול להיות שלא יהודי חיבר אותו. כמו כן, מצויים בשיר ביטויים (כגון: ולד אלזינא, ולד אלחראם – בן זנונים, בן לא חוקי), מילים (קחבה – פרוצה) וקללות (כגון: אללה לד'יבה לא גפר - אלוהים לחטאו לא יסלח) שאין ממנהגו של רבי שלום שבזי לשבצם בשיריו. בנוסף לכך אין בשיר שום סממן שיכול להצביע על מוצאו (היהודי) של המשורר (מסיבה זו שמתי סימן שאלה בכותרת ליד שמו של ר' שלום שבזי). נביא להלן את השיר, בית אחר בית, בתרגומו העברי בליווי הערות והארות.

שירה על הקאת והקפה מצויה בדיואנים קדומים שהובאו מתימן והוכנסו לספרי שירה שהודפסו בישראל, כגון, ב-**ספר השירים** שחיבר שלום שבזי, הוצ' יוסף חסיד.¹ השיר מתחיל במילים: "**אלקאת ואלקהוה במענה. יתנאדמו קודאמנא**". (הקאת והקפה מתנצחים בפנינו), בספר **חפץ חיים - שירי שלם שבזי זצ"ל ומשוררי תימן**, בהוצ' שלמה מקיטון "האת אלקלם יא צאפי אלדיאת..."², (הבא את הקולמוס, הוי נקי הדעת) שהמשכו "**אלקאת ואלקהוה ברנאת יתנאדמו בין אלדואת**" (הקאת והקפה בחגיגות מתנצחים בקרב החכמים).³ שיר נוסף על הקאת והקפה המיוחס לר' שלם שבזי ז"ל מצוי בספרו של יוסף קאפח, **הליכות תימן**. השיר מתחיל במילים: "**אלקאת ואלקהוה יסאלוני: מא תחכמו איין אלפצ'ל אלפנוני** (הקאת והקפה שאלוני: שפטו נא מי לעינוג משנינו עדיף).⁴ בשלושת השירים הללו עומדים הקאת והקפה זה מול זה ומתנצחים בפני קהל היושבים, חכמים או נכבדים, מי מהם הנעלה והמבוקש ביותר בעיני בני האדם המשתמשים בהם (שותים או לועסים). יש לציין עובדה מעניינת, בשלושת השירים הנ"ל אין הפתיח המקובל בשירים שנכתבו על ידי משוררי תימן היהודים המתחיל בפנייה לאל. אולי, כי נושא השיר עממי ומופנה לכלל תושבי תימן, היהודים והערבים.

במאמר זה נדון בשיר הראשון המתייחס ל"אלקאת ואלקהוה" בו מתנצחים שני המוצרים המהנים את האדם.⁵ "הקאת" שלעיסתו הממושכת, כאמור, מקנה לכל אדם תחושות שונות מן הרגיעה הנפשית ועד אונות מוגברת, והקפה, המשקה ששתייתו גורמת לאנשים רבים ערנות והנאה. יש כאלה הטוענים שאחרי שתיית קפה הם מתקשים לישון. כך או כך, בשיר עומדים הקאת והקפה זה מול זה ומציינים את תכונותיהם הטובות ומציגים את השלילי ביריב שמולם.⁶ לשון השיר עתיקה ולא קלה להבנה. אני עצמי ילדת תימן ושפת אימי היא תימנית, בכל זאת נעזרת

5 על שירי ויכוח, ראה: "מבוא" למאמרי "קאלת חעו אל-עדינה – ר שלום שבזי", בתוך אפיקים לתחיה רוחנית וחברתית, גיליון קלח-קלט, אפריל 2013, עמ' 69.
6 בסדרת שירי הויכוח מצוי גם השיר "תנאדם אלמשאמים בבוסתאנה" (השיח בין הבשמים בגן). השיר תורגם על ידי נסים בנימין גמליאלי תחת הכותרת "שיר התפארות בין הבשמים". ראה: דורי, זכריה (2003), הרפואה המסורתית בקרב יהודי תימן צמחי מרפא ובשמים, ישראל, עמותת "אפיקים", חלק א', עמ' 123-126. הקאת מוזכר בבית האחרון של השיר.
7 על בעיות של שיבושי מילים ותעתיק עברי, ראה מקור: הערה 6.
8 ראה: הערה 15.

1 שלם, שבזי, ספר השירים, ירושלים, הוצ' יוסף חסיד, תשי"ג, עמ' מה-מח.
2 שלם, שבזי, חפץ חיים - שירי שלם שבזי זצ"ל ומשוררי תימן, ירושלים, הוצ' שלמה מקיטון, תשכ"ו, עמ' ש – שג. שיר זה מיוחס לר' שלמה בן אברהם, ותורגם על ידי ד"ר אורי מלמד. שימש כאחד המקורות להרצאתו של ד"ר מלמד בנושא: הקאת בשירת יהודי תימן, בכנס "בין תימן לאתיופיה: היבטים שונים" (וי באייר התשס"ח, 11 במאי 2008).
3 את המילה "יתנאדמו" תרגם ד"ר אורי מלמד "מתפלמסים".
4 קפאח, יוסף, הליכות תימן, ירושלים, תשס"ב, עמ' 295-297.

השיר: אֶלְקָתָּה וְאֶלְקָהוּהָ - הַקָּתָּה וְהַקָּהָה

הקאת, אינו נענה לקריאת הקפה לדבר בנעימות ומיד תוקף אותו בהתייחסו לצורתו. הוא מתחיל בקריאה "איזו בושה", לא דיבר אמת מי שאמר שאתה "פינייה" (גורם הנאה [?]), שהרי צבעך שחור כמו בדווית. לעומת זאת אני, הקאת, מהווה מתנה, ומצוי בכל מקום נעלה, מבוקש על ידי אנשים בעלי מעמד וכאלה שנותנים פקודות.

ד. גאבת להו אלקהוה: כדא אסמע / אַתְרֵךְ וּבטל ד'א אלטמע / יא קאת מגונן מן פיך תוולע / מן עאמלך קד אכתדע / יבקא מפילס ליס יקנע / יקארנה סעד³ אלבלע⁴ / ד'י יכסבך תג'פ'ן ותכיסע / חין יטרחוך בין אלכיסע⁵ / אמא אני פי כל כ'זנא / מחגוב מן אלשר אמנא: פז השיב לו הקפה: כך אני שומע / עזוב ונטוש את החמדנות הזו / הוי קאת, משוגע מי שלך התמכר / מי שמתעסק אתך כבר רומה / נשאר חסר כל, אך לא נגמל / ישוהו לסעד ההולל / זה שיגרום לך להצחין ולהתקלקל / כשיניחוך במקום רטוב / אולם אני בכל ארון / שמור מכל רע ובטוח.

הקפה אינו נשאר חייב, הוא הולך לפי הקו של הקאת, יריבו, ומתחיל בהצגת הדברים השלילים שגורם הקאת. תחילה הוא דורש מהקאת לחדול מחמדנותו, משום שמי שאוהב את לעיסת הקאת אינו שפוי, אלא מתמכר ומרומה, מבזבז את כספו לריק והופך להיות חסר כל, כי מי שמתרגל ללעיסת הקאת מתקשה להיגמל, והוא הופך להיות איש נפסד, שהרי הקאת נאכל רק בחלקו, בעיקר את העלים בקצה הענף, וכל השאר מושלך ארצה. אולם אני, הקפה, מונח בארון במקום שמור ובטוח.

ה. אלקאת גוובהא: כד'בתי / יא שאד'לייה אצמתי / אלפ'ן כולה גא בכ'בתי / חיתא אלמודאם ואלכאס ת'בתי / מעהו אטיב פ'י סמרת'י / ואנתי מעאנא מא ד'וכרתי / חין מא תטיב אלקילתי / ונשרב אלמא לא עטשנא / ואלשרח יאתי ח'צירתי / ננסיך ולא לייך נסתנא: פז הקאת השיב: שקרת / הוי "שאד'לייה", שתקי / ההנאה כולה באה בחלקי / והנחת בא לכבודי / אפילו היין והכוס קבוע

א. אלקאת ואלקהוה במענה / יתנאדמו קודאמנא: / אלקאת קאל פי ד'א אלזמאנא. / כולין יקול אני אנא: / יא חאצ'רון פי ד'א אלמכאנא / כד'א אחכמו מא ביננא / קולו אנא עקלי רזינא / ג'וצני שריפן מאמנא: פז

הקאת והקפה כפי שהם / במשמעות. מתנצחים בפנינו: / הקאת אמר: בזמן הזה / כל אחד אומר: הריני אני / הוי הנוכחים במקום הזה / כך שפטו [לגבין] מה שבינינו / אָמְרו: שכלי מיושב, עֲנִפִי נכבד ובטוח: פז

בבית הראשון – הקאת והקפה מתווכחים בפני ציבור הנוכחים כדי שאלה ישפטו ביניהם. הקאת פונה ראשון לנוכחים, מציג את עצמו כמי ששכלו מיושב וענפיו, שעליהם המשמשים ללעיסה, הם נכבדים ובטוחים.

ב. תם קאלת אלקהוה. תווקף. יא קאת ובטל ד'א אלכ'רף. קולי אני לאלשרע יערף. אני ואנת נעמל שרף. לי אלתקדמה כולן אחלף. ואנת תיאכ'ר לא טרף. כולן מעי טבעה ילינא. ד'י קצדהו יתפננא: פז

אח"כ אמר הקפה:¹ עצור, הוי קאת, והפסק את השטות הזו, דעתי אני לחוק ידועה, אני ואתה נעשה כבוד. לי הקדימות כולה, אני נשבע, ואתה תאחר (תהיה אחרון) עד הקצה/הסוף, כל אחד על פי אופיו יהיה עדין איתי, מי שמטרתו ליהנות. הקפה, היריב, מציע לקאת לחלוק כבוד זה לזה, לדבר בעדינות, כדי ליהנות מההתנצחות.

ג. תם גווב אלקאת, יא ח'זייה / מא צדק אינך פ'נייה. / קד צורת'ך אוול בדייה. / סודא שביה אלכרדייה. / אמא אנא מני הדייה / פ'י כל מנצ'ר עאלייה. / אהל אלואומר יטלכונא. / זין אלמראקח² מננא: פז

ענה הקאת: איזו בושה / לא נכון שאתה גורם הנאה / תמונתך הופיעה לראשונה / שחורה כמו הבדווית / אולם אני ממני מתנה / בכל מקום נעלה / אנשי הפקודות (מפקדים) מבקשים אותנו / יפי המעדנים מאיתנו:

1. CLASSICAL YEMENI ARABIC, LEIDEN: BRILL, שורש – رَفَح. להלן: פיאמנטה, מילון.
2. השורש "סעד" משמעותו אושר, ואין זה מתאים לעניין, על כן, נראה לי שהכוונה היא לשם של מישוהו שהיה מוכר למשורר ולשומעיו.
3. בשל הגרש על הב' ניתן להבין שיש כאן שגיאת דפוס וצריך להיות "אלכילע" (היינו כרפוייה)
4. כיסע – נפסד, להיות רטוב לגמרי.

1 במקור מתייחס המשורר ל"קהוה" בלשון נקבה כמקובל בערבית, ואילו אנו בתרגומנו התייחסנו אליה בלשון זכר כמקובל בעברית.
2 אלמראקח - א. שדות לגידול קאת – כך הם מכונים אצל השרעבים, ב. מעדנים – הישיבה בשעת לעיסת הקאת תוך אכילת מיני מעדנים כגון: יין, פירות, קטניות וכו' בשילוב שירים. PIAMENTA, M. (1990), A DICTIONARY OF POST-

די ענקוה טאל / נפנף' עלא כל אלגבאל / זין אלרוואבי מני ארסל /
ענד אלולאת אהל אלמצ'אל / ואיצ'א קוצ'אט אלשרע אכמל / כל
אלמשאיך ואלדוול / פי כל חצירה יג'נמונא / ואלטיב' יחציר
ענדנא: פז

הקאת הוסיף להשיב לו ואמר: / הוי שאד'לייה, כמה זה אבסורד
/ כך ארדה ללא לאות / לא עוד אהיה מבויש באיזה שהוא
מצב / שהרי משכני [בהר] "צ'בר" הגבוה / נעלה על כל
ההרים / מיטב הגבעות ממטעי שלחו / אל המושלים [ן]
"אנשי הסככות"⁴ / גם שופטי החוק כולם / כל השיח'ים
והמדינות / בכל מפגש יעניקו לנו רווח / והטוב [בחיים] יבוא
אלינו:

הקאת מוסיף באומרו שדברי הקפה הם אבסורדיים,
ופונה ל-אלשאד'ליה (נזכרה לעיל) ומציין שבכוונתו
לעשות הכול כדי שלא יהיה מבויש ממצב כל שהוא.
שהרי הוא, מיטב הגבעות שולחות את ענפי הקאת אל
המושלים ו"אנשי הסככות"/הפילוסופים, אל השופטים
והשיח'ים, והוא נפוץ במדינות רבות, בכל מפגש לועסים
אותו והוא גורם רק טוב.

ח. חם גאבת אלקהוה תקרר / יא קאת, סרך מא חציר / אמא אנא לי טעם
סוכר / יסלי מעי מן קד חציר / מני אל בהאר' פי אלף אחמר / לי
תאגר אלרום קד נשר / שחן מראכבהו וסאפר / ואכירג מעה כל
אלצורר / אמא אַלמְקוֹת חין פְּנור / ימסי בחאלה מקתהר / רח לך,
כד'אך יא שום, יא אנקר / יכ'בא ברצט זוזה ג'דאר / מתלך פלא אחד
קד גהרנא / די מא יעזו קדרנא: פז

אח"כ השיב הקפה חוזר ואומר: / הוי קאת, סודך לא הובא /
אולם לי טעם של סוכר / מרגיע אתי כל מי שנכח / ממני
התבלין באלף אדום / אותי סוחר תורכי כבר הפיץ / העמיס
ספינותיו ונסע / והוציא עמו כל הצרורות / אבל סוחר הקאת
שסחרתו התקלקלה / חש כאילו עולמו חרב / מעביר את
הלילה מדוכא / לך לך הלאה, הוי אומלל, הוי רוטן / נחבא
בתוך פינות הקירות / כמורך אף אחד עוד לא הטריחנו / זה
אשר לא מוקיר את יכולתנו:

אצלי / איתו אני מיטיב את בילויי [עם חברים] / ואת איתנו
לא הוזכרת / כאשר נהנים משיבת הלעיסה [אלקאילה] /
ושותים את המים אם צמאנו / נשכח אותך ולא לך נתאוה:
הקאת מתנגד לדברי הקפה החריפים ומציין שדבריו
שקר. הוא פונה ל"שאד'לייה" ודורש ממנה לשתוק, כי
הוא זכה לגרום הנאה. לדבריו, עם לעיסתו שותים יין
שגורם להנאה בישיבה עם חברים, בעוד הקפה בזמן כזה
נשכח ומעדיפים לשתות במקומו מים להרוות הצימאון
– לעיסת עלי הקאת עצמה מצמיאה וכדי למנוע את
תחושת הצימאון נוהגים לשתות מים או משקה חריף,
אך לא קפה.

ו. גאבת להו אלקהוה באשהאר / יא קאת, וכס כך מן פ'ושאר /
אלקאת יורת' כל אלאעצאר / ואלבי'ס טבעה פי' אלגחאר /
ואלבן זהרה כיר אלאזהאר / יתבשרו פי'ה אלתיגאר / יג'ני
אלפליס ת'ם יכתסי אלעאר / ואחמאל תרחל לאלספ'ר / אלבן
אדי' וזנה רינא / פי' כל בנדר מעתנא: פז

השיב לו הקפה ביוהרה / הוי קאת, כמה גאוה יש כך / הקאת
מוריש את כאבי הגב / והיובש הפוגע באחוריים (בעכוז) /
ופולי הקפה פרח היפה בפרחים / ישמחו בו הסוחרים /
מעשיר את המרושש אח"כ מתכסה העירום / ומשאות יוסעו
למסע / הקפה אשר משקלו כבד / בכל עיר נמל
מפורסם/ידוע:

הקפה אינו עובר בשתיקה על ההעלבה ומצידו משיב
בהצגת חסרונות הקאת: הגאוה שהיא בפני עצמה חטא,
ובנוסף לכך, הקאת מזיק לבריאות, הישיבה זמן ממושך
גורמת לכאבי גב, והלעיסה מורשה פגעים רבים ויובש
הגורם לעצירות (מכה ידועה של הקאת). לעומתו הקפה
הוא פרי של פריחה יפה, הסוחרים מרוויחים ממכירתו,
ובכסף ניתן לרכוש בגדים. הקפה מבוקש בכל מקום
ברחבי הארץ.

ז. אלקאת זאד גווב להא קאל: / יא שאד'לייה, כס ד'א אלמחאל / כ'ך
שאעתי' מן ג'יר אהמאל / לא עאר אציר מבלוש בחאל / סופני צבר

4 "אנשי הסככות" (أهل المظال) לפי תשובות באנטרנט, לשאלה: מי
הם אנשי הסככות? – התשובה הראשונה: הפילוסופים היוונים.
יוסף משמאש (يوسف مَشْمَاش), מבהיר, הם פילוסופים גדולים,
שאף על פי שהמוסלמים חולקים עליהם בכמה מהתאוריות, הם
הניחו את היסודות לחיי סדר ומשטר, שעל פיהם לומד הדור הבא
כיצד להתקדם בחייו (انهم فلاسفة عظاماء بالرغم من أننا كمسلمون
نخالفهم في بعض النظريات و وضعوا لنا أساسيات هذه الحياة بترتيب ونظام
حتى يتعلم الجيل القادم كيف يواكب زمانه).
HTTP://EJABAT.GOOGLE.COM/EJABAT/THREAD?TID=7C12BE126
43D0199

5 אלבהאר – כנראה סוג של צמח BUPHTHALMUM, עין הפר, גדל
באביב. פיאמנטה, מילון, שורש ב'ר.

1 שאד'לייה – לא ברור בדיוק מה/מי היא. לפי דברי מרדכי יצהרי,
בקי בשפה הערבית שהוציא לאור ספרים רבים בתחום זה,
שאד'לייה הוא כינוי לאישה יפה דקת גיזרה. בהזדמנות זו ברצוני
להודות לו על שהבהיר לי כמה מושגים שלא היו ידועים לי. "אל-
שאד'לייה" הוא גם שם של מסדר מיסטי שנקרא על שם אבו
אלחסן אלשאד'לי, מיסד מסדר אשאד'ליה הצופי (המיסטט)
באלכסנדריה.

2 שאעתי – אעייף, אגרום עייפות. פיאמנטה, מילון, שורש ע'תי.
יעתי - יהיה עייף.

3 "אלטיב" – משמש במשמעותו גם בושם, אך הוא לא מתאים
למשפט. על כן השארתי אותו במשמעות הבסיסית שלו, שהיא
טוב, המתייחס לחיים טובים.

הקפה משיב בפליאה, ואומר: אבוי לך משעות הערב. אצלי אינך נחשב כלל, ערכך שווה לאפס, במיוחד אותו קאת מעופש, אולם "אלעאשן" הוא כמו "אלפארשי" - המכסה [!]. עליך לתכנן את הדברים שבכוונתך לומר, כי הם אינם אלא דברי רמייה. מי שראוי יותר ממך הוא אותו מנפץ כותנה ומי שמתכסה בלבוש צבעוני [אדום/שני]. זה עדיף על מי שבא חשוף, רענן ומבוסס. אתה יכול לדבר בקול. אם יש בזה אמת נציית.

יא. תם גווב אלקאת יא גמאעה / אלשאדלייה כ'אדעה / מא קצדהא אלא בסאעה / תבקא ברתבה ראפעה / מא תעלם אן לי כל דפיעה / כל אלגאנא לי טאייעה / ואלבן כל קולה כיצאעה / ואכיר זמאנה נאגיעה / ענד אלמקהוי לים רגעה / חין יטרחהוה באלמצ'פעה / אמא אנא ג'וצני חסינא / קצדי איכאד אתצלטנא: פז
אח"כ השיב הקאת: הוי חברים / השאד'לייה רמאית / כוונתה רק לשעה / נשארת ברמה גבוהה / אינה יודעת כי לי כל תשלום / כל בני האדם לי מצייתים / והקפה כל דברו השפלה / וסוף ימיו מגעילים / אצל מוזג הקפה אין חזרה / כשיניחיהוה במקום הצפיעים (גללי בהמות) / אולם אני ענפי יפה מאוד / בכוונתי לקחת את השלטון:

הקאת, שחש פגוע מדברי הקפה, מחזיר לו באותה מטבע. תחילה הוא פונה אל החברים ומודיע ש"השאד'לייה" רמאית. היא נשארת במקום נעלה, רחוקה ממה שקורה, אינה מכירה ביכולתו ובחשיבותו של הקאת, במחיר הגבוה שמשלמים בעבורו, ובכך שכל בני האדם עושים רצונו. הקפה לעומתו כל דבריו אינם אלא השפלה, וסופו שלא יהיה בו שימוש (כנראה הכוונה למה שנשאר מהקפה בתחתית הכוס שאותו שופכים), מקומו יהיה בין הגללים ('צ'פעה' ר' 'צ'פע' - בתימנית גללים של פרות). בסוף הבית חוזר הקאת להתגאות בענפיו היפים ומצהיר שבכוונתו לקחת את העניינים בידיים ולא לצאת מופסד.

יב. תם גאבת אלקהוה ביין בנפ'סך / לא עאד ארגע אחבסך / כ'ף אלכלאם קרב לגנסך / אלנס' ד'י קד נחסך / אלשמס אלי גארת תמוסך / באלסרע אגלא איבסך / אגוית כל אלנאס בבכ'סך / ח'ציע מן זאד גאלסך / תעייבו אלנאס מן פ'לאסך / אי חין יא נד'ל אהרסך / אעגם ובטל דא אלעחאבא/ אשקב אנך היינא: פז
אח"כ השיב הקפה: הראה את עצמך / כדי שלא אשוב לאסור אותך / צמצם את המילים קרב למישהו ממינך / חוסר המזל

הקפה משיב, תוך שהוא מציג את תכונותיו הטובות: טעמו מתוק, הוא מרגיע, משמש תבלין, סוחרים תורכים הפיצו אותו, העבירו אותו באוניות בצרורות לכל מקום, בעוד שמי שסחורתו נתקלקלה ובשל כך מפסיד, מעביר את הלילה בדיכאון סובל מדכדוך הנפש. לא מוצא את עצמו, רוטן ומחפש מקום להירגע.

ט. אלקאת גווב פ'י תהמאהם / וקאל כ'ופי ד'א אלכלאם / לי ישהדו כל אלגאנאם / תתא אלחזיר ואיצ'א אלגאמאם / אלבסט ענדי טול אלגאמאם / ח'ונתי גצן אלסלאם / קאת אלפ'פור ד'י לה אלגאקדאם / ויצ'א אלמת'אני' אלנעאם / כל אלפרוד אחצ'ירת אנא / ואלשרח כולה הו לנא: פז

הקאת ענה במלמול / ואמר: אני חושש מדברים אלו / לי יעידו כל בני האדם / אפילו הוזיר וגם האמאם [המושל] / השמחה אצלי כל הימים / והקישוט שלי ענף השלום / קאת הבפ'ורים שיש לו קדימות / וגם המשניות היפות / השירים היפים / כל החברים / הבודדים שאני הבאתי / וכל השמחה היא לנו: הקאת, אחרי דברי הקפה הנחוששים, כבר אינו בטוח, הוא עונה במלמול, מתוך חשש מהדברים שנאמרו עליו. הוא מציב את כל בני האדם ביניהם נכבדים, בעלי מעמד גבוה בחברה, כמו הוזיר, השר בעל העמדה הגבוהה ביותר אחרי המושל, והאימאם, המושל עצמו, שיעידו על תכונותיו הטובות: השמחה שהוא מעניק לבני אדם, יפי ענפיו, החברותא בזמן הישיבה תוך כדי לעיסת הקאת ועישון הנרגילה, המעניקים חדווה בלב.

י. תם גאבת אלקהוה בדהשי / חומיך מן וקת אלעשי / ענדי פ'לא אנתה עלא שי / באלכ'יך קאת אלעאפשי / אמא אלעאשן כאלפ'ארשי / קוונין כלאמך כ'ון בלאשי / מנך חקיק אל נאפ'שי / ולובס חומרה מונתשי / אשכל חתאגי פ'יה פ'תשי / צאפ'י טריון מנתשי / קצדי צייח באלאמאנא / אד'א צאח מטאווע אמדנא²: פז

אח"כ השיב הקפה בפליאה / חבל עליך בזמן [בו] הערב / אצלי אתה לא שווה דבר / במיוחד קאת "אלעאפשי"³ / אולם ל"עאשן"⁴ כמו "אלפארשי" (כמי שפורש כיסוי) / שקול דבריך [שהם] רמייה ללא טעם / ממך ראוי מנפץ הכותנה / ולבישת השני/האדום לכיסוי / טוב יותר משתבוא בו חשוף / טהור, טרי ומבוסס / כוונתי אמור את האמת / אם זה נכון נציית לדברנו:

4 אפשר שיש כאן רמז לסוגי קאת. אין ספק שסוגי הקאת בתימן אינם מעטים והם נקראים לרוב על שם מקום גידולם, ומחירים בהתאם לטיבם.

5 "אלנס" – כנראה שחל שיבוש וצ"ל "אלנחס" המתאים להמשך המשפט.

1 אלמתיאני (בערבית مثناة وبرבים مثاني), מהשורש ثنى) כינוי לששת סדרי משנה אצל היהודים, ואצל הערבים אלסבע אלמתיאני (السبع المثاني) הם כינוי לשבעת הפסוקים של פרק הפתיחה בקוראן המשמשים גם לתפילה.
2 המילה "אמדנא" כנראה חל בה שיבוש וצריך להיות "אמרנא".
3 סוג של קאת באיכות ירודה שקונים אותה אנשים מסכנים, והוא קרוי על שם המקום "עופאש" ששם הוא צומח.

אלמלאקאט סבר / בית אלפצ'אייח פ'על מנכר / ד'א אבן סוק קד אפתכר / וצל אלי אלקאת קאל גינא / יא קאת, סעליך האד'נא: פו בכוקר יום שלישי השכים [הטבק] / רכב על היפה בתרנגולים / האנשים התאספו כשנסע / ולצידו 'בוך'י מחרס / ציר הנרגילה הציב מתחתו / אלוהים לחטאו לא יסלח / בכונתו שהוא יבעיר [אש] / ביללות אלו כבר הרבה / כשמחוררים אותו, הוי חבר, התכבד / במלקחיים סידר / בית הבושות עשה [מעשה] מגונה / זה בן שוק כבר נזכר/עלה בדעתו / הגיע אל הקאת, אמר: באנו / הוי קאת, אל תחשוש! דבר אלינו:

אין ציון של הדובר בשורה הראשונה כפי שהיה עד כה אך ניתן להבין שהוא הטבק שהגיע בבית הקודם במשימה לסייע לקאת במאבקו. ואנו שומעים על הגיעו של הטבק ביום השלישי ומאמצו להפעיל את העישון והנרגילה כתגבורת ללעיסת הקאת. שומעים אנו כאן לראשונה על הנרגילה וכמה מחלקיה וההכנות להפעלתה. יש כאן לעג לטבק המשכים בכוקר רוכב על היפה בתרנגולים, ואנשים נקהלים סביבו כשנסע. על מתניו מן בורי מחרס וציר הנרגילה מתחתיו [מתחת לבורי]. המשורר מקלל את הטבק, שאלוהים לא יסלח לחטאו, על הכנותיו השלומיאליות: בכונתו להבעיר אש (כדי ליצור גחלים), הוא אינו עושה זאת בשקט, אלא בצווחות, משתמש במלקחיים להנחת הגחלים בבורי, ובינתיים מנקב את צינור הנרגילה והבושות רבות. ואותו בן שוק מגיע אל הקאת ומודיע על בואו ומבקש ממנו לדבר איתם ללא חשש. ותשובת הקאת בבית הבא.

טו. גווב להו אלקאת: כון וכילי / יא ד'א אלתותן, יא אפצ'לי / ענד אלשריעה חד לאגלי / קאבל להאד'א אלשאד'לי / גווב וקאם שד אלרחילי / בסורעה אליהו אוצלי / לא יצט דיואנן גלילי / ענד אלקוצ'את אלכאמלי / ואלקהוה אוול יא כלילי / כאנת תגאה עבד אלולי / גא ד'א אלתותן עקלה כ'גילי / לא באב דיואן פאצ'לי / שמת אדי הום באלמכאנא / קאלו מנין גיפה הונא: פו השיב לו הקאת: היה נציגי / הוי אתה הטבק, הוי נכבדי / מול החוק עמוד למעני / התייצב בפני זה השאד'לי / נענה (הטבק) וקם, רתם למסע / במהירות אליו הגיע / אל תוך אולם הנכבדים / אצל השופטים המושלמים / והקפה קודם לכל, הוי ידידי / הוגש לפני "עבד אלולי" המושל / בא הטבק הזה ושכלו נבוך / אל פתח האולם הנכבד / הריחו אשר הם במקום / ואמרו: מניין הסירחון כאן:

שכבר אימלל אותך / השמש אשר שקעה נוגעת בכך / במהירות חשפה את היובש בכך / הטעית את כל האנשים בכיזויך / מרומה/כנוע מי שימשיך לשבת אתך / להתחבר אתך / התביישו האנשים מהתרושותך / מתי, הוי נבזה, אכתוש אותך / החרש והפסק את התוכחה הזו / אבוי, שאתה דל/חסר ערך: הקפה חש חזק יותר, הוא מבקש מהקאת להראות את עצמו (או אולי להבהיר את עצמו) ומאיים עליו במאסר. בין דרישותיו מהקאת הוא לדבר פחות ולהתחבר עם מישהו ממינו. בהמשך חוזר על דברים שכבר נאמרו בבתים קודמים. דברים המציינים את תכונותיו הנלוות של הקאת: היובש שהוא גורם, הטעיית האנשים, הרמאות שבה הוא פועל, הסבל שהוא גורם, התרושות האנשים בעקבות השימוש בו, והוא מחכה להזדמנות לכתוש אותו, כי הוא חסר ערך.

יג. אלקאת אסתעגם ובטל / כל אלעתאב ד'י קד חצל / לקט הדייתיהו' וארסל / פי כ'ט ג'ארה פי עגל / קאל יא תופן מענא תיגמל / באדר לאני פי כגל / עלא אלשאד'לייה גי תוכל / אסרע ופי ג'ארה גומל / כמסין באזל לך תיחמל / שא אעטיך פ'י חציר אלדוול / אלכט וצל והוא תבהל / וקאם שדי וארתחל / ד'י ידעי אלפ'כרה במענא / ולד אלזינא ולד אלחראם: פו הקאת נאלם והפסיק / את כל התוכחות שכבר השיג / לקח את בהמתו ושלח / מכתב בהול במהירות / אמר: הוי טבק, עשה עמנו חסד / הזדרו כי אני במבוכה / על ה"שאד'לייה" שים מבטחך / מהר והחש עזרה² / חמישים גמלים³ נושאים לך / אשלם לך בנוכחות [נציגי] המדינות / המכתב הגיע והוא [הטבק] הזדרו / קם רתם [את הבהמה] ונסע / אכן הוא מבין לעומקם של דברים / והוא ממזר וממולח:

בבית זה חש הקאת, כי גמר את מלאי טיעונו נגד הקפה והוא פונה לגייס לטובתו את "העישון" שהוא שותף לכל תכזינה, והוא מבקש סיוע מהטבק ("תותן") להעמיס חמישים גמלים ולהביאם לתחרות, והטבק אכן בא בדחיפות כי הבין את חשיבות הדברים.

יד. יום אלת'לות אלצ'יכ פפאר [אלתותן] / ראכב עלא זין אלשוקר / אלנאס האלו חין סאפ'רין⁴ / ומגנבה בורי מדר / קטב אלמדאעה תחתה סבר / אללה לר'נבה לא גפר / פי קצדהו אנה יסגר / פי ד'א אלצואייח קד כתר / חין יכזקה יא צאח תיעזר / פי שוכת

3 באזל (بازل) הוא איש בעל ניסיון או גמל שצמחו ניבוי, בד"כ בן תשע (יש לציין שלגמל יש שמות רבים המתייחסים לתקופות שונות בחייו, לתכונותיו, לחלקי גופו ועוד).
4 סאפ'רי – נראה שהיוד כאן מיותרת כי זה פוגם בחריזה של בית זה המסתיימת ב- ר.

1 הדייתיהו (מהמילה هديّة) מתנה, אך גם בהמה שנודרים לזבחה בכעבה.
2 ג'ארה (غارة) – משמעותה התקפה, פשיטה אך גם בקשת עזרה.

בעוד הטבק עומד ליד הדלת / כאשר שמע אותם נבהל / אמרו
 החברה: חדל, הוי העלוב / מי זה שאותך הזמין / שטן [הוא]
 חברך אח"כ נעשה אדם / כל אחד העמים עליו ורץ /
 מגרגיריו יבוא ויסחב / הטבק הזה יש סיבה ליחס אליו / כי
 חטא כלפי הקפה ופשע / הטרדן הזה חסר המזל / כשדחפו
 אותו נעשה עצוב / דמעה בלחיים לא חזר:
 בבית זה ממשיך הקפה לעלוב בטבק שעומד בפתח בזמן
 שעולבים בו. החברים מתערבים ומבקשים לחדול מכך.
 הטבק חטא כלפי הקפה ועל כן הודפים אותו החוצה,
 והוא יוצא פגוע ודומע.

יח. תם אקבל אלכאמל בתאריב⁷ / יצלח וקולה מא יכיב / ד'אך אלמדאם
 אקבל בתטריב / סיד אלגנאיים אלזביב / שא אצלה מן ג'יר תעייב
 / ואלקאת ענדי מא יכיב / לאלקהוה אלחאלי פלא אעיב / ענד
 אלמאיר ואיצ'א אלנקיב / אמא אלחותן יא נאס להו אלטיב / פי
 חצירתי קד הוא גניב / לא עאד להו פי ד'א אלמכאנא / לא בד אנה
 כ'איינא: פז

אח"כ הגיע המושלם בהטפת מוסר / לתקן וקולו לא מאכזב /
 אותו יין בא בזמרה / אדון המנעמים הצימוקים / אשר אגיע
 אליו ללא לאות / והקאת אצלי לא מאכזב / בקפה הטוב לא
 אטיל דופי / אצל האמיר וגם הנגיד / אולם הטבק, הוי
 אנשים, יש לו ריח / בנוכחותי הוא כבר מורחק / אין לו עוד
 פה מקום / אין ספק שהוא בוגדני:

בבית זה מתחיל המשורר לסכם את המחלוקת: היין הוא
 המושלם בהטפת מוסר וראוי לטרוח ולהביאו, גם הקאת
 אינו מאכזב ובקפה אין דופי, ושניהם מצויים אצל
 אנשים נכבדים כמו האמיר והנגיד, אך על הטבק הוא
 מוותר בשל ריחו ומעדיף שיורחק כי הוא בוגדני.

יט. אלקאת ואלקהוה צחאבה / כל ואחדן לה מרתבה / אמא אלחותן קד
 פיה סוכה⁸ / באלנאר נפסה לאהבה / ואלמזגרה מן עוד עלביה /
 דאים בחלקה חאנבה / ואיצ'א אלמדאעה מתל קחבה / באתה
 תקרקר כאדבה / דוכאנהא ימלי אלמכאנא / גחי לכל אסיאדנא: פז
 הקאת והקפה חברים / לכל אחד יש מעלתו / כאשר לטבק יש בו
 שְׂרָךְ / באש נפשו בוערת / וקנה המקטרת (של הנרגילה) מעץ
 קשיח / תמיד בגרונו תקועה / גם הנרגילה כמו פרוצה /

הקאת, גם כאן, זקוק לסיוע. הוא פונה אל הטבק ומבקש
 ממנו להיות נציגו בהתדיינות בפני אנשי החוק. הלה
 מציית לקאת ונכנס ללב אולם בית המשפט, והוא מוצא
 את הקפה מוגש כבר לפני הנכבדים ולפני "עבד אלנלי"
 (המושל) והוא נבוך מן הסיטואציה. כשהטבק נכנס לתוך
 האולם שואלים כל הנכבדים: "מאין הסירחון הזה."
 בדברים אלה ניתן לראות, כי אצל השופטים אולי יש
 רצון ללעוס קאת, אך ההעדפה הראשונית היא לקפה
 והסתייגות מעישון הטבק.

טו. תם גאבת אלקהוה: פיא אסיאד / האדא אלחותן קד לה גהאד / כיה¹
 אלטבוה² אלאן יעחאד / בית אלפצ'ול להו ענאד / עליה שיך אבן
 אלמאייד / תם טרחוה נחו אלכראד / ואחסרה³ כל מן אוגד / דאת
 אלמדאייע אלמוהד / ואיצ'א אלברואי הסף⁴ אזייד / חצל מעאהם
 אל נרכד / קאלו אלקוצ'אית פי ד'א עלמנא / ען אלחותן אלהיינא:
 פז

אח"כ השיב הקפה: הוי אדונים / הטבק הזה בא לעזרתו /
 [ל]פְּנוּיית התנור עכשיו יתרגל / בית הנכבדים לו מתנגדים /
 ועליו שיח' אבן אלמאייד / אח"כ השליכוהו לעבר הפסולת
 / והסכימו כל הנמצאים / כי אותן נרגילות שרוסקן / וגם
 המקטרות (רבים של בורי) שנכתשו יותר / הם השיגו את
 הייסורים / אמרו השופטים: נודע לנו על כך / על הטבק חסר
 הערך:

הקפה ממשיך להשחיר את פני הטבק, חברו של הקאת.
 הוא פונה אל האדונים כדי לדבר על תכונותיו הרעות של
 הטבק שמתעקש להיות בבתי הנכבדים, אלה האחרונים
 משליכים אותו כפסולת, לאחר שהיה כבר על הנרגילות
 (אכן, אחרי השימוש מושלך הטבק לפסולת), כי אין בו
 שימוש יותר, הוא הופך להיות חסר ערך.

יז. עאד אלחותן ואקף עלא אלבאב / חין מא סמעהום ארתעב / קאלו
 אלגמאעה כיף יא אעייב / מן אלדי לך קד טלב / שיטאן כ'ביך תם
 אשעב / כלן חמל פוקה ותב² / מן חבנא יאתי ויגחב / האדא אלחותן
 קד לה סבב / אכ'טא עלא אלקהוה ואדנב / האדא אלפצ'ולי³ אל
 משתקב / חין דלהפוה קד צאר חוינא / דמעה באלאוגאן לא תנא: פז

4 המילה "הסף" בשורש זה אינה קיימת, על כן השתמשתי בחלקה
 של המילה "هس" שבין משמעויותיה הוא לכתוש, לרסק וגם
 להשתיק. מאחר ומדובר בחפץ (בורי) חברתי במילה כתש,
 שמתאימה יותר לתוכן בית זה.
 5 "ותב" – כנראה שיבוש בכתוב. צ"ל "והב", שמתאים לתוכן
 הדברים.
 6 "פצ'ולי" – אדם שדוחף עצמו לכל מקום.
 7 "בתאריב" – שיבוש בכתוב, צ"ל "בתאדיב".
 8 לפי מרדכי יצהרי, ה"סובה" הינו שרף – נוזל צמיג הנפרש מתוך
 צמחים.

1 כיה – על פי המילון הערבי לسان العرب שורשה של מילה זו הוא
 كوى היינו מהמילה כויה.
 2 אלטבה – השורש טלב לא קיים. אולי יש לקרוא "אלטבו" תנור,
 משם לוקחים גחלים.
 3 ואחסרה – נראה כי זוהי מילה משובשת. מבדיקה במילונים
 שונים לא נמצאה מילה זו ועל כן בדקתי לפי השורש ונגזריו,
 והקרב ביותר למקור היתה המילה "تسرى" שמשמעותה "להיות
 נדיב", "לבחור ב...". "לתת כבוד". ואם זה מהשורש سר הרי זה
 שמחו בו. בשל הבעייתיות בקטע חברתי במילה בחרו בו, משום
 שורה קודם הוא נאמר שהוא הושלך.

מסור את דרישת שלומי, הוי שליחי / האל יודע את תקוותי / כל זה רמז לסידור קולי / אין זה על הגלוי בא מיד:

[במקור בעברית!]

הוא זה רמז נפשי ושכלי.

וגוף לכלם הוא כלי.

דומה כמו עשן נהולי.

יפרח וימס ישפלי.

ידמה כמו עשן משונה.

ריחו כריח חלבנה³:

א, א, א.

הבית האחרון אינו מתייחס לאף אחד מהאובייקטים לעיל. המשורר פונה אל שליחו למסור ברכת שלום, ומבהיר שכל הכתוב אינו אלא רמז לדברים סמויים. את המשך הבית כותב הוא בעברית – הרמז מתייחס לנפש ולשכל, שהרי הגוף אינו אלא כלי, דומה הוא לעשן העולה ונעלם וריחו כריח "חלבונה".

שלוש האותיות "א. א. א." בסוף השיר הינן קיצור של "אנא אנא אדוני הושיעה נא והצליחה נא" שמסיימים שיר ומהווים גם פתיח לשיר הבא.

לסיכום

הקאת והקפה, שהתחילו כיריבים, מהווים חלק משמעותי בהווי חייהם של המשתמשים. שניהם בסופו של דבר, נצרכים כל אחד מהם במקומו. ותכונותיהם גורמות לאדם לצרוך אותם בזמנים שונים ובמצבים שונים, ללא העדפה לאחד מהם. מה שכן, השימוש בנרגילה אינו מתקבל בברכה כאן, אולי בשל המפגע שהוא גורם, אם זה העשן ואם זה הטבק. בכל מקרה מאחר והמשורר מציין בסוף השיר, כי כל הנאמר לעיל הינו רמז לדברים אחרים, אפשר אולי שכוונתו לומר כי הכרחיים ואין אנו יכולים לוותר על אחד מהם, כי בכל דבר ניתן למצוא דברים שליליים ודברים חיוביים, ואנו צריכים לבחור או להחליט על פי שיקול דעתנו או על פי צרכינו מה טוב לנו, במה להשתמש וממה להתרחק.

מקרקרת כזבים / העשן שלה ממלא את המקום / [גורם] בחילה לכל אדונינו:

בית זה ממשיך את קודמו ומדבר על הקאת והקפה שהם חברים, כל אחד והמעלות שלו, אולם הטבק נפסל, "יש בו קללה", הוא צריך אש בוערת מתחתו, וקנה של נרגילה ותיבת עץ לאכסונו (נקרא אצל כמה מן העדות בתימן "מלת"). והנרגילה היא כמו "פרוצה" משום שהיא עוברת מפה לפה ומשמיעה קולות קרקור וכזבים, והעשן הממלא את המקום גורם בחילה ליושבים.

כ. אמא את, יא קאת, אסתמענא / טאווע לכל אחבארנא / לאלכבר אתך אד' אתינא / ואכ'דם גמיע אצחאבנא / חומא לילה די אחפאקנא / ות'ם האדי'א צולחנא / אמא אלתותן שיטאן יוענא / אבל'ס שיכי ביינא / לא לה פ'ואתח' פ'י כותובנא / קד אהמלוה עולאמנא: פז

אשר לך, הקאת, הקשב לנו / ציית לכל חכמינו / את הגאווה הזנח אם נבוא / ושרת את כל חברינו / מקום מוגן ללילה שהסכמנו [עלין] / ואח"כ יהא זה ההתפייסות בינינו / אולם הטבק נחשב לשטן / התברר כשליח של אשמדאי / אין לו דברי פתיחה בספרינו / כבר זנחו אותו חכמינו:

הפנייה כאן היא אל הקאת. הוא מתבקש להקשיב ולהסכים עם החכמים. דבר ראשון עליו להזניח את הגאווה ולשרת את החברים, מה שיביא להתפייסות בין שני היריבים. ואילו הטבק נחשב לשטן גלוי שאין לו מקום בספרים ולא אצל המלומדים.

כא. ואלקהוה אלעאל אלכמאלי / די שיכנא אלשאדלי / כולין שהד אן היה גאלי / תשבה לכ'מר אלסלסלי / תויל כרבת כל רחילי / לאלעאליין ואלנאסלי: פז

הקפה הטוב והמושלם / המומלץ ע"י השיח' שלנו אל-שאד'לי / הכול העידו שהוא יקר / דומה ליינן ה"סלסלי" (המשמח) / המרחיק מועקת כל נוסע / לנעלים ולנחותים:

כב. בלג' סלאמי, יא רסולי / ליסה עלא אלצ'אהר ילי / כל דא רמוז תצניף קולי / אלה יעלם מאמלי.

3 חֶלְבָנָה – מין שרף של עץ, בעל ריח חריף. החלבנה הוא אחד מסמי הקטורת שהוקטרו במשכן ובמקדש. אבן שושן, המילון החדש מהדורה משולבת, ירושלים, קרית ספר, 1998, עמ' 944.

1 "פואתח" – כינוי לאותיות הראשונות הפותחות פרקים מסויימים בקוראן. לפי מילון لسان العرب אלה הפסוקים הפותחים כל פרק בקוראן.

2 ואלנאסלי - לפי דברי איתמר פנחס – נראה שיש במילה טעות. זה צריך להיות נאזלי (ולא נאסלי) ואז המשמעות לעולים לתימן או יורדים לעדן.

”החוט של סבא”

סיפורי מופת מחייו של ר' יחיא ב”ר חיים קאפח זצ”ל

ספר זה יצא לאור לפני כשנה וחצי ע”י גולי חוברי-קאפח, שהיא אשת חינוך זה 37 שנה, המושכת בעט, מעת לעת. ”החוט של סבא” מאת גולי חוברי-קאפח, הוצאת האגודה לטיפוח תרבות וחברה ובשיתוף משרד התרבות והספורט, 2013, ירושלים.

רבים האנשים שכותבים ספרי זיכרונות ומעלים את דמותם של הוריהם או יקיריהם שהלכו לעולמם, וגיבורו של ספר זה הוא אביה של המחברת, ר' יחיא ב”ר חיים קאפח שדמותו וסיפוריו הפכו ליצירה ספרותית מעוררת השראה. בספר זה יש ייחוד בכך שהמחברת שזכתה לחיות במחיצת אביה שהיה תלמיד חכמים ודמות נערצה בעיניה, הצליחה להעלות מתוך קורות חייו עשרה סיפורים שיש בהם מסר חינוכי לצעירים ולבוגרים כאחד. באמצעות הסיפורים בעלי הערך הספרותי הטהור, היא מנציחה גם את דמותו של אביה יחיא בן חיים קאפח. נזהיר שאין המדובר במארי יחיא בן סלימאן קאפח זצ”ל שהיה מראשי קהילת צנעא ויהודי תימן בראשית המאה העשרים, אלא ביהודי תלמיד חכמים וירא שמים מן השורה, ובזה הייחוד - לימוד המופת מחיי יהודים פשוטים.

על הספר ועיצובו

שם הספר הוא ”החוט של סבא” ובו סיפורי מופת מחייו של יהודי, ר' יחיא קאפח זצ”ל, שהוא אביה של המחברת. בספר עשרה סיפורים, אותם מספרת המחברת כעדות ממקור ראשון למעשי מופת שעשה אביה ע”ה. בכל סיפור ישנם מסרים חינוכיים - אמוניים ודתיים המחזקים בלב הקורא את האמונה בה. בקריאת כל סיפור מתחקה הקורא אחר דרך התנהלותו של הצדיק, שהיא דרך התורה וקיום מצוותיה, ללא פשרות, ללא כחל וסרק. גיבור הסיפורים מופת לחיקוי. הספר בכריכה עבה וקשיחה. בספר 158 עמודים בדפי כרומו עבים. בספר 40 איורים צבעוניים מאירי עיניים, פרי ידה של מאירת מקצועית. כל הסיפורים מנוקדים בניקוד מלא, מקצועי, בידי בלשן. כל הסיפורים, להוציא אחד, חרוזים בחריזה מלאה (שלי). כל הסיפורים שזורים בציטוטים מהתנ”ך, ממדרשי חז”ל ומהגמרא.

מטרת הספר ”להגדיל תורה ולהאדירה”, לחזק אמונה ולהגביר אהבת ה' ודרך התורה, להאיר את גיבור הספר באור יקרות, להרחיב את ידיעות הקוראים הצעירים בהכרת מקורות שונים (תנ”כיים, תלמודיים וכו') ומנהגים שונים וכו”ב. בשל אופיו של הספר פנתה המחברת לרבנים ידועים ומסרה להם את הספר לעיון והמלצה, ושמותיהם רשומים כממליצים, אבל מניחים אנו כי הם תומכים ברעיון להוציא את הספר הנושא מסר של אמונה, ואין בכך עדות שאכן קראו את הסיפורים או העמיקו בהם, למרות שאין בכך כדי לגרוע מן ההמלצה.

לדברי המחברת, אנשי חינוך רבים קראו את הספר בהתלהבות והגדירו אותו כספר מצוין לילדים (מגיל 8) ולבני נוער, כמו גם לאנשים מבוגרים, ואנו בחרנו להוסיף את המלצתו של חברנו ד”ר אורי מלמד כלהלן!

אכן, ספרה של הגברת חוברי-קאפח, ”החוט של סבא”, מהווה יצירה ספרותית נאה ביותר הראויה לעיון והתייחסות ולהיות מוגשת לבני הנעורים והציבור הרחב. עשרת סיפורי המופת הכלולים ביצירה זו אינם אלא השתקפות של חיי אביה המנוח ואירועים בולטים במעגל חייו. כל סיפור וסיפור מוקף בעלילתו בחוויה אישית של בתו, שהיא המספרת עצמה, והוא נכתב מתוך התבוננות מעמיקה באורחות חייו של אביה. יש בתוכן הסיפורים הללו דיאלוגים לא-מעטים, מעשי קונדס ושעשועים, וכמובן מתח המתלווה לרצף העלילה. כל היסודות הללו עשויים להיות טובים בעיני גדולים וקטנים כאחד, ולפיכך הכול יכולים ליהנות מכל היצירה ומחלקיה השונים.

לשון הפרוזה החרוזה שנקטה המחברת מזכירה את לשון ה'מקאמות' של ספרות ימי הביניים, כגון ר' יהודה אלחריזי בספרו ”תחכמוני” או בזמננו את רשימותיו החרוזות של המשורר דידי מנוסי. במסגרת זאת הראתה לנו המחברת את כוחה במכמני הלשון העברית. לבד מן החרוזה הנאה משתמשת היוצרת באוצרות הספרות והלשון העברית לתקופותיה ומשלבת יפה מאוד בין ישן לחדש. מקרא, משנה, תלמוד והלכה פרושים לפנייה והכול מתובל בספרות ישראל החדשה ובעגה (סלנג) הישראלית בת-ימינו. הקורא את החיבור שלפנינו נפעם והוא למעשה נבוך האם לפניו סיפור פרוזאי פשוט או שירה ערוכה להפליא.

אמנם ביקשה המחברת להנציח את זכרו המבורך של אביה המנוח ולהציג את דמותו כאדם בעל מידות תרומיות, הן במצוות שבין אדם למקום והן במצוות שבין אדם לחברו; אך אסור לשכוח את ייעודו העקיף של הספר הזה. מתוך סיפור מעשיה האמתיים ותכונותיה של אישיות זו, שלא התבלטה במהלך חייה ולא נשאה בשום משרה רשמית שתפרסם אותה, אלא הייתה פשוט אדם מן השורה ו”כחד מן חבריא”; הרי שבעקיפין נבנה כאן בניין-אב ומודל לחיקוי אישי שמגמתם החינוכית ניכרת לעין לאחר ההרור מושכל ומעמיק. יתרה מזאת: סיפורים אלה עשויים לשמש אות ומופת לבני דורנו ולעמוד אף לדורות הבאים.

ד”ר אורי מלמד, מפעל המילון ההיסטורי, האקדמיה ללשון העברית, קמפוס גבעת רם, ירושלים

סיפורים תימניים קטנים גדולים מאת ד"ר אפרים יעקב¹

א. יוסף שאלתיאל - כאיש גבורתו

כידוע מעמד בר-מצוה, מה שמכונה בפי חלק מזקני תימן בארץ 'בר-עבירה', לא היה נוהג בתימן, ובמשנה אבות נוסח תימן לא מצוי הפסוק 'בן שלוש עשרה למצות'.
עכ"פ כאשר הגעתי לגיל בר-המצוה ניגש אלי במנחת שבת בבית הכנסת "תפארת ישראל" בנהריה מרי יוסף שאלתיאל נע"ג. יוסף שאלתיאל היה גבר שבגברים, אדם שהיה לו חלק מה בעיצובה של אישיותי.
הוא אמר לי: בן מנחם דאוד, אני רוצה לתת לך מתנה, סיפור. ילדוטי עברה עלי בתימן בכפר מצפון לצנעא, ובאחת הפעמים שלח אותי אדוני אבי לכפר אחר אף הוא צפונית לצנעא. הלכתי נמרצות בשליחותו של אבי. עליתי הרים ירדתי הרים ולפתע עצרתי לשמע קריאה או צעקה: הַוּדִי! הַוּדִי! חשתי שמישהו אוחז בי בחוזקה. נתברר כי טעייתי בדרכי ונכנסתי למכרה מלח. בידוע שבתימן נהגו שני סוגי מלח, מלח מאַרְפִי, כלומר הוא המלח הנחצב בהרים בסביבות מארב, ומלח חי המופק ממי הים. עכ"פ הסברתי לערבי, מספר שאלתיאל, שטעייתי בדרכי, אך הוא חשד בי כי באתי לגנוב מלח מן המכרה. על מנת לגנוב סלעי מלח ממכרה חייב הגנב לבוא עם בהמה, בשל משקלם הרב של סלעי המלח. הרגשתי שהערבי מאיים עלי או אף על חיי. הייתי נער והאוחז בי היה גבר הגבוה ממני ומן הסתם גם חזק ממני.
החילותי לבכות וכמנהג תימן נשקטיו במצחו כאות סליחה ובקשת מחילה. אח"כ נשקטתי את כתפו, ואח"כ נתכופפתי ונשקטתי כמנהג תימן גם את ברכו. הגדלתי עשו ונישקטתי אף את כפות רגליו של הערבי תוך שאני שעון על כפות ידי. בזריזות ובמפתיע קמתי מן הארץ ותחבתי אל תוך עיניו הפקוחות של הערבי מלח שהמסתי בידי שהיו שעונות על אדמת מכרה המלח שעה שנשקטתי את כפות רגליו. עד שהערבי פקח את עיניו והבין את שעוללתי לו כבר הייתי הרחק מהמכרה על דרך המלך המובילה למקום אליו נשלחתי.
"בן מנחם דאוד, פנה אלי יוסף שאלתיאל. "אל תירא מאיש! בטח רק ביתברך! זו מתנתי וזו צואתי לך." ובאמת זו מתנה שנותרה אצלי מימי בר-המצוה שלי ועד היום.

ב. שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו

ילדותי המושלמת עברה עלי בנהריה. באחד הימים, קודם היותי בר מצוה, בשעות לפני הצהריים בנהריה, שמעתי מהרחוב אדם הקורה לאבי: מנחם! מנחם! הקול לא היה מוכר לי. היה זה מרי יעיש אֶלְמַנְגָּם איש החוֹגְרִיה. הוא הגיע לנהריה מפתח-תקוה. בימים בהם ארכה נסיעה כזו חצי יום נסיעה. צעדיו של האיש היו פזיזים. אבי, כהרגלו, אחז בידי ולקחני איתו כשם שלקחני לכל מקום, במה שאני קורה בית הספר הטוב בעולם ללימודי תימן.
הגענו לביתו של א" אחד מחכמי הקהילה התימנית בנהריה. מרי יעיש נכנס לביתו של המרי ציוה להאפיל את החדר בשמיכות וכד' וכך נעשה. בחדר האפל היו החכם הנהריני, אשתו, שאול זכריה ואשתו דבורה, מרי יעיש, אבי ואנכי. לפתע שמענו קול, והקול אמר כי קודם הטיפול יש לבקש ממרי א' תשלום בסך 27 לירות, והבעל אמר שאין באפשרותו לשלם. מיד סגר מרי יעיש את 'פֶּתָאָב אֶלְטָב', הוא ספר הרפואות שנהג בתימן, פנה ממקומו ויצא. הוא בא לביתנו אכל שם ארוחת צהרים, שאמי, שהיתה בסוד העניינים, הכינה מבעוד מועד, קפץ ממקומו ושב לעירו עוד באותו יום.
לכשגדלתי ביקשתי להבין את החוויה אותה עברתי. שאלתי את דבורה שאלת משיח לפי תומו 'האם באמת הייתי שם?!'. היא אמרה לי עד היום איני מבינה מדוע אביך זימן אותך למעמד זה.
בגרותי, ובשל מרכזיותו של בית אבי הצלחתי עם השנים לבנות את הפאזל בשלמותו.
שני תלמידי חכמים היו בעירנו נהריה. האחד, הוא מיודענו מרי א', חשד במרי ב' שהוא חשוד באשת איש, כלומר באשת מרי א'. השמירה המוגברת והלוחצת של מרי א' על אשתו הביאה את אשתו עד טירוף הדעת. הרפואה המודרנית לא היה בה כדי לסייע ואז פנו לטיפול התימני המסורתי.

1 ד"ר אפרים יעקב היה חוקר באוני' העברית בירושלים ומלמד בחוג לתולדות עם ישראל באוני' בר-אילן ברמת גן, שלצערנו, נפטר בראשית ניסן תשע"ה. שלושת הסיפורים הראשונים נשלחו לנו ע"י המחבר עצמו בראשית 2014, ושאר סיפורים הועברו אלינו באדיבותו של ד"ר פלטיאל גיאת לאחר פטירת המחבר.

מרי יעיש אלמנגס שלט במשפחות של שדים בתימן. כאשר היה מכה ב'כתאב אלטבי' על ירכו היו שדים יוצאים ונפלטים מתוך הספר. כזה וכזה היה כוחו של מרי יעיש אלמנגס.

ג. רשלנותו של מַנְגָס (מרפא)

בילדותי ביליתי הרבה במושבה מפורסמת בשרון, מושבה בה קיים מקבץ קטן של יוצאי החוגריה שבדרום תימן. באחת הפעמים הוזמן לאחת המשפחות במושבה, ואיני יודע מדוע, מרפא תימני נודע, בערבית מַנְגָס, דהיינו מבין לקרוא בכוכבים. אל מרפא מפורסם זה נלווה גם מרי חיים סינואני ושניהם נע"ג. צֶאֱתָב אֶלְפֶתֶב, "בעל הספר", כלומר המרפא, השאיר על השולחן את 'כתאב אלטבי' שלו, הידוע ומפורסם לשמחה, ויצא מהחדר. בת מבנות המשפחה המארחת נתקרה לשולחן עליו היה מונח כתאב אלטב ופתחה אותו. אחד מבני הבית הבחין בדבר, ותחת להסיח את דעתה של האשה מדפדופה בספר, צרח הוא עליה שתניח מיד את החפץ המסוכן. היא נבהלה ביותר ורוחה לא שבה אליה. לימים יצאה לשירותים, שבאותם ימים היו בחצר מחוץ לבית, שפכה נפט על בגדיה והציתה עצמה לדעת.

ד. בין חיים לחיים

יום רביעי בלילה, שעה קודם חצות, הסלולר שלי מצלצל. בצדו השני נשמע קול מוכר. שניה או שתיים וזהיתי את הקול, זהו פרופ' פנקס אברהם המתגורר בפריז. פנקס אברהם, בולגרי יליד יפו, אומן בינלאומי, מקובל, מורה, מכשף ונביא, ואיש סודם של רבים משוֹעֵי הארץ, מקובליה וחכמיה. "אתה בירושלים?" הוא שואל.

"כן". השיבותי. "בוא מיד לשדה התעופה ואסוף אותי."

כידוע ליודעי חין' לפנקס אברהם אין מסרבים. הוא איש מעניין ביותר וכדאי הוא הדבר להשפיל מירושלים, מה גם שזו דרישתו, על מנת לשמוע ממנו על פגישה עם נשיא בולגריה או על עבודתו כיועץ לשר החינוך הסיני או שר החינוך היפני. אברהם פנקס הוא מומחה עולמי לצבע. צבע של תמונות. מפריז יוצא הוא לגיחותיו האינסופיות ברחבי הגלובוס על מנת ללמוד ולאסוף ידע.

הגעתי לשדה התעופה בלוד ואספתיו, אותו ואת עוזרת המחקר שלו, שהיא כיום פרופ' באוניברסיטת קולומביה שבניו-יורק.

"אתה מכיר את הרב חיים סינואני?"

אני מרים גבה. "אתה שואל אותי אם אני מכיר את מרי חיים סינואני החוֹנְרִי, שכל שנה התגורר בבית אבי מספר שבועות? מניין אתה, פנקס, מכיר אותו?"

"הוא מפורסם מאד אצלנו בצרפת, ואף פתחו ישיבה על שמו בפריס.

אני תמה, והוא תמה על תמיהתי.

"סע לקברו של הרב חיים סינואני." פקד אברהם.

"חצות ליל." אני זועק.

"סע! יש שם אור!"

הגענו לקברו של מרי חיים סינואני שביהוד, בחצות הליל, אם לא בשעות הראשונות של היממה הבאה. ואכן אור עלה ממתחם קברו של מרי חיים סינואני. נכנסנו למערה, כך מכונה בית הקברות בפי רבים מיהודי המזרח.

צמוד לקבר ניצב לו שולחן מוארך ועליו הטובים שבמעדני עולם. שני גברים חובשי כיפה מפרדס חנה, ואשה בחודש התשיעי להריונה 'ערכים לגד שלחן', אוכלים שמחים ושרים. בלא אומר ובלא דברים הצטרפנו אליהם. תוך כדי אכילה ושתייה רקדנו סביב הקבר במעמד שאין הזוי ממנו. שתי נשים, ארבעה גברים, אחר חצות הליל, בית קברות.

תוך כדי ריקוד והקפת הקבר מתבררת ועולה לה תמונה. שני אחים נשואים לשתי אחיות. שתי האחיות בחודש התשיעי להריון. אחת האחיות יושבת על המשבר בבית החולים הלל יפה בחדרה ומקשה ללד. הרב שאיתו נועצו הציע להם לעלות לקברו של מרי חיים סינואני לקיים סעודה יחד עם אחותה שאף היא בהריון. "שהייתכם שם", אומר רבם, "תסייע ללידת האחיות המקשה ללד.

נשארנו איתם עד השעה שתיים אחר חצות לערך ונפרדנו לשלום תוך השבעה שהשבענום, שיבשרו לנו את הקורות את היושבת על המשבר. בשעה ארבע לפנות בוקר צלצל הטלפון ונתבשרנו על לידת בן בכור.

בין לבין, דלה ממני פנקס אברהם פרטים על מרי חיים סינואני. הוא ביקש לפגוש את כל תלמידיו של מרי חיים שנותרו בחיים. ובאמת היינו אצל אחדים מהם, כמו מרי יוסף רצ'א ולאחרים הגיע הוא בכוחות עצמו. בין יתר הדברים סיפרתי לו, כי בשעת פטירתו ציוה מרי חיים את מקלו לאדוני אבי, ואת תְּרַבּוּשׁוֹ לסעיד סולימאן אלכהן. זו היתה דרכו של מרי חיים סינואני להאציל סמכויות.

פנקס אברהם התקשה להבין שענק זה היה בן בית בביתנו, בביתנו דוקא. הוא השביעני שהוא רוצה לראות את מטהו של מרי חיים סינואני. ואכן הראיתיו. הוא ביקש לקנותו בכל מחיר ואין צריך לומר שסירבתי.

היא ביקש לעשות ממנו העתק. נסענו ליפו לאומן עץ, חברו של אברהם, וזה חרט עשרים מקלות זהים. על מקל העץ של מרי חיים סינואני, שבו החזיק כל ימיו, חרוט הפסוק: "עץ חיים היא למחזיקים בה". פנקס אברהם פיזר את מקלותיו של מרי חיים סינואני ברחבי פריז.

עד היום לא נתחוויר לי מדוע ביקש פנקס אברהם לעלות על קברו של מרי חיים סינואני בחצות ליל. ואולי מרי חיים סינואני זימנו לשם?!

ה. קול משמים

בשל עצירת גשמים ורעב כבד בתימן עברה משפחת עואץ' אלשיאחי להתגורר בשרעב המרוחקת כדי יומיים הליכה מן אלגדס. בשרעב ניתן היה להשיג מיני קטניות להחיות נפש, ועואץ' אלשיאחי עבד לפרנסת אנשי ביתו כאורג אצל הגביר והסוחר השרעבי הגדול מוסלם יהודה מבני כ"ף.

כידוע, במוצאי שבתות נוהגים יהודי דרום תימן להישאר ערים. בת עואץ' אלשיאחי ירדה לטחון בקומת הבית התחתונה ולפתע נזרקה בה כעין נבואה. היא אמרה:

יא אומא

יא שִׁקְנָא / יא פֶּרְחָנָא

יום פֶּצְחָצַח / נרגע בִּלְדָנָא.

תרגום:

הוי אמא

הוי חשקנו, הוי שמחתנו,

קול משמים מבשר, נשובה לארצנו.

ד"ר אפרים יעקב ז"ל

היה זה יומיים לפני ערב כיפור. נבואתה זו של הילדה היתה מיד עם נגיעתה באלמטחן, בריחיים. עואץ' אלשיאחי ירד לבתו כשדמעות בעיניו ובו ברגע החליט לשוב לאלגדס. מוסלם יהודה כ"ף הפציר בו: "בני, השאר כאן. עוד מעט ציראב(!), כלומר עונת הקציר, צוף לך, אסוף לך תבואה, תִּיֶצֶרְב לך. יהיה לך רווח והנאה מן אלציראב. אתן לך חדר מגורים חנם, " והכל בלשון תחנון. אך אלשיאחי בשלו. "זה קול משמים, " אמר אלשיאחי. הם שבו לארץ חרבה שוממה ורעבה, הם שבו לאלגדס.

עם הגיעם לאלגדס אמרה הילדה לאימה, כי הולכת היא לכבס את בגדיה ולשאוב מים. היא ירדה לברכת אלמגל. באלמגל לא היו מדרגות והאבנים והמים היו מכוסים ירוקת חלקלקה. הילדה החליקה, טבעה ומתה. היה זה קול משמים.

ו. מעשה ידי אמן

בין היתר היה אדוני אבי, מנחם דאוד יעקוב נגאר, כורך ספרים אומן. אומן? רב אומן! ממש. ואני? אוהב לחפש בגניזות תימן שם מוצא אני אוצרות המסולאים מפז. באחת הפעמים מצאתי בילדותי בגניזת בית הכנסת שלנו "תפארת ישראל" בנהריה "שתילי זיתים" דפוס ראשון. ולמרות ש"השתילי" היה מקורע, שמחתי בו שמחה שלימה. הבאתיו לאדוני אבי נע"ג על מנת שיכרוך אותו עבורי. אבי איש דרום תימן לא הכיר את הספר בתימן, אלא רק כאן בארץ. הוא השקיע בו את מיטב תבונתו וידידו, והספר יצא מתחת ידו בתיקון שלם הראוי למקובל דרומי. הספר לא מש מידי, והייתי קורא בו ברחובות ובשווקים.

באחת הפעמים קראתי בו בבית הכנסת בשעת סעודת מנחה. ניגש אלי ראש חכמי בית הכנסת, ממעריציו המושבעים של אבי, וחטף ממני בצורה גסה ומחוצפת את הספר. חטיפה אלימה שלא היתה אלא שאלה, 'מה אתה קורא?'

"זה ספרי! הנה שמי כתוב בשער," גוער הוא בי. זו היתה דרכו של האיש כל הימים. ואכן, מעשה שטן, שמו כתוב בכתב ידו הנאה בתוך שער הספר. הוא התכוון ללכת הביתה כשספרי-ספרו בידו.
 "לא, מרי, לא! את הספר הוצאתי מגניזת בית הכנסת, ומן הסתם אתה הוא שהשלכת אותו אחרי גוֹךְ על מנת לחסוך את כסף כריכתו!" התרסתי כנגדו.
 הוא נתרצה בדוחק מפני שהוא ידע היטב את מצבו של הספר קודם כריכתו. תוך שהוא מהפך בספר ומדפדף בו אמר הוא לי: "אין אומן כאביך!" והשיב לי את ספרי.

ז. עוד מדרש

בשנת 1966 זכה רש"י עגנון בפרס נובל לספרות. תמיד אהבתי את עגנון וחשקתי בכתביו. בחלון הראוה של חנות הספרים הגרמנית שטיינברג בנהריה עמדה לה סידרה מפוארת של כל כתבי עגנון עם הטבעה מיוחדת על אודות זכייתו בפרס נובל לספרות. מה חשקה נפשי בספרים אלה. הספרים עלו מספר בודד של לירות, אך עבורי, ילד לפני בר המצוה, היה זה סכום שאינו רלוונטי.
 ביקשתי מאבי כסף לקנות את 'כל כתבי'.
 "עגנון?" שאל אבי. "מה זה עגנון?"
 הסברתי. אבי שידע את אהבתי לספר שוכנע אחר מאמצים. מכאן החילותי את חטאי הגדול, בניית ספריה מודרנית. מספריה ת"ת, דהיינו 'תורנית תימנית', לספריה 'מודרנית מערבית'.
 על כל פנים, באחד הערבים ראיתי את אבי קורא מתוך אחד מספרי עגנון החדשים. ארבותי לו עד שיסיים. לכשסיים שאלתיו, "נו, מה דעתך? נו?" "עוד מדרש!" הפטיר אבי.
 כאשר סיפרתי זאת למו"ר הפרופ' עזרא פליישר אמר הוא לי: זאת הביקורת הטובה ביותר שעגנון יכול היה לצפות. גם מאיר בניהו שיבח את שבחו של אבי. פרופ' הלל וייס ביקש ממני רשות להשתמש בעבודתו ב'ביקורת' זו.

דברים לזכרו של אפרים יעקב ז"ל

מאת ד"ר אורי מלמד

במרכז הקהילתי "מקור חיים" מתקיימות ישיבות מדי ראש חודש, והפעם בישיבת ראש חודש סיון, שהתקיימה בכ"ט באייר (18.5.15), נאמרו דברים לזכרו של ד"ר אפרים יעקב שהלך לעולמו בראשית ניסן. הדברים נאמרו ע"י ד"ר אורי מלמד חברו ועמיתו.

נתכנסנו כאן הערב לשתי מטרות: האחת, לקיים את ישיבת ראש-חודש סיון, כמנהגו הקבוע של המרכז הקהילתי על שם הרב חיים בשארי זצ"ל; והשנייה, להתייחד עם זכרו של עמיתנו, חברנו וידידנו, ד"ר אפרים (אפי) יעקב, תהא מנוחתו כבוד.

אפתח בשבחה של אכסניה ואומר: אשרינו, מה טוב חלקנו, מה נעים גורלנו, מה יפה מאוד ירושתנו! אשרינו שאנו מתכנסים פעם בחודש, מכל רחבי הארץ, ושומעים לקחי תורה ומדע מפי חכמים ותלמידיהם, החובשים את ספסלי בתי המדרשות והישיבות או את מושבי האוניברסיטאות השונות. קהל רב שיראת שמים נסוכה על פניו, ותורה וחכמה אופפים את כל הווייתו. בדור זה ובימים אלה של וה"ן [וַיְהִי הָאָמֶת נְעֻדָּתוֹ]¹, הרי זה מחמם את הלב ואת השכל לפגוש ציבור של שוחרי האמת, המתכנסים חברים כל ישראל, בבחינת "חֵבֵר אֶנִי לְכָל אֶשֶׁר יִרְאוּךָ; וְלִשְׁמֵרֵי פְקוּדֶיךָ"². לפיכך, תִּיְתִי לְהוֹן לְכָל רֹאשֵׁי הַקְּהָל וְלַעֲנִי הָעֵדָה, הפקוחות על הפעילות התורנית הזאת במקום זה, ותהא משכורתם שלמה מן השמים על כך. ובמיוחד לידידנו היקרים אבי חמדי, יוסי פרחי, הרב מאיר עפארי, וידידי היקר, ד"ר ירון סרי, על שהסמיכו את ערב הלימוד החודשי הזה אל לימוד המוקדש לזכרו המבורך של אפי, שנשתלק לבית עולמו זה לא כבר, לאחר שנתמרק ונזדכך במסכת ייסורים קשה, ועלה אל מעלות קדושים וטהורים, כדי ליטול את שכרו מְשָׁלֵם או מְשָׁלֵם.

*

שנה לאחר שהחילותי את לימודי האקדמיים באוניברסיטה העברית בירושלים, היא שנת תשל"ה (1975), היכרתי את

1 ישעיה נט, טו.
 2 תהילים קיט, סג.

אפי הצעיר, בקמפוס של גבעת רם והתיידדנו מיד. התגוררנו במעונות שבאזור זה, והיינו עולים ויורדים אל חדרי ההרצאות יחדיו לשמוע את פירות ידיעותיהם של חכמי המוסד, כל אחד מאיתנו בחוג לימודיו שבוחר. הוא בחוגים היסטוריה של עם

ישראל ופילוסופיה יהודית וקבלה, ואנוכי בחוגים לשונות שמיות עתיקות והלשון העברית. אם לא נסענו לסופי שבוע לבתי הורינו, נהגנו לטפס יחדיו ממעונות הסטודנטים במעלה הגבעה אל שכונת גבעת מרדכי הסמוכה, כדי להתפלל בבית הכנסת "שלום ורעות" במניין של תימנים ששָׁמְעוּ יצא למרחב, בירושלים ובארץ. כל הדרך לשם ומשם החלפנו בינינו שיחות נפש מושכלות ומעניינות, ושאלנו זה את זה שאלות נוקבות, שלא תמיד ידענו את התשובות עליהן, אבל הצימאון האקדמי והתורני ההדדי היה הדבק שחיבר בינינו.

לאחר זמן לא רב ייסדנו חוג-בית קטן ללימודים בביתו הצנוע של האיי גוברא רבא ויקירא, מארי עזרי ג'יאת' נע"ג. היינו מתכנסים בקביעות אצלו: בנו, ר' חיים ג'יאת', אפי, ד"ר ציון עוקשי, ישראל והב, ועבדכם הנאמן, ללימוד של קריאת תפסיר רס"ג של פרשת השבוע, בכל יום חמישי בערב. כמו כן בכל מוצאי שבת הלכנו ללמוד אצלו את הלכות קידוש החודש להרמב"ם, כפי מנהגם של חלק מיהודי תימן.

עם השנים נתהדקה ידידותנו והלכה, ואפי שיתף אותי במספר מפעלים שהוא ניהל במסגרת מחקריו או במסגרת תוכניתו הקבועה ברדיו. והיום באתי כדי לדווח לכם על מפעלנו המשותף והאחרון, בהרצאתי כעת על "ספר הענק" לר' זכריה (יחיא) אלצ'אהרי הרצ"א-ה'שס"ח/1531-1608).

*

אפי נתחבב עליי מאוד בשל שלוש מתכונותיו החיוביות, שניכר היה כי נתפתחו בקרבו כתוצאה מן החינוך שקיבל בבית הוריו, ומן ההתמודדות היום-יומית עם תלאות החיים ומשִׁבְרֵיהֶם. ואלו הן:

א. הוא היה איש רעים להתרועע, בעל מזג טוב, נוח לכעוס אבל גם נוח להתפייס, שדיבר עם זולתו תמיד בגובה העיניים וללא פניות כלל וכלל. הצביעות הייתה רחוקה ממנו, והוא נהג להטיח את האמת במערומיה בפני בן-שיחו, גם אם זו הייתה מכאיבה מאוד. אמת זו, שלפעמים הייתה אמת אישית שלו, הציג אפי תמיד בצורה בוטחת ממעמקי לבו בצירוף טיעונים הגיוניים, עד שכל השומעו היה משתכנע על נקלה, גם מבלי שיצטרך להביא ראיה לדבריו.

ב. גאוותו הייתה כפולה, אבל לא חלילה בשל דברים שאמר או מעשים שעשה, בבחינת "ייהללך זר! ולא – פיך"¹; אלא דווקא בשל השתייכותו לשני מעגלי מוצא חשובים. הראשון, המעגל החיצוני, ההשתייכות לעדת בני תימן; והמעגל הפנימי, השתייכותו לחטיבת בני דרום-מערב תימן שבנפת אֶלְחַגְרִיָּה או כפי ששם זה היה שגור בפיו, אֶלְחַגְרִיָּה. יכלה הזמן ולא אוכל לפרט כאן בדוגמאות הולמות את גינוני ההתלהבות שלו ואת ביטויי השבח שפיזר כל פעם שעלה לדיון נושא כלשהו הקשור באחד משני המעגלים הללו, ובהשוואה לשאר קהילות ישראל או בהשוואה ליתר קבוצות המוצא מתימן.

ג. עבודתו רבת השנים במפעל הפונותיקה שבספרייה הלאומית בירושלים חיזקה אצלו את היכולת שכבר הייתה טמונה בטבעו, והיא הסקרנות הבלתי נלאית לדלות ולגלות את מכמני העבר הטמונים בקהילות ישראל, ממזרח וממערב. הוא כיתת רגליו ונסע למקומות רבים בארץ, הכיר אנשים רבים, ותיעד אותם ואת מסורותיהם, הלשוניות והמוסיקאליות, עד שלאט לאט הפך להיות אתנוגראף בקי, מבלי לקבל כל

צְפוֹר

מאת מנחם מ' פאלק

לְעוֹלָם לֹא תִפְצַח חֵידָתוֹ
שֶׁל כְּלוֹב עֲשׂוּי זָהָב
תּוֹכוֹ צְפוֹר שֶׁשָׁמְעָה
מִלֶּה דוֹמָה לְחֹפֶשׂ
וְלֹא יִדְעָה כְּנִפְסָה.
פְּרָשָׁה כְּנִפְסָה
וְשָׁבָה שׁוֹב לְנוֹחַ.

אוּלַי כְּבָר שָׁכַחָה כִּיצַד לְעוֹף.
צִיּוֹץ שְׁמַח
צִיּוֹץ עֲצוּב מִי כְּבָר יִבְחִין?

הֵיכֵן הִנְשָׁמָה שֶׁל הַצְּפוֹר?
סְגוּרָה בְּכְלוֹב צְלֵוֹתֶיהָ
וּמְפֹלְסֶת אֶת דְּרָכָהּ
לְלֵב הַמְּלֹאכִים

הַמְּבַקְרִים אוֹתָנוּ
לְבוּשֵׁי בְּגָדִים שְׂקוּפִים.

מֶה צְבָעֵי הַבְּגָד שֶׁל הַצְּפוֹר
זָרָק, צָהָב
עִם נְגִיעָה שֶׁל קֶצֶה מְכֻחָל
אָדָם עַל הַצְּפוֹר.

הִנֵּה הִיא הַתְּבַרְכָּה בְּצַבֵּעַ
וּבְקוֹל
שֶׁלָּנוּ אֵין,
בְּנִשְׁמָה -
יֵשׁ לָהּ הַכֹּל
בְּכְלוֹב זָהָב
וְתַחַת לְכַנְפֶּיהָ
שֶׁשָּׁכְחוּ לְעוֹף.

1 חידוד לשוני, על פי משלי כז, ב.

הכשרה אקדמית עיונית כלשהי אלא כאיש "יודע ציד (מְחַקֵּר), איש שדה"¹. על כך יעיד עליו ספרו "תימנה"², על כל העושר האתנוגרפי והפולקלוריסטי הטמון בו, שהייתה לי הזכות להגיהו היטב ולנקד את תיבותיו הבלתי נודעות או לתעתק את הגיותיהן הבלתי מצויות. הוא בעצמו היה מסרן ומידען מעולה, שאצר בידעיותו מכרה זהב של ידיעות על קהילות דרום תימן, כגון שרעב ועדן, אבל במיוחד לאזור המוצא של הוריו, אלחוגריה.

זכה אפי לצקת מים על ידיהם של שלושה מגדולי החוקרים במדעי היהדות, והוא למד מהם את רובי תורתו המדעית: פרופ' ישעיהו ליבוביץ (1903-1994) ופרופ' שלמה מורג (1926-1999), וייבדל לחיים ארוכים, פרופ' משה אידל. כולנו תקווה שהחיבורים שהותיר אחריו יראו בעתיד הקרוב את אור הדפוס ויאירו עיני רבים בתגליותיו ובמחקריו. ספרו על הקבלה בתימן, שאמור לצאת לאור במכון בן-צבי, מטופל כעת על ידי צוות חוקרים בראשותו של פרופ' מאיר בר-אשר, ראש מכון בן-צבי, וידידו הקרוב מאוד של אפי; מילונו הערבי החוגרי המיוחד, שנתלקט במשך השנים, מטופל כעת, כפי שנמסר לי, בידי ד"ר יחיאל קארה, מן האקדמיה ללשון העברית; דיואן שיריו של רבה הראשי של קהילת יהודי אלחוגריה בדור האחרון, הלוא הוא מארי חיים אלסנואני (1897-1979), גם הוא ממתין להשלמתו כעת ולהבאתו אל בית הדפוס במהרה. ועוד חיבורים אחרים שמצויים בעזבונו, ומצריכים השלמות וטיפול יסודי בטרם הדפסתם.

*
* *

לסיום, ארשה לעצמי לחתום את דבריי בדרשה קצרצרה, שאולי יש בה רמז דק להווייתו של אפי. כשאומרים אנו "אפיי" או "אפרים", קשה שלא להיזכר בפסוק הנודע של הנביא ירמיה, הנאמר בכל קהילות ישראל, בחתימת ההפטרה של יום שני שלראש השנה: "הֲבֵן יִקִּיר לִי אֶפְרַיִם, אִם יֶלֶד שֶׁעָשָׂעִים; כִּי מִדֵּי דַבְּרֵי בּוֹ, זָכַר אֶזְפְּרָנוּ עוֹד; עַל כֵּן, הָמוּ מַעֵי לוֹ, רַחֵם אֶרְחָמֵנוּ נְאֻם-יְיָ".³ "מורה הנבוכים"⁴, נדרש הרמב"ם לחלק מפסוק זה, כדי להוכיח, שהכלל החז"לי "דיברה תורה כלשון בני אדם"⁵, הביא את לשון המקרא לייחס לא-ל פעולות או תארים הקשורים בחושים אחדים בלבד. אף על פי ששימושי לשון הללו עלולים להיתפס אצל ההמון כביטויי הגשמה, הרי הם הובאו כלשונם כדי להמחיש את מציאות הבורא יתברך בתודעה הכללית. דרך הילוכו שם אומר הרמב"ם כדברים האלה:⁶

התרגום העברי:	המקור הערבי:
... ולא הושאל לו מן האברים הפנימיים כי אם הלב, מפני שהוא שם משותף; והוא גם שם השכל; והוא מוצא חיי החי, כי אמרו "המו מעי לוי" ⁷ , "המון מעיד" ⁸ , הכוונה גם בהם על הלב, כי "מעיי" שם הנאמר באופן כללי ופרטי; והרי הוא שם המעים בפרט, והוא שם כל אבר פנימי בכלל. ונמצא שהוא גם שם הלב, והראיה לכך, אמרו "ותורתך בתוך מעיי" ⁹ , כאילו אמר: "בתוך לבי" ¹⁰ . ולפיכך אמר בפסוק זה: "המו מעיי", "המון מעיד". ולשון הַמְיָה לא נאמר אלא בלב מכל שאר האברים: "הומה לי לבי" ¹¹ ולם יסתער לה מן אלאעצי' אלבאטנה אלא אלקלב, לכונה אסמא משתרכא; והו אסם אלעקל איצי'א; והו מבדא היאה' אלחי, לאן קולה המו מעי לו, המון מעיד, יריד בה איצי' אלקלב, לאן מעי אסם, יקאל בעמום וכיצוץ; פהו אסם אלאמעא בכיצוץ, ואסם כל עצי' באטן בעמום. פיכון איצי' אסם אלקלב, ודליל דילך קולה ותורתך בתוך מעי, מסאויא לקולה: בתוך לבי. ולדילך קאל פי הדי'א אלפסוק: המו מעי, המון מעיד. ולשון המיה אנמא גיא פי אלקלב מן סאיר אלאעצי'א: הומה לי לבי.

ואכן, רחשי הלב והמייית השכל נשמעים בלחניהם הנוגים על אסיפתו ועל פקידתו של ידידנו הנכבד, הד"ר אפרים, אפי, יעקב, רוח השם תניחנו בגן-עדן. יהי זכרו ברוך, ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים, אכ"ר.

1 חידוד לשוני, על פי בראשית כה, כז.
2 תימנה – מבוא לארץ אלחוגריה, למרי יוסף רצי'א; ההדיר, העיר והביא לדפוס אפרים יעקב, נהריה: חדרי תימן, תשנ"ה/1995.
3 ירמיה לא, יט.
4 מורה הנבוכים, חלק ראשון, פרק מו.
5 כגון בבלי, נדרים ג"א ועוד.
6 התרגום העברי על פי מהדורת מו"ר, הרב יוסף קאפח, ירושלים תשל"ב, כרך א, עמ' קג.
7 ירמיה לא, יט.
8 ישעיה סג, טו.
9 תהילים מ, ט.
10 תהילים מ, יא.
11 ירמיה ד, יט.

תרומת ד"ר אפרים יעקב ז"ל לחקר מורשת הזמר של שרעב וחוגריה מאת תם פוגל

בר קפרא פתח: 'כי אתה תאיר נרי'. אמר הקב"ה לאדם: נרך בידי ונרי בידך. נרך בידי שנאמר: 'נר ה' נשמת אדם'. נרי בידך 'להעלות נר תמיד'. אלא אמר הקב"ה: אם הארת נרי, הריני מאיר נרך.

בערב י"א ניסן תשע"ה, הגיעה אלי הבשורה המרה על לכתו של מורי ורבי ד"ר אפרים יעקב. מפליא, המרחק בין יש לאין. כיצד עבודה של אדם אחד יכולה להיות ההבדל בין עושר תרבותי לשכחה. אפרים, או אפי כפי שרבים הכירו אותו, היה אדם רב פעלים ורב זכויות, ויש רבים וטובים ממני שיקומו להספידו. אני אספר רק על היכרותי עמו בשנים האחרונות, בקשר לתיעוד מסורת יהודי חוגריה בדרום-תימן¹, שהיה לדעתי הפרויקט החשוב ביותר בו הוא עסק. כתבתי את עיקרי הדברים עוד בחייו, ולצדדי, הפכתי אותם כעת לדברי הספד.

אפרים סיפר לי שבעודו סטודנט צעיר לכימיה, בביקור בבית הוריו בנהריה, הוא התעורר באמצע הלילה לקול תקיעות שופר. מכיוון שהחודש היה חודש אדר ולא אלול, פנה אפרים בתמיחה לאביו – למה מעירים את כל השכונה ככה באמצע הלילה? אביו ענה לו – מארי חיים סנואני נפטר. בשיחותינו תיאר לי אפרים את הלילה הזה כאירוע מכונן מבחינתו. הוא שינה את מסלול חייו וגרם לו להתעמק במסורת היהודית, התימנית בכלל והחוגרית בפרט. תפנית זו בחייו של אפרים הולידה מפעל הקלטות עצום, שבו תיעד את מסורת שירת הדיואן של יהודי חוגריה. הוא נדד בין ריכוזי הקהילה בישראל וצבר אלפי שעות הקלטה עם זקני הקהילה. חוץ משירה, אפרים היה חקרן בלתי נלאה בנוגע לכל תחומי החיים בתימן.

דוגמא, לעמוק ידיעותיו ניתן לראות בהערות המאלפות שכתב לספרו של מארי יוסף רצ'א "תימנה", אותו ערך וההדיר. עבודתו של אפרים היתה יסודית, יסודיות שנבעה מהיותו בן הקהילה החוגרית ושילוב מוצלח במיוחד בין חוקר מבריק למידען ומבצע וירטואוזי. רבים זוכרים את קולו הייחודי, שהיו בו ריבוא רבבות גוונים – עוצמה ורגש, בכי וצחוק. בקולו המיוחד הוא היה למבצע שאין כדוגמתו ללחנים המורכבים והיפים של קהילתו. אני זוכר את תדהמתי כשהקלטתי אותו אומר את "סדר העבודה" של יום הכיפורים. במסגרת עבודתו הצליח אפרים, ככל הנראה, לתעד את מרבית מסורת שירת הדיואן מפי זקני הקהילה, בסה"כ ידועים לנו כיום יותר מ-60 לחנים – מסורת מכובדת לכל הדעות.

דוגמא אחת מיני רבות המתאימה לחג הפסח – "אחד מי יודע" בערבית תימנית, בביצועו המופלא של אפרים ז"ל, הוקלט על ידי איתמר פנחס והופץ גם ביו-טיוב.

מבחינה אישית, זכיתי להכיר את אפרים בעקבות חיפושי אחר המסורת המשפחתית שלי. בפגישתנו הראשונה האזנתי לקולו של מארי חיים סנואני זצ"ל, שהיה אחיו של סבא-רבא שלי שלמה, בוקע מתוך הסלילים הגדולים בפונותיקה בשירה 'מסאן באלנעים ואלגוד'. התרגשתי מאוד והתנצלתי בפני אפרים על הרגשות היתרה, והוא הפטיר – זה בסדר, יש לך סיבה טובה. מאז אותה פגישה ראשונה ביליתי שעות רבות בארכיון הצליל בהדרכתו של אפרים, שחשף אותי לאוצר מסורת הפיוט הזו, ששמחתי לגלות שגם משפחתי קשורה אליה. בנדיבות יוצאת דופן, שיתף אותי אפרים בידיעותיו הרבות על שירת הדיואן והמסורת התימנית בכלל. בבית הייתי משנן את מה שלמדתי, והייתי חוזר שוב ושוב לארכיון וגם שר לאפרים שהיה מעיר מתקן ומחדד. זכיתי אם כן גם בפייטן-מורה שטרח להעיר, שלא אקצר היכן שראוי להאריך ולא אאריך היכן שראוי לקצר, פה לשבור מעט את קול, ואילו פה דווקא לשיר בעוז. אחרי שנתיים בערך, הכריז פעם אחת בשביעות רצון – ברוך הבא, התקבלת למועדון. אמת, אפרים היה ספקן באשר ליכולת ולרצון של בני הדור הצעיר ללמוד ממנו, השריד האחרון למסורת שכמעט נעלמה. לעיתים היה אומר בבדיחות, בהפתעה על בואי פעם אחר פעם לפגוש אותו – אולי הגיעו ימות המשיח? ובהזדמנויות אחרות היה גוער בי – אתה חייב לבוא יותר, מה אם פתאום אני אמות? ולבסוף תמיד היה אומר – תביא עוד עשרה כמוך! זכיתי גם להקליט מפיו כמה מן הפיוטים היותר נדירים שלא היה להם ביצוע מוקלט ונשמרו רק בזכרונו. בהמלצתו התחלתי גם אני בפרויקט תיעוד, הפעם של שירת הנשים בשיתוף וסיוע של הזמרת לאה אברהם, גם היא בת חוגריה. עוד בעידודו ובהשפעתו, ניגשתי לראיונות עם זקני הקהילה החוגרית כיום, לתעד כל מה שאפשר עוד להציל מפייהם. אמרו חכמים – לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה. אם יש לקח ללמוד מסיפורו של אפרים, הוא בידיעה שעבודתו של אדם אחד יכולה לעשות את כל ההבדל בין זכרון לשכחה. למסורת החוגרית קם גואל בדמותו של אפרים, כמה מסורות נוספות לא זכו לאדם שכזה? אפרים הלך מאיתנו לאחר מחלה קשה, שגדעה את פעילותו המחקרית הענפה. הוא יחסר לרבים, ורבים הם מוקירי זכרו אשר עבורם "אפי מהפונותיקה" היה מוסד בפני עצמו. יהי זכרו ברוך.

אפשר להאזין להקלטות של אפרים באתר "הזמנה לפיוט" וכן באתרינו באתר "שיתופיט".

¹ חוגריה היא נפה מדרום לעיר תע'ז, ומבחינות רבות היא דומה ליהדות שרעב, אך הצליחה לשמור על ייחודה התרבותי ומסורתיה, שד"ר אפרים יעקב היה קנאי לתיעודן והפצתן.

”פרס שבזי לשנת תשע”ה” לר’ טוב צדוק יצ”ו

מאת טוב שרעבי

במעמד רבנים, אישי ציבור וקהל רב התקיים בבני ברק ערב הוקרה והצדעה לר’ טוב צדוק יצ”ו איש קריית אונו שהגיע לגבורות ולכבוד צאתו לאור של ספרו ”לקח טוב”. האירוע שימש הזדמנות לציבור הרחב לחלוק כבוד לאדם שמנעוריו ועד היום פעל לכבודם של חכמי תימן, לטיפוח מורשת העדה ולהקמת המרכז הרוחני של הקהילה בקריית אונו.

האירוע התקיים בבני ברק ביום שלישי, ד’ בניסן תשע”ה (24.3.2015) ובמהלכו הוענק לר’ טוב צדוק פרס שבזי לשנת תשע”ה - 2015. הפרס הוענק ע”י ד”ר יהודה עמיר וטוביה סולמי בשם עמותת ”אפיקים” ובית יהודי תימן-פ”ת וזאת מתוך הערכה על פעילותו רבת השנים למען התורה והציבור, למען מורשת יהודי תימן וחכמי העדה, למען ”אפיקים” ולכבוד צאתו לאור של ספרו ”לקח טוב”.

פתח את הערב ד”ר יהודה עמיר, שסיפר כי ידידותו האישית וברית ”אפיקים” עם טוב צדוק התחילו בשנות השישים המוקדמות ונמשכת בעוז עד היום, כשהיא כוללת פעילות ציבורית משותפת, מאבקים ציבוריים וחברות משפחתית. ד”ר עמיר אמר, כי חגיגת ה-80 הינה הזדמנות למוקיריו ולבני משפחתו לספר על תרומתו רבת השנים למען הקהילה והעדה בכל התחומים ולהכיר טובה.

מימין: ר' בטוב צדוק, כמו"ר שלמה קורח, כמו"ר רצון ערוסי, כה"ר עמינדב קריספין וד"ר יהודה עמיר

הרב רצון ערוסי, רב העיר קריית אונו וחבר מועצת הרבנות הראשית, המכיר מנעוריו את חתן האירוע ר' טוב צדוק, סיפר על תרומתו המיוחדת של טוב צדוק לקהילת יוצאי תימן מאז עלייתו לארץ בשנת 1949 ועד היום, כאשר היה חלוץ בהתיישבות הקהילה בקריית אונו ובהקמת מוסדותיה התרבותיים והדתיים. טוב צדוק היה ממייסדי ”הליכות עם ישראל”, ”יד הרמב”ם” ומכון מש”ה ועודו מעמודי התווך שלהם. הוא ציין, כי טוב בורך במנהיגות ובכושר ארגוני יוצא מן הכלל שהפך אותו לדמות מפתח בחיי הקהילה והתרבות.

כיבד את הערב כב' הרה"ג **שלמה קורח יצ”ו** מרא דאתרא, רב העיר בני ברק אשר סיפר בהתרגשות מרובה על ידידותו רבת השנים עם טוב צדוק, תלמיד חכמים אשר התגייס ללא לאות להגן על כבודם של תלמידי חכמים ועל מוסדות התורה של עדת יוצאי תימן בארץ.

כן בירכו את חתן האירוע **הרב עמינדב קריספין**, מחותנו של טוב, אשר סיפר על מערכת יחסים של כבוד הדדי בין משפחותיהם ועל הצלחתם לשמור על צאצאיהם כשומרי תורה ומצוות.

כב' **הרב אלירן יצחק הלוי** סיפר בהערכה על פעילותו רבת השנים של טוב צדוק למען מורשת יהודי תימן.

נרגש מן המעמד עמד טוב צדוק והודה לרבנים ולציבור הרחב על שחלקו לו כבוד כה רב ובאו להשתתף בשמחתו. הוא סיפר על תולדות חייו עוד בתימן ועל כך שמנעוריו חש שליחות לתעד את המאורעות העוברים עליו, על משפחתו ועל עם ישראל, מתוך תחושה שזה דור שזכה לברכת האל, וכל מה שמתרחש הוא חלק מברכת האל והגאולה. מנעוריו קרוב היה לאבותיו ולזקנים כשהוא שומע, קולט, משמר ומתעד, ועתה כשזכה להגיע לגבורות חש חובה להעלות את הדברים על הכתב ולפרסם בספר את תפארת החיים היהודיים בתימן ואת הצלחת קהילתו לשמר ולשקם מחדש עולם של תורה ויהדות ומורשת פה בארץ. גאוה מיוחדת להם שהצליחו ללכד את קהילתם סביב מוסדות תורה, הלכה ומורשת המשמרים את תרבותם המיוחדת וזיקתם לרמב”ם.

חתן האירוע טוב יצ"ו צדוק ורעייתו רומה וכל המשפחה

בתום הערב דיבר המשורר טוביה סולמי, מנכ"ל אפיקים ומנהל בית יהודי תימן פ"ת, על ר' טוב צדוק האיש, על פעילותו רבת השנים ועל ספרו "לקח טוב". לדבריו, טוב צדוק שנולד בשנת 1934 במנאכיה שבתימן היה מנעוריו ילד סקרן, אוהב ללמוד ומתעניין בסובב אותו. וכל שמונים שנותיו הן שנים של לימוד ועשייה למען המשפחה, למען הציבור, למען היהדות והמורשת ובעיקר למען הזיכרון וההנצחה. כל חייו פעמה בו התחושה של שליחות היסטורית כשהוא פועל לסייע למשפחתו לעלות לארץ, ואחר כך לסייע לקהילת יוצאי מנאכיה בחבלי הקליטה במחנה עין שמר ואחר כך במושב זנוח, ובסופו של דבר בהקמת מרכז תרבות וקהילה בקריית אונו. כך הפך למוביל ושותף חשוב בשיקום חייה התרבותיים והיהודיים של

משפחתו וקהילתו, ובהקמת מוסדותיה "הליכות עם ישראל", "יד הרמב"ם" ו"מכון משי"ה".

לדברי סולמי, הספר "לקח טוב" הוא בעל ערך מיוחד במינו לא רק כספר זיכרונות אלא כספר היסטוריה, משום שעשרות בשנים אסף המחבר תעודות ומסמכים ותיעד כל חוויה ואירוע ורשם בזמן אמת את הרשמים מכל מאורע. אי לכך, סיכם סולמי, כי יותר משמדובר באירוע בעל ערך משפחתי ואישי, הרי זו חגיגה ציבורית המסכמת 150 שנה בחיי קהילת יוצאי תימן (מנאכיה) מן הגלות ועד ימינו.

סולמי הביא את ברכת ר' יוסף דחוח הלוי, ראש "אפיקים", אשר מחמת בריאותו הרופפת נבצר ממנו להשתתף באירוע, ושלח ברכתו לטוב לאורך ימים ושנים בבריאות הגוף והנשמה.

סולמי הוסיף, כי מאז שנת 1962 חבר טוב צדוק לחברות "אפיקים", יחד עם חבריו בקריית אונו ובראשם חיים עמרני המנוח, וכאשר פרצה פרשת ילדי תימן הנעדרים, הם היו מן המובילים את המאבק בראשות "הועדה למען ילדי תימן הנעדרים" שהוקמה אז. ואכן, בספרו מקדיש טוב צדוק פרק מיוחד לפרשת ילדי תימן ואף מביא את הדוח של ועדת בהלול-מינקובסקי כולל רשימת 342 הנעדרים ששמותיהם עלו אז.

בתום דבריו הודיע טוביה סולמי, כי הוחלט להעניק לטוב צדוק את "פרס שבזי לשנת תשע"ה-2015" על תרומתו רבת השנים לחקר מורשת יהודי תימן וגאולתה.

ברכה לידידי, טוב ב"ר עזרי צדוק הי"ו
לרגל הגיעו לגיל הגבורות
מאת מרדכי יצהרי

ביום אביב נזמר שיר רננים

ביום אביב נזמר שיר רננים / לטוב צדוק ביום חג השמונים.
נאחל לו ברכות ממעונים / ונשפע טוב ותיים רעננים.
יהי השיר לטוב צדוק תשונה / ילוד עזרי ורומה הקרה.
ולבנים - שנות נעם ואורה / בתוך ביתם פהלת זיו פהירה.
אלהים יעניק לו רב ברכות / כטל שחר ומטרות עז ברכות.
ויזמותיו ידועות וערוכות / במקרץ רב להסיר כל משוכות.
ביום שיר בבית צדוק ברנה / בשמחתו יגנו קול רננה.
ורנת גיל במקרח השכונה / במקהלות ומצהלות נגינה.
צלח יקיד ודלג רום למעלה / והמשך דרך פסגת מסלה.
ויברפת אל תלנד בןמלה / לטוב צדוק ברכות הקהלה.
יצו לו אל שנות אשר עשירות / ומפעליו נהדר בעטרות.
נברך לו בגילים עם זמירות / אשר חוגג שמונים לגבורות.
יצו האל להראל מקרומים / בשפע גיל קמי נחל זרומים.
ולבצלאל כטוב תיים נעימים / עדי נצח לכל לילות ונמים.
ומעמק לבבי שיר ברכה / ליובל עם שרונה הנסיכה.
ולנית חן לטוב צדוק פרוכה / וברפת אל עלי פלם ערוכה.

ניסן התשע"ה משקל השיר: l.=l.=l.=l. לחן: אילת חן

”דָּרַךְ צְאֻלָּה” הַמְרְכּוֹל הַשְּׂכוֹנָתִי (סִיפּוֹר) / כְּתַב אֵיתֵמֵר פִּנְחֵס

וכיוון שכך, החלו הכל ללכת רכיל בצאלח דפנה, משום שבאו יחדיו מתימן, עניים וחסרי כל ואפילו מעט שהיה בידם נגזל מהם. והכל משכימים לעבודת הבורא וְלַעֲמָלָם, גברים ונשים כאחד, אך הוא הצליח לקנות בתים אחדים בשכונה, להרחיב את עסקו ואף לשלוח את בנו ללמוד באוניברסיטה, המצריכה ממון רב, להשיא בניו ובנותיו באולמים, כששאר זוגות מתחתנים באולם “תצרוני”, דהיינו, בחצר ביתם, כמנהג אותן שנים ראשונות לעלייתם ארצה.

ורכלנים שבהם העזו להלעזו עליו ולומר במצח נחושה, שצאלח דפנה עשה ממונו מנהג “תרשום”, דהיינו, למכור בהקפה, ששאר צרכניות חדלו מלמכור בהקפה והקונים משלמים במזומן או בהמחאות דחויים לשבועיים שלושה. ואילו צאלח דפנה המשיך לרשום בפנקסיו, משום שנהג להוסיף מְעַשֵּׂר לקנייה, מבלי שהקונה יחוש, בכך שהיה מוסיף לרשימתו, פעם ארטיק ופעם קרטיב ופעם קרמבו ופעם גלידה לרשימה, וחוף מ”גלידא בליליא” (תרגום “וקרח בלילה”, בראשית ל”א מ”) לא טעמו הילדים טעם גלידה.

צאלח דפנה, שהיה ירא שמים והקפיד על מצוות שבין אדם למקום,⁶ לא הקפיד על מצוות שבין אדם לחברו (בוודאי, אין יום הכיפורים מכפר לו), היה משקיט את מצפונו בכך, שמשפחת דפנה, הייתה משפחת כוהנים שוויתרו על כהונתם, כדי לשאת גרושה. כך היה המנהג בתימן, שכוהן המוותר על כהונתו ייקרא דְּפָנָה, דהיינו קבר (דָּפָן) את כהונתו. והיה מהרהר ואומר בינו לבינו: “אז מה אם משפחתי ויתרה על בכורתה... אני מזרע כוהנים וגוי קדוש, אמשיך לגבות מעשרות, המגיעים לי מייחוסיי”. לזכותו ייאמר, שלא הגזים ולא התיר לעצמו לגבות מאנשים יותר ממעשר ולזכותו ייאמר עוד, שהציל את הבריות מחשש טְּבָל.⁷ ועוד ייאמר לזכותו, אם היה מבחין בְּדִלּוּתָהּ של משפחה, היה מצמצם את המעשר ומשלימו מְלָקוּחַ אמיד.

מעשה בצדוק (צְאֻלָּח) דְּפָנָה שבעלותו ארצה עבד בְּצִרְכָּנָה (מכולת) השכונתית ולאחר שנים מעטות קנה את הזכויות של הצרכניה ועבד משעה שהבדיל “בין תכלת ללבן”¹ ועד ש”חמור נוער”² ואע”פ שסיים מלאכתו וסגר את הצרכניה, היו באים אליו לקוחות לביתו, שהיה סמוך לצרכניה ומבקשים לקנות מצרכים חיוניים, שנשכחה קנייתם בשעות הפתיחה.

לא סייע בידו שְׁלֵט מאיר עיניים שהציב בנו בכורו, ראובן, על דלת הצרכניה, שבו נכתב באותיות קידוש הלבנה,³ שהצרכניה פתוחה רק בשעות המופיעות בשלט, שבני עירו אינם מקפידים על שעות פתיחה ועל אחת כמה וכמה על שעות סגירה. וגם צדוק (צאלח) דפנה לא הקפיד על שעת פתיחה בְּמוֹעֵד ופתח משהבדיל בין תכלת ללבן והלקוחות היו חולפים בדרכם מתפילת שחרית לצרכניה, כדי לקנות מוצרי חלב ולחמניות.

ברבות הימים, הרחיב צדוק את הצרכניה הקטנה והפכה לַמְרְכּוֹלִית (מינימרקט) ולאחר שנים מעטות התרחב עסקו והפך לַמְרְכּוֹל (סופרמרקט) בעיני תושבי ראש העין, שבלשון חיבה כינוהו “דרך צְאֻלָּה”, לכבוד צאלח. אך אין דומה מרכול זה לחבריו בְּעָרִים הגדולות, שמועטים מוצריו, ומשום כך אין אתה יכול לקנות כל המצרכים במקום אחד ולכן עליך לכתת רגליך מחוץ למרכול, ת”ק פרסה על ת”ק פרסה:⁴ לקצב, למעדניה, לירקן, לבתי המאפים וכך מְכַלָּה שעותיך על קנייה פשוטה אחת.

אך יתרון היה לו בכל עמלו של צדוק (צאלח) דפנה... מרכולו היה היחיד במדינת ישראל, המוכר בהקפה, והלקוחות ממשיכים להורות לשני הקופאים שבו: “תרשום, תרשום!”. הכרסטת מונחת בין שני הקופאים, לפי אל”ף בי”ת. ומדי חודש בחודשו יִשָּׂה בהם.

וכיוון שהתרחב עסקו והבריות נאלצו לקנות רק במרכול של צאלח דפנה, כי לא היה לו מתחרה בשכונה, אזי איך “תִּתְחַרְהָ את הסוסים”,⁵ כשיש סוס אחד.

1 זמן קריאת שמע שלשחרית (ברכות א' ב').

2 אשמורת ראשונה - חמור נוער, שנייה - כלבים נובחים ושלישית - תינוק יונק. (בבלי, ברכות ג' א').

3 אותיות גדולות, משום שמקדשי הלבנה עושים זאת בערב מחוץ לבית הכנסת.

4 מידה שאינה מדוייקת בהכרח. ת”ק=500 בגימטריה.

5 תתחרה את הסוסים - ציטוט מירמיהו י”ב ה'.

6 בין האדם להקב”ה.

7 דהיינו, אין חשש, כי נלקחה ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשרות. כל אוכל לפני הפרשת מעשרות מכונה טבל.

משנסתלקו הבריות לבתיהם, הגיע בנו בכורו של צאלח דפנה, ראובן, התבונן בשלוות נפש בפגורם שנעשה במרכול, יצא לבית הוריו, הדפיס במדפסתו מודעות אבל וביקש מילדיו להדביקן על לוחות המודעות שבשכונה ובזאת הודיע שהלוויה תתקיים בו ביום בשעה 18:00 מהמרכול לבית העלמין המקומי וכי המשפחה תשב שבעה במקום שהיה מרכול, עד לאותו בוקר מר ונמהר, שהיה ואיננו, כקיקיון דיונה, "שָׁבֵן לְלָהּ הָיָה וְבֵן לְלָהּ אָבֶד".⁹

הנכדים ניקו את המרכול משקיות הממתקים, הכינו מצעים ומסעדים לשיבת האבלים משמאל לכניסה, כנהוג, הזמינו כסאות ושולחנות והמתינו לגופתו של צאלח דפנה, שתגיע למרכול. בהוראת הבן סולק השלט: "דָּרַךְ צֹאֲלָחַ הַמֶּרְכּוֹל הַשְּׂכוֹנָתִי". אחר כך, הביאו מערכת רמקולים, סידורי תפילה ומשניות, משל כאילו מבקשים לזרז את עילוי נשמתו, מהר ככל האפשר.

בינתיים, ישב הבן הבכור, ראובן, ספון בבית הוריו מטפל בניירת וממתין יחד עם כל הבריות להגעת הרכב של "חברא קדישא"¹⁰. הרב השכונתי פנה לקברן וביקש להכין "בִּיָּרָא עֵמִיקְתָּא"¹¹ לנפטר, מחשש לאבחון שגוי, והזכירו ש"זריזין מקדימין למצוות"¹², כדי שיזדרז במלאכתו.

בשעה היעודה הגיעה גופת המנוח צאלח דפנה וכל השכונה כאיש אחד באה לוודא שאכן, צאלח דפנה נפטר וכי נקבר עמוק ונלקח סוד סחורתו עמו ובזאת תוסר חרפת השכונה.

משנקבר המת והציבור ניחם את האבלים בבית העלמין, באומרו: "תנוחמו מן השמים", ליצנים שבהם צחקו ואמרו: "תנוחמו מן השָׁרְיָם" וכוונתם לְשָׁרְיָ פֶּרֶקְמֵטִיָּה¹³ שנתרו במרכול.

משהגיעו האבלים למרכול, לשבת "שבעה", התפללו מנחה וערבית, אכלו ארוחה דשנה כיד המלך הנהוגה בעדת תימן, בבחינת "וינצלו את מצרים"¹⁴, עד כי לא נותר חלל פנוי לאוויר המפיח גיהוקם, כדי לומר אחריו: "להודות לך ולברך את שמך". ולאחר ברכת המזון, נאבקו הבריות מי יספיד את המנוח וחטפו זה לזה את

והנה באחד הימים, לאחר שפתח את המרכול וסידר את מצרכיו הטריים, חש בליבו והתמוטט ליד הקופה ובשארית כוחותיו האחרונים, בטרם יפול לקרקע, שלף את כספו מן הקופה (הכרטסת הייתה נעולה), טמן בכיסו ונפל על הקרקע, שכן "ממונו של צדיק (צאלח) חביב עליו יותר מגופו".¹

לקוחות שהיו בשעה מוקדמת זו של יום רביעי, הזעיקו רכב הצלה, שהגיע מהעיר הגדולה "פתח תקווה", אך התעכב כעשרים דקות ובעיני הבריות המשיכה העיר להיחשב ל"עמק עכור".² השכיבוהו על אלונקה והסיעוהו לבית חולים "ביילינסון". וכיוון שיום רביעי היה והציבור שמח לאידו של איש זה שהתעשר על גבם, החלו לקרוא במרכול את המזמור שנהגו הלווים לומר ביום זה בביהמ"ק: "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע". לא הספיקו לסיים את קריאת המזמור והמבשר הודיע, "כי הגיע זמן העולם להיפטר מצאלח דפנה" וכאילו נענתה תפילתם.

עמדו הבריות במרכזו של המרכול וביקשו להמשיך בקניותיהם, אך אין קופאי. החלו לשאול זה את זה: "מה נעשה לאחותנו?"³ אחד מרבני השכונות שהיה בַּמְּקוֹם עמד והכריז: "רבותי, הגונב מגנב פטור...⁴ האיש הזה גזל אותנו בחייו, נגזול אותו במיתתו".

מיד החלו הכל לחטוף מכל הבא ליד ולמלא סלים וארגזים שהיו במרכול ולרוקנם במכוניותיהם ובעגלותיהם הרתומות לחמוריהם. לא חלפה שעה קלה וכל תושבי השכונה הגיעו למרכול עם נשיהם וטפם כשבידיהם סלים, דליים וכל כלי יוצר,⁵ שיצלח לשוד ושר.

לא חלפה שעה וכל הסחורה הייתה כלא הייתה, כשהכל צועקים: "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע".⁶ הרצפה הייתה מכוסה בשקיות ממתקים ריקות, שתכולתן נתרוקנה הישר לבני מעיהם של הבריות ופרט לאותן שקיות שהפכו למרבד שכיסה עלבונה של הרצפה, לא נותר דבר במרכול, לא הקופה, לא השולחן ולא כסאו של הקופאי ואפילו מטאטא ששימש כמעצור לדלת הפך למטאטא הַשְּׂמִיד,⁷ במאבק שבין הלקוחות ולבסוף, הפך לַמְּלָקוֹת.⁸

9 יונה ד"י.
10 "החבר הקדוש" (בארמית), גוף המטפל בגופות.
11 בור עמוק בארמית. מן הביטוי: "מאיגרא רמה לבירא עמיקתא" (חגיגה ה').
12 בתלמוד הבבלי, פסחים, ד' עמוד א'.
13 מילה יוונית שמשמעה סחורה.
14 לפי פסוק מספר שמות י"ב ל"ו.

1 על פי חולין צ"א א'.
2 על פי הפסוק בהושע ב' י"ז.
3 לפי שיר השירים ח' ח'.
4 פירוש מוטעה של הכתוב בגמרא, כאילו מותר לגנוב מן הגנב.
5 לפי ישעיה נ"ד י"ז.
6 תהלים צד, א.
7 ישעיהו י"ד כ"ג.
8 מלקוח הינו שבי בהמה בתורה. כאן הכוונה לשלל.

"אנשי המלקוח היקרים, אני ראיתי בקלטת המרכול את כל הקדָּשִׁים,⁸ שהשתתפו בפוגרום הבוקר ורשמתי את כל מה שנבזז בידכם והנפקתי לכם חשבוניות על פי חוק, שכן אבי, כבר שילם את המע"מ על סחורה זו, וכיוון שהלכה ונתמעטה הסחורה עלה ערכה, כי הבאים אחריהם היו מוכנים לשלם יותר על המלאי הנותר, אזי חייבתי אתכם הן לפי ערכה הראשוני, לחלוצים שבכם, שהשכימו קום וכן לפי ערכה היקר בעת המחזור, לכל המאחרים בנְּשָׁף,⁹ שלא קמו להתפלל, ועליהם נאמר: "הדלת תשוב על צירה ועצל על מטתו".¹⁰

"כידוע לכם, אני גם רואה חשבון וגם עורך דין ואם לא תפרעו חובותיכם תוך עשרה ימים, תהו חייבים בריבית והצמדה כדון. ושומר נפשו ירחק מכך". המנחמים נראו כאבלים והאבלים נראו כמתנחמים ושקט הוטל בקהל, עד כי נדמה, שזבובים ויתושים בזמזומיהם לוחשים באזני קורבנותיהם: "היום הרת עולם".¹¹ לפתע, התחכם אחד המנחמים הגנבים ואמר: "על פי החוק אנחנו רשאים להחזיר את הסחורה".

נכון, שהחוק מאפשר להחזיר את הסחורה, אך אין לאן להחזיר... המרכול לא קיים יותר, אתם חיסלתם אותו. אפילו השלט, שהיה תלוי עד הבוקר, אבד ואיננו, מה גם שהחוק מדבר על סחורה שנקנתה, לא על סחורה שנגנבה ונבזה. לפי החוק, יש לעצור את כולכם על גניבה".

ישועת המנחמים נעלמה כהרף עין. הבן הבכור, ראובן, ראשית אונו של צאלח, קרא למנחמים באמצעות הרמקול וביקש לקחת את החיוב וכי כל מי שלא ייקח את החשבון, אזי החשבון יישלח בדואר רשום ויחייבכם לגשת לסניף הדואר ולכלות זמנכם בתור הארוך.

המנחמים קיבלו לידיהם את החיוב ונשמע קול זעקתם: "הצור תמים פועלו"¹² ובכייתם, נשמע שאוֹנָה על למרחוק, עד כי יצתה בת קול ואמרה על צאלח דפנה: "צדיק וישר הוא".¹³

משהסתיימה חלוקת החשבוניות, יצאו המנחמים אבלים וחפויי ראש, כשהאבלים מנחמים אותם ואומרים להם בלעג: "לא תנוחמו מן השמים! לא תכופר צעקתכם! לא תיענה תפילתכם ברצון!"¹⁴

המיקרופון, עד שהכריע רב השכונה בשעה שחטף את המיקרופון וספד למנוח, צדוק דפנה:

"מן הלקוחות שמעתי הבוקר, שהמנוח זכרו לברכה, בשעה שקרה לו האירוע, זמן קריאת שמע שְׁלֹשְׁחָרִית היה.¹ באותה שעה היה סופר את מעותיו ומנה עד מאה. וכשאמר מאה... ואחד, האריך במילה "אחד", עד שיצאה נשמתו ב"אחד".² יצתה בת קול מן השמים ואמרה: "אשריך צדוק דפנה, שיצאה נשמתך ב"אחד". ולאחר שפסק בית דין שלמעלה, יצתה בת קול ואמרה: "אשריך צדוק דפנה, שאתה מזוֹמֵן לחיי העולם הבא, כי לא מכרת פרקמטיה במזוֹמֵן".

הבן הבכור ראובן אמר מעוֹמֵד: "אע"פ שלא נהוג שהאבל נושא דברים, אנהג כפי שנהג איוב, שגם לו היה חבר תימני, הלוא הוא אליפז התימני".

"לקוחותי היקרים מאוד, כבר אמרו ראשונים: אל תקרא לקוחי אלא מלקוחי. אנחנו חיים בדור, שהאדם חשוף למחשבים, למְּשֻׁקְטֵת (אנטרנט), לטלפונים ניידים חכמים וכל מעשיך רשומים בהם. ולמעשה, הפכו לספרי חיים וזיכרון של כל מאן דְּגִלְשִׁי".

"היום בבוקר, הגעתי למרכול. ומה ראיתי? תוהו ובוהו וחושך על פני תהום ורק רוח אלו-הים הפסיקה לרחף בעירנו... המרכול היה ריק "וַיִּתֵּר הַגָּזִם אֶכְל הָאֲרָבָה וַיִּתֵּר הָאֲרָבָה אֶכְל הַיֵּלֶק וַיִּתֵּר הַיֵּלֶק אֶכְל הַחֶסֶל",³ עד שהתחסל המרכול... מיד נגשתי למחשב שבבית הוריי וראיתי מי האחראים לפוגרום... אם לא שמתם לב, בתקרה של המרכול, מעל לראשיכם, יש מצלמות, המצלמות כל פינה ופינה. שורר, הביטו וראו.⁴ ראיתי איך הרב השכונתי, שפִּתַח חֻצְפוֹת רָשָׁע⁵ וכעת, משחטף את המיקרופון ביקש לספוד את המנוח בחטף. אע"פ שהתיר לכם לשדוד את המרכול באמרו: "הגונב מגנב פטור"... ועכשיו נלחם "הַרְבַּ לְכֶם"⁶ הזה, לקחת את המיקרופון ולספוד למנוח אבי, צאלח דפנה, זכרו לברכה. ומה אמרו חכמינו?: "כשם שנפרעים מן המתים, כך נפרעים מן הספְּדָּנִים".⁷ בבוקר אמר "הגונב מגנב" ובערב השווה אותו לרבי עקיבא".

7 ברכות ס"ב.
8 שם וְכָרִי לְקַדְּשׁוֹת.
9 לפי פסוק בישעיה ה' י"א.
10 משלי כ"ו י"ד.
11 מתפילת מוסף של ראש השנה.
12 פסוק מדברים ל"ב ד' הנאמר לאחר קבורת המת. נשי תימן נהגו לצטטו משמעו על אסון.
13 המשך הפסוק "הצור תמים פועלו".
14 מתפילת הנעילה של יום כיפור.

1 "שָׁלִי" אינה קיימת אצל יהודי תימן ובתנ"ך כמילה עצמאית, כמו of באנגלית. אותיות שימוש אלה מצטרפות למילה שְׁלֹאֲחֵיהֶן "מאימתי קורין קריית שמע שְׁלֹעֲרַבִּית", או "להדליק נר שְׁלַחְנוּכָה".
2 ברכות ס"א ב'.
3 יואל א' ד'.
4 שירו של זלמן חן.
5 ישעיהו נ"ח.
6 לפי במדבר ט"ז 7. משמעו המתנשא.

ד"ר יעל שי ז"ל האמא של החינוך המוסיקאלי בארץ הלכה לעולמה

בר"ח אדר ב' תשע"ד (3.3.2014) הלכה לעולמה לאחר מחלה קשה ד"ר יעל שי, אשר לאורך שנים פעלה בחקר והוראה של המוסיקה של עדות ישראל ובשתיים עשרה השנים האחרונות הגיעה להישגים מיוחדים במינם בתפקידה כמפקחת מרכזת ללימוד המוסיקה במערכת החינוך בכל הארץ.

בשנת 2002 התמנתה לתפקיד המפקחת המרכזת על החינוך המוזיקלי, המפמ"ר, וחוללה שינויים רבים וחשובים במשך 12 שנות כהונתה, שנפסקה עקב מחלתה

יעל שי ז"ל צילם: גבריאל בוטייל

ופטירתה. נושאים רבים טיפחה יעל ובראשם: טיפוח שירת המקהלה, פיתוח "המודל המוזיקלי היישובי", קידום הקונסרבטוריונים, הכנת תכניות לימודים החל מהגיל הרך ועד מגמות המוזיקה בבתי הספר התיכוניים, טיפוח הזמר העברי והמורשת המוזיקלית של קהילות ישראל, תכניות קונצרטים "מוזיקה חיה" עם מיטב התזמורות בארץ, החזרת תזמורת הנוער הלאומית לכלי נשיפה, העשרת מדף הספרים בחינוך המוזיקלי ועוד. היושר והיושרה, הענווה והצניעות, דרכי הנועם והפשטות, והחינוך המתמיד שהיה נסוך על פניה

גל האירועים שקוימו לזכרה מאז פטירתה לפני כשנה מעידים על גודל ההערכה לה זכתה ותחושת האבדה שפקדה אותנו. שפע ביטויי ההערכה והאהבה שהורעפו על זכרה באירועים אלה העיד על דמותה המיוחדת של יעל ועל תרומתה.

אנו ננסה בהמשך להביא מעט מן הדברים ולהנציח את דמותה. ניתן לומר כי בימי חייה הקצרים הספיקה לתרום ולעשות כה רבות הן במישור החינוך המוסיקלי בארץ, והן בטיפוח מורשת יהודי תימן שהייתה חשובה לה.

ביום השנה לפטירתה פרסמו חבריה מצגת שסקרה את תולדות חייה ואת פעילותה ותרומתה, ומסייעת להבין עד כמה מיוחדת הייתה יעל.

מי הייתה יעל ז"ל ומה הייתה

יעל נולדה בשנת 1955 לשרה ושלמה נגר בשכונת שעריה בפתח תקוה, כבת זקונים, אחרי האחות שושנה והאח ישי, יבדלו לחיים ארוכים ובריאים.

מילדותה הייתה אחת מבקשותיה ללמוד לנגן, וכבר מגיל 8 החלה יעל את ראשית דרכה המוזיקלית בנגינה על אקורדיון. אמה שזיהתה את אהבתה למוזיקה ואת רצונה העז ללמוד, לחקור ולהתפתח עודדה אותה להמשיך ללימודים גבוהים. לאחר לכתה של האם לעולמה בקוצר ימים, ראה אביה של יעל את המשך לימודיה כצוואת האם, ותמך בה לאורך כל שנות לימודיה.

בשנת 1973 החלה יעל את לימודיה הגבוהים באוניברסיטת בר-אילן שם למדה מוזיקולוגיה ואתנו-מוזיקולוגיה. היא סיימה תואר שלישי בנושא: "תהליכי השינוי ברפרטואר המוזיקלי המסורתי של החתונה בקרב יהודי תפאן".

במקביל ללימודיה, הפכה למרצה בכירה באוניברסיטת בר-אילן ובשנת 1992 החלה לעבוד במכון לאינטגרציה באוניברסיטת בר-אילן, ומתחת ידיה יצאו לאור חומרי למידה הכוללים הקלטות אולפן ועריכה של מגוון סוגים של מוזיקה.

החינוך - כל אלה העצימו את תחום החינוך המוזיקלי והציבו אותו בחזית אגף האמנויות במשרד החינוך. (מתוך מצגת שהוכנה ע"י משרד החינוך). יהי זכרה ברוך!

הצער על פטירתה וההערכה לתרומתה מצאו ביטוי ראוי לציון בשורה של אירועים שאורגנו ברחבי הארץ ובהם הועלה זכרה ופועלה תוך הדגמות מוזיקליות ואמנותיות ששולבו באירועים והמחישו את עומק המהפכה עליה מדובר.

כבר ב"השלושים" לפטירתה של ד"ר יעל שי ז"ל התכנסו לזכרה: מפקחים, מדריכים, מנהלי קונסרבטוריונים, רכזי מגמות, מרצים, שותפים לדרך, חברים ובני משפחה. האירוע התקיים באולם הקונצרטים של המחלקה למוזיקה בפקולטה למדעי הרוח של אוניברסיטת בר-אילן שם שימשה יעל מרצה בתחום חקר קהילות ישראל.

הדברים שנאמרו, כמו גם קטעי המוזיקה שנוגנו יצאו מן הלב ונכנסו אל הלב. רבים מעמיתיה ציינו, כי אחד הדברים המרגשים ביותר היה לראות את יעל בפעולתה כחוקרת וכמתעדת מוזיקה אתנית בסדנאות המוזיקולוגיה אותן הובילה במשך שנים רבות במחלקה למוזיקה באוניברסיטת בר-אילן. במהלך האירוע הוקרן סרט שערכו לזכרה חברה דר' רחל קולנדר מרצה קולגה במחלקה למוזיקה ומר משה גנץ מאוניברסיטת בר-אילן אשר היו שותפים לאורך כל השנים בסדנאות אלו.

בהתאם למורשתה נוגנו במהלך הערב קטעי מוזיקה מרגשים וביניהם:

התפילה "אנא בכוח" שבוצעה על ידי הכנר **איל שילוח**. הפרק הראשון מתוך שלישייה במי במול מג'ור לפסנתר כינור וקרן אופוס מאת יוהנס ברהמס בביצוע תלמידי המחלקה למוזיקה באוניברסיטת בר אילן.

היצירה "הרהורים" מאת צ'קובסקי בביצוע מורה ותלמידה מהקונסרבטוריון העירוני פתח תקווה.

סיים את האירוע הפייטן **יוסי בוטייל** בן דודתה של יעל, בביצוע מרגש ביותר לפיוט ההספד "הנעימה בנשים" בנוסח יהודי תימן.

בסיום הערב העניקו מר משה זעפרני ומר רפי כהן את סדרת הספרים "שירים ושורשים" לנציגי בני המשפחה. הערב התקיים בשיתוף משרד החינוך והמחלקה למוזיקה באוניברסיטת בר-אילן.

והחריצות הבלתי מתפשרת, אפיינו את יעל והיו עבודה דרך חיים.

דמותה של יעל שי - הדוהרת על גבי רכבה ברחבי הארץ, פוקדת קונצרטים, תחרויות, מוסדות מוזיקה, בתי ספר - הייתה חלק מנוף החינוך המוזיקלי ברחבי הארץ ב-13 השנים האחרונות מאז מונתה למפקחת המרכזת הארצית ב-2002.

המסירות שלה לחינוך המוזיקלי לא התבטאה רק בעבודת שטח מבוקר עד ערב, אלא גם ביוזמות חדשות, תוך הצלחה לשכנע את הממסד הממלכתי והמוניציפלי לקדם את החינוך המוזיקלי בכל רמה וזירה אפשרית.

יעל הוציאה לאור ספר על הדיוואן של יהודי חבאן, ערכה ספר מחקרים בסוציולוגיה מוזיקלית וכתבה מאמרים מדעיים רבים על נשים ומוזיקה בחברה היהודית ובתרבותה.

פעילותה של יעל בתחום האחריות שלה כמפמ"רית במשרד החינוך הניבה הישגים רבים. בראשם - פיתוח פרויקט "המודל היישובי בחינוך המוזיקלי", שעיקרו תפישה הוליסטית של מועצה מקומית שבה נלמדת המוזיקה מגיל הגן ועד התיכון, כולל הוראת מוזיקה בבתי הספר היסודיים עצמם בשעות הבוקר, תוך יחסי גומלין בין שכבות הגיל השונות.

ד"ר יעל שי ז"ל בחברת יבדל"יא מר משה סיני ראש עיריית ראש העין, פרופ' אהרן גימאני ומר יצחק אוהיון ראש עיריית פי"ת, בטקס הענקת פרס שבזי מטעם אפיקים ובית יהודי תימן ביום 25.11.2010.

מעבר להישגיה הרשמיים שררה בקדנציה של יעל שי תחושה שהתחום מונהג על ידי דמות אחראית ומסורה. האכפתיות והמעורבות של המפמ"רית, היותה זמינה ונותנת תמיד תשובה לכל בעיה, ההתמצאות הטוטאלית שלה בשטח, האנרגיה שלה בקידום תכניות הקונצרטים שלה בשטח בשילוב תזמורות, רשויות מקומיות ומשרד

מהפכתה של ד"ר יעל שי בלימודי המוסיקה

תימן. וכך היתה שנים רבות מעורבת בעמותת אפיקים ובפעילות של בית יהודי תימן-פ"ת בכל מה שקשור במוזיקה ואמנות. בשנים האחרונות הייתה חברה חשובה ב"וועדה להענקת פרס שבזי" שהוקמה לפני כעשרים שנה ע"י אפיקים ובית יהודי תימן הפועל במסגרת אגף התרבות של עיריית פ"ת.

במהלך השנה התקיימו פעולות רבות לזכרה של יעל שי ובהן העלו מורים, מוסיקולוגים ותלמידים מנחת שירים ומנגינות לעילוי נשמתה, ולדוגמה נציין שני אירועים מייצגים:

ב-1.6.2014 התקיים כנס שירים ושורשים – כנס שירה ונגינה של פיוט באור עקיבא, שהוקדש לזכרה.

ב-3.7.2014 התקיים יום עיון ארצי למורים למוזיקה מטעם הפיקוח על החינוך המוזיקלי שהתקיים בסמינר לוינסקי והוקדש לזכרה.

וחתם את האירועים אירוע ממלכתי רב רושם שהתקיים במלאת שנה לפטירתה בהיכל התרבות של פתח תקוה ביוזמת משרד החינוך ותמיכת עיריית פ"ת וציבור מוקירי זכרה.

החינוך המוזיקלי בישראל הלכה למעשה

מאלפים לאלופים

במלאות שנה לפטירתה של יעל שי התקיים ביום שני, י"א באדר תשע"ה (2.3.2015) בהיכל התרבות של פתח תקווה התכנסו מוקירי זכרה לאירוע שהפך עד מהרה האלופים, כי זו הייתה סיסמת עבודתה לטפח את האלופים למצוינות ולזכות גם את האלפים בחינוך מוזיקלי.

באולם הכניסה הוקמה פינת זיכרון ליעל ובה יכלו באי הערב לצפות במצגת על חייה ופעלה לאורך השנים.

במהלך הערב נשאו דברים לזכרה:

איציק ברוורמן – ראש עיריית פתח תקווה,

מר יהודה בן חמו, ראש עיריית כפר סבא,

ושורה נכבדה של חבריה מתחומי החינוך והאקדמיה וביניהם:

דליה פניג – סגנית יו"ר המזכירות,

הישג נוסף שלה היה בהקמה וטיפוח של מגמות המוזיקה בבתי הספר התיכוניים, שתחת הנהגתה החלו בתהליך של האחדה ברמה ובתוכניות לימודים. מתוך יוזמה בלתי נלאית שלה, לראשונה זה יותר מחצי מאה, משרד החינוך הוציא לאור ספרים בתולדות המוזיקה והתקין תכניות לימודים מסודרות ומפורטות.

היא יזמה ופעלה רבות לפיתוחה של תכנית "שירים ושורשים" להוראת הפיוט בקהילות ישראל למיניהן. נושא זה פותח לראשונה בימי כהונתה והיא ראתה בכך שליחות גדולה. הופקו שלושה ספרים בסדרה, מיוצגות בהן 21 קהילות. מורים למוזיקה הוכשרו להוראת הפיוט ותלמידי ישראל זוכים לשיר פיוט ולהכיר את מורשתם המוזיקלית.

בין יתר הפרסומים של המשרד ביוזמתה יצאו שלוש החוברות "זמר לך", שנועדו להחזיר את הרפרטואר השירי המשותף לגיל הרך - רפרטואר מפואר של הזמר העברי שעליו גדלו כל הילדים בישראל עד שנות ה-80 ומאז הידלדל ונעלם כמעט. השתלמויות של גנות בכל הארץ נועדות להחיות אוצר תרבותי זה.

חברותה בוועדה להענקת "פרס שבזי למורשת יהודי תימן"

ראויה לציון זיקתה המתמדת למורשת הזמר והאמנות של יהודי תימן ותרומתה למחקרים, לתיעוד ולפעילות התרבותית של יוצאי תימן הן בפעילות ישירה שלה והן בשותפות עם העמותות השונות.

היא הייתה מן החוקרים הבולטים של המורשת המוזיקלית של קהילות ישראל, וביניהם כמובן של יהודי לממלכתי. האולם היה מלא מפה לפה, בראש וראשונה במפקחים, אנשי חינוך ואקדמיה, מורים, שותפים לדרך ובני משפחה, שהגיעו מכל קצות הארץ לחלוק לה כבוד. מעל הכל עוררה התרגשות נהירתם של אזרחים רבים מן השורה, אשר ברובם לא הכירוה אישית, שבאו גם הם לחלוק לה כבוד על תרומתה המיוחדת. רבים מהם היו מיוצאי תימן ובני השכונות שבאו לכבד את בת השכונות שהעפילה אל על.

הערב הוכתר בתואר "מאלפים לאלפים" משום שהוא ביטא את רצון החברים להביא אל קדמת הבמה את מיטב פרי עמלה של יעל לטובת האלפים ולטובת

"רביעיית כלי קשת" מתיכון תלמה ילון גבעתיים,
 "מקהלת הזמיר" מהקונסרבטוריון העירוני בכפר סבא,
 ותזמורת הנוער הלאומית לכלי נשיפה.
 מרגשים במיוחד היו דבריה של שושנה חתוכה, אחותה
 של יעל, אשר העלתה קווים לזכרה והודתה לחברים
 ולציבור על פועלם.
 כמי שהשתתפו בעצרת זו נמלאנו גאווה וכבוד ליעל, צער
 על לכתה בטרם עת, תודה לחבריה ממשרד החינוך
 והאקדמיה שלא חסכו כל מאמץ לחלוק לה את הכבוד
 המגיע לה ולהאיר את מורשתה, ותפילה שמשפחתה
 תזכה לניחומים.
 יהי זכרה, פעלה ומורשתה ברוכים!

ד"ר רחל קולנדר - חברה קרובה וקולגה מאוניברסיטת
 בר אילן.
 מצוות הפיקוח על החינוך המוזיקלי נשאו דברים לזכרה:
 בצלאל קופרווסר – מפמ"ר מוזיקה (שהחליפה בתפקיד)
 ורינה כלף שעבדו בסמיכות אליה ובפיקוחה שנים רבות.
 כיאות למורשתה של יעל שי, הופיעו על הבמה סוללה של
 מקהלות ותזמורות אשר זכו לעבוד עם יעל ובהשראתה
 והן:
 "מקהלת קנטבילה" מהקונסרבטוריון העירוני של פ"ת,
 מקהלת הפייטנים "מזמור לאריאל" מבית הספר אריאל
 באשדוד,
 "קומבו ג'אז - מהקונסרבטוריון של רמת השרון ומגמת
 המוזיקה בתיכון "אלון" ברמת השרון,

רחלי אברהם-איתן

מצב השינה

די במלה לשנות את מצב הצבירה של הרוח ולהביאה למצב נזילה / שעה שהגוף מתנפח ומתכווץ ורוטט
 כקורדיין לפי האקורד, לפי צלילי הרוח / מתוק ומר מפרקים את השורות הנכתבות / לעתים את כותבתן / אך
 הגיע אביב וכבר גנז עצמו מעבר לים נעלם עם ריחותיו.
 מגלת שיר השירים לפני. ידי / הופכות בין הדפים ומאמצות את קהלת / דמעה מוחקת את המלה "הבל" / נותרו
 "הבלים" וכתם שחר לידם / הגשם מטביל את הבתים והגנים / הטבע נגאל על-ידי שרף ולא על-ידי אדם.
 שורות נכתבות על-ידי בת אדם / לא על-ידי שרף / אני נקראת על הדף. אני נקרעת על הדף / חוטי מחשבות
 קרועים / פרוצים פרוצים, פרוצי מצה, פרוצי נשמה / שמרני אל כאשון בת-עין / שמר את הגעגועים. הם כותבים
 אותי ונמלטים כמלים נשמטות זו אחר זו / נשפחות כעננים ריקים מגשם, נמוגים ברוח / שיר כותב את עצמו על
 הדף בשלחן נכאים מול חלון פתוח / אני כאן.
 צריכה להיות שם בפסטיבל, לפגש מלים של אחרים / לקרא בהטעמה אל המקרופון הצרוד / אבל הגוף מאבן,
 רכון אל השלחן בחורונו / אל עבדי הזמן, אל עבודת האלילים של עדן המחשב הבולע לתוכו מלים, / דמעות
 תועות, מקלדות.
 פותחת את הא-מייל, מאה ברכות לחג – לקבל ולשלח / צאנו מהפירמידות אל עבדות אחרת / לאה (גולדברג)
 ורחל נעלו את השיר במגרה / שירן פרוץ, המריא במעלה הסלם / אני משלחת את השיר לרשימת התפוצה וכבר
 הוא מתארח / בכל אתר ואתר מקבל חיוכים ומגע / לרגע קט / ונשפח.
 לאמהות השירה, רחל ולאה, היתה עדנה / ואזן פתוחה לקלט את שפת הלב, שפת השירה / ובמה רחבה ללא
 פסטיבלים או מחאה / כי הצמא למלה בא ממעל / לבנות את הרוח / את רוח האדם / רוח עם.

חלומותיה של ליאורה בת סעדיה בן נתן צאירי

מאת ד"ר אמנון מעבי

מבוא

סעדיה צאירי בן נתן ולאח (סעדיה) ז"ל נולד בשעייב/שעובה בדרום תימן (מחוז שרעב) בשנת תרס"ה (1905). בשנת תרע"א (1910), עוד בטרם התעוררות העלייה לארץ-ישראל בשל שליחותו של שמואל יבנאלי, מטעם המשרד הארץ-ישראלי (להלן: המשרד הא"י) בתימן מאוחר יותר,¹ עלה סעדיה עם הוריו בצוותא עם עשרים משפחות נוספות מכפרם. בראש הקבוצה עמד מארי דוד ישראל צאירי "השריעה"² והם יצאו לארץ מנמל עדן לנמל חיפה ומשם הופנו הן לחדרה.

בחדרה שהו ועסקו בעבודות חקלאיות במשך שנה לערך, ולאחריה עברה משפחתו של סעדיה צאירי מחדרה בשנת תרע"ב (1912) לגור בחוות כנרת עם משפחות נוספות בראשותו של "השריעה", לאור דרישת נציגי אגודת "השומר" בגליל לידיים יהודיות עובדות, אשר אף ליוו אותם למקום.³

סיפור חייהם של מתיישבי כנרת עולי תימן שנקלעו לאי התיישבותי של עולי אשכנז סופרה רבות במחקרים ומאמרים רבים,⁴ אולם אין אני פטור מלגעת בעיקרי הנושאים אשר היו ללחם חוקם של עולי תימן בכנרת, כמלחמת קיום והישרדות מדי יום ביומו, ובכלל זאת לסעדיה בן נתן צאירי.

מאמר זה ידון בהשלכות הגירוש של מתיישבי כנרת עולי תימן באוגוסט 1930 למושב מרמורק שליד המושבה רחובות, על בני הדור השני, באמצעות סיפורה האישי של בתו, ליאורה מימון, אשר שוזר ומשקף את זעקתם החרישית של המגורשים.

תמצית קורות חיי עולי תימן בכנרת

עולי תימן בכנרת, מני תרע"ב, לא קיבלו את היחס ההוגן והראוי במתן אמצעי קיום אלמנטאריים כדי לשרוד, ולא כל שכן להתקדם ולקדם את מצבם הכלכלי במקום. הם אמנם היו רצויים במקום, אך רק כדי לעסוק במלאכות הקשות, שלא לומר הבזויות ביותר, אשר המקומיים לא רצו לעסוק בהם מטעמים של נוחות, אך גם של התנשאות.

צא ולמד; הייתכן כי ל-10 משפחות עולי תימן ייבנו רק חמישה בתים? ומה עם מגורים ליתר חמשת המשפחות? כאשר הבנייה בפועל של חמשת הבתים הללו לא הייתה מיידית אלא לאחר שהות ומדור ארעי בן שנתיים בשני חדרי עזר בבית המשאבה (בית המוטור) בליווי תמידי של טרטור המנוע ובצפיפות מחרידה. גם מכסות המים עבורם היו בצמצום רב וניתנו רק לאחר התערבות הגורמים המיישבים, ולעיתים השתמשו בזה אנשי קבוצת כנרת כ"נשק יום הדין" בעצירה מוחלטת של אספקת המים לעולי תימן כדי "לשכנעם" לעזוב.

סוגית הקרקע החקלאית שניתנה להם לצריכה עצמית ולמסחר הייתה מעליבה הן בכמותה (שני דונם לכל משפחה) והן בטיבה (חייבה הכשרה), וניתנה להם רק לאחר מאבק ממושך עם המוסדות המיישבים וועד הקבוצה. לשם השוואה, בשנת 1920 עיבדו 12 משפחות עולי תימן עשרה דונם בלבד, בעוד שחברי קבוצת כנרת, בה חיו עשרים נפשות (ולא משפחות), החזיקו ב-1,200 דונם,⁵ עשרות מונים הבדל מאלו שהחזיקו עולי תימן והלזה ייקרא – שוויון וצדק חברתי!:

שלושת האלמנטים הללו, שהם יסוד קיומי מדרגה ראשונה לכל אדם באשר הוא אדם, וכל שכן במגזר החקלאי היו לרוועץ בכנרת עבור עולי תימן. ואם נוסף לשלושת האלמנטים הללו גם את הקרבה הפיסית לביצות אשר הפיצו מחלות, ובמיוחד את הקדחת, לסובבים אותם ופגעו אנושות עד מוות, אך יותר באלו אשר היו לאלמנט הכלכלי-תזונתי החלש. שהרי, בהיעדר יכולת כלכלית לטפל רפואית בחולים כראוי אלא באופן מסורתי כבתימן, הרי לכם מתכון חיים מן הגרועים ביותר

1 יבנאלי ביקר בתימן בדצמבר 1910 (כסלו תרע"א) עד אפריל 1912 (ניסן תרע"ב), כאשר למחוז שרעב הגיע רק ב-15 בפברואר 1911 (שבט תרע"א); להרחבה על שליחותו של יבנאלי ראו ש' קושניר, הרואה למרוק, תל-אביב 1972; ש' יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב 1963.

2 על אודותיו ראו א' מעבי, מציאות כואבת, פתח-תקווה תשע"ב, עמ' 169, 234, 240; י' מרגלית, "מתימן לכנרת", בתוך: סעי יונה, ש' סרי (עורך), תל-אביב 1983, עמ' 131-146.

3 מרגלית, שם, עמ' 133.

4 המחקרים/הספרים הם: י' ניני, ההיית או חלמתי חלום, תל-אביב 1996, ד' בר-מעוז, מגולת תימן לח'רבת דוראן, תל-אביב 2003; ד' גרייצר, "בין בדלנות להשתלבות יוצאי תימן בכפר מרמורק", בתוך: סעי יונה, ש' סרי (עורך), תל-אביב 1983, עמ' 147-162; פ' קפרא, מני תימן ובשעריים, ש' גריידי (עורך), רחובות תשל"ח, עמ' 97-105; ד' בר-מעוז וט' סולמי (עורכים), יחי ראובן ואל ימות, תל-אביב תשס"ד.

5 מעבי, (לעיל הערה 2), עמ' 98.

למתיישבים עולי תימן בכנרת, אף בהשוואה לרמה שהייתה מקובלת באותם הימים ברחבי ארץ-ישראל כולל בהתיישבות עולי תימן ליד המושבות הוותיקות, ולבטח בהשוואה לרמת החיים הנוכחית.

אין תימה, כי בבית העלמין "אהלו" הסמוך לחוף כנרת קבורים שלושים ואחד מתיישבים מעולי תימן, אשר רובם נפטרו כתוצאה ממצבם הבריאותי-ההיגייני-הכלכלי-הפיסי הירוד.

כל ניסיונותיהם של מתיישבי כנרת מעולי תימן להתבסס ולהתפתח מבחינה פיסית וכלכלית עלו בתוהו, כמו גם הבקשה המפורטת שנשלחה למחלקת ההתיישבות החקלאית בהנה"צ: "להקצת לנו חלקת אדמה של 100 ד' תחת השקיה ו-100 ד' בהרים. [...] חסר בנינים הבהמות שלנו עומדות בחוץ. [...] בטוחים אנו שתשדלו בהקדם האפשר בבנין הבתים (חמישה הנותרים – א.מ.) והרפתות" ואף איימו להגיע לירושלים להפגנה אם לא ייענו תוך שבוע למסמך זה.¹

הקמת "הוועדה לענייני התיישבות התימנים" (להלן "הוועדה") בפברואר 1925 הפיחה תקוות, מאחר ועולי תימן מכנרת פנו במכתב שנשלח למחלקת ההתיישבות החקלאית בהנהלה הציונית (להלן: הנה"צ): "מאז שבאתם אלינו ובקרתם ודנתם לבנות לנו עוד בתים ולתת לנו אדמה [...] ושאלנו מתי ההחלטה הזאת וענו במשך הקיץ יסתדר עד תשרי והנה כבר חצי חורף ולא רואים שום ענין".² על גב מכתב זה נכתב בכתב ידו של עקיבא אטינגר איש הקק"ל ב-11 בדצמבר 1924, שלושה ימים לאחר כתיבתו: "צריך לסדר בהקדם ועדת התיישבות התימנים" והשיבו מאן דהוא בכתב יד על גבי המכתב כעבור שלושה ימים נוספים: "נחכה לבואו של סמילנסקי".³

נציגי "הוועדה", שהורכבה מבאי-כוח הקק"ל (ע' אטינגר), התאחדות האיכרים (משה סמילנסקי), המרכז החקלאי ההסתדרותי (אברהם הרצפלד) והתאחדות התימנים (אברהם טביב); ביקרו בכנרת ב-16 בפברואר 1925,⁴ ושמעו את נציגי עולי תימן בכנרת, כי הם דורשים להגדיל את המושב ל-15 משפחות ולהוסיף להם שטח חקלאי עד 25 דונם למשפחה או להעבירם ליבנאל ושם להקצות בעבורם מאה דונם לכל משפחה. לאופציה הראשונה התנגד בתקיפות ועד קבוצת כנרת באמצעות בא כוחם בטיעון, כי 1,200 דונם הקיימים ברשותם לא יספיקו לביסוס שתי נקודות היישוב (קבוצת כנרת ועולי תימן) וראה באופציה השנייה פתרון טוב יותר לבעיית עולי תימן בהעברתם ליבנאל. נציגי "הוועדה" שביקרו אף ביבנאל נתקלו באותם קשיים של נציגי המושבה ובכך גם מסקנותיה מיום ה-27 באפריל 1925 שאושרו לביצוע ע"י מנהל מחלקת ההתיישבות בהנה"צ שלמה קפלנסקי, בסופו של יום לא מומשו ע"י המוסדות המיישבים – מחלקת ההתיישבות בהנה"צ והקק"ל.⁵

כך נותרה מצוקת המתיישבים עולי תימן בעינה בלא פתרון מושכל עד לגירושם הסופי באוגוסט 1930 למרמורק, לא לפני שנבחנו הצעות סרק רבות להרחבת יישובם באזור, בלא הצלחה.⁶ בהיעדר הפתרון, מתיישבי כנרת מעולי תימן נאלצו בעל כורחם לעזוב את אדמתם ולנדוד למקום אחר תוך הבטחת המוסדות לממן את הבינוי והתשתיות החקלאיות בהן בטרם יגיעו למקומם החדש, וכך ירד המסך על נרטיב כאוב של התיישבות עולי תימן בכנרת וגרושם כעבור ח"י שנות עבודה קשה, סבל ושכול.⁷

סעדיה בן נתן בסערת המעברים

סעדיה בן נתן צאירי חווה את ילדותו ונערותו בצל אי-הוודאות ששררה לגבי עתיד התיישבות הוריו ויתר משפחות עולי תימן בכנרת, וסביר להניח שנתרו בו חוויות אלו בימי בחרותו. המעבר/גירוש למרמורק לא הפיג חוויות אלו; אדרבא, סביר יותר שחידדם במוחו ובנפשו.

סעדיה הגיע לכנרת מחדרה והוא בן שבע בלבד יחד עם הוריו ושלושת אחיו. בגיל צעיר מאוד ובעודו נער בן מצווה (13) נאלץ הוא לדאוג לאחיותיו רחל ושולמית בשל מותו הפתאומי של אביו נתן (תרע"ז, 1918) ממחלת הקדחת והוא בגיל 30. לפרנסת משפחתו הראשונית עבד סעדיה בחברת החשמל בארם נהריים אצל פינחס רוטנברג במחיר זעום של 15 גרוש ליום

1 ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ), S15/1889, הכנרתים להנהלה הציונית, כטי' בתשרי תרפ"ד. על המכתב חתומים תשעה ראשי משפחה וביניהם סעדיה בן נתן צאירי.

2 אצ"מ, S15/21935, הכנרתים למחלקת ההתיישבות החקלאית, י"א בכסלו תרפ"ה, 8.12.1924.

3 שם. משה סמילנסקי היה יו"ר התאחדות האיכרים.

4 בביקור בכנרת החליף יוסף ברץ את הרצפלד ואברהם טביב לא נכח.

5 המסקנות לא מומשו עד סוף כהונת הנה"צ באוגוסט 1929.

6 הוצע להם לעבור לצמח ולאשדות יעקב, אך לא ניתנו להם כלל האמצעים להתבסס שם, וגם המקומיים לא ששו לכך, ראו מעבי (לעיל הערה 2), עמ' 101-102.

7 ראו תכתובת רבה בנדון אצ"מ, S15/527/528 וכן מכון לבון (מ"ל), VI/235-3-817 בין השנים 1927-1928.

שעלה מדי שבוע בחמש אגורות, לא לפני "שזי" את גילו למבוגר יותר, בהשתדלות בן דודו יוסף צאירי אצל רוטנברג, אשר ניאות לקבלו לעבודה.

החיים הקשים מנשוא בכנרת חייבו את משפחות עולי תימן לחיות ולהתנהל כמעין "קיבוץ תימני של אותם הימים". בשל צפיפות הדיור והניכור הדתי-המנטאלית והתרבותי מקבוצת כנרת, הם ניהלו חיים משותפים של קהילה אחודה כמשפחה מורחבת תחת "כנפי השריעה" מבחינה דתית, אך גם בתחומי הפרנסה והתעסוקה. הם עיבדו את השטח החקלאי שלהם במשותף, הכנת האוכל הייתה משותפת ועוד. מי שלא הייתה לו עבודה במשק המשותף עבד מחוץ לכנרת בעבודות חקלאיות ואחרות, כמו בחברת החשמל בה עבדו יוסף צאירי (מרגלית) וסעדיה בן נתן.

סעדיה גורש למרמורק יחד עם יתר עשר המשפחות בגיל 25. ב-"ב"ב באב תר"צ (5 באוגוסט 1930), בעיצומו של הקיץ, כשהגיע במשאיות למרמורק יחד עם עשר המשפחות (35 נפשות), גילה לתדהמתו, כיתר חבריו, כי הבטחות מחלקת ההתיישבות החקלאית של הסוכנות היהודית לא מומשו באשר לגמר בניו הדירות, מבנים ייעודיים חקלאיים לא נבנו (רפתות, דיר, מחסנים וכו'), הפרצליה של השטח החקלאי טרם הוכנה, באר המים טרם הושלמה וללא תשתית כבישים וחשמל. כהגדרת אחד המתיישבים הם הגיעו למקום בו: "צמחו פרא שיחי בר, עצי שיטה קוצניים, וביניהם עשרה בתים [...] בבתים לא היו שירותים או מים זורמים, [...] וגם בחצרות"¹. ונתנאל צאירי הפטיר: לא התביישו לשקר לנו בפנים שהכל מוכן, ולמעשה שום דבר לא היה מוכן"². טענת האחרון הייתה אמת לאמתה, שהרי חלפה לה שנה וחצי לערך מיום ההחלטה לעבור למרמורק, בדלית ברירה. כסף היה גם היה למימוש התכנית לשיכונם החקלאי המחודש במרמורק; אלא שהמוסדות המיישבים עדיין היו שבויים בקונספציה של עולי תימן "המסתפקים במועט" כחטא נוסף על פשע גירושם³.

על מצבם של מגורשי כנרת במרמורק ראוי לומר כי "נפלו מן הפח אל הפחת", כי יותר נמוך מזה אי-אפשר היה לרדת. רק לאחר שנים אחדות התבססו אנשי כנרת במרמורק מכל בחינה, ובמיוחד זו החקלאית, כאשר לכל משק ניתנו עשרה דונמים ובהם גידלו התושבים מטעים ופלחה;⁴ אלא שאותות הגירוש ניכרו באנשים מדי יום ביומו ובדקלים לאורך הרחובות "כנרת" ו"הרב דוד ישראל" במרמורק, מקום מגורי מגורשי כנרת, שצמרת ראשם שפלה מרוב תוגה.

במרמורק נישא סעדיה לידידה (תמר) לבית שרעבי ונולדו להם שבעה ילדים, הבן הבכור מאיר וששת אחיותיו: נירה, ברכה, אילנה, עדנה, גבעולה וליאורה. סעדיה עבד לפרנסתו ולפרנסת בניו בעיריית רחובות במחלקת התברואה, אך לא זנח את העיסוק החקלאי שלו ביחידת המשק שלו בה גידל פרי הדר ומטע בננות וכן היה עובד ביציקת בלוקים לבנייה אצל הקבלן דוד ברזילי.

סעדיה, אשר כונה בפי מכריו "סעדיה כינרי", לא סיפר בימי חייו מאום על אודות העקירה והגירוש מכנרת בהיותו "שתקן מטבעו", לפי הגדרת בתו ליאורה ואחיותיה שאיששו זאת בפני, אלא נצר זאת בליבו ובנשמתו עד שנותיו האחרונות, והוא בן 87. יתירה מזו, סעדיה היה נוהג מדי שנה לפקוד פעמיים את קברי הוריו הטמונים בבית העלמין בכנרת, כאשר בבית היו יודעים שהוא נוסע ל"חמי טבריה" כמעין סוג של דחקה. סעדיה בחר להנחיל לילדיו, חרף מצוקותיו הרבות שחוה בילדותו ובבחרותו, את אהבת האדם, את אהבת המשפחה ואת אהבת הארץ ועם ישראל לעד, וללא תנאי. הסיפור נודע למשפחה באקראי כאשר בחופשת קדם פסח בשנת 1988 (ניסן תשמ"ח) ביקרה בתו עדנה בכנרת במסגרת סיור של "מכון אבשלום" והתוודעה לראשונה לסיפור הגירוש מפי המדריך תושב כנרת, עמירם אידלמן. המדריך חשף בפניה את מסכת הגירוש של מתיישבי עולי תימן בכנרת, כולל על אביה סעדיה, ואף ציידה בעשרים מסמכים אותנטיים על אודות התקופה וכל אשר קדם לגירושם.

בסעודת ליל הסדר של אותה שנה (תשמ"ח), ימים מספר לאחר הטיול, עדנה ציפתה לקיים את מצוות "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור". כאשר הסתיימו קריאת ההגדה כהלכתה ושירי החג שהושרו ע"י בני המשפחה המורחבת, שאלה את אביה לתומה: "למה עזבת את כנרת למרמורק? אביה סעדיה קמץ פיו, שפתיו רטטו ודמעות נקו בעיניו. הבת עדנה התנצלה ואמרה לו "אני יודעת את התשובה"! והסדר הסתיים כהלכתו בצד ההלכתי-טקסי, אך לא כהלכתו במובן הרגשי.⁵

1 ד' בר מעוז, מגולת תימן לח'רבת דוראן, תל-אביב 2003, עמ' 171.

2 שם, עמ' 174-175.

3 להרחבה בנושא המימון ראו מעבי, (לעיל הערה 2), עמ' 233-234.

4 להרחבה על המושב ראו לעיל הערה 4 וכן אצל מעבי (לעיל הערה 2), עמ' 233-241.

5 הנושא נכתב בחוברת על הגירוש אך חודד במפגש בביתה של הבת ליאורה בהשתתפותה ואחיותיה עדנה ובעלה יצחק, גבעולה, נירה ואילנה ביום ה-26 באוגוסט 2012.

מאז נפתחה "תיבת הגירוש" ויצאה לאור בעזרת כתבה בעיתון "מעריב"¹, סיפור הגירוש שהומחז למחזה "כנרת" ומאוחר יותר לספר מחקרי² והיה לנחלת הכלל, וכך גם במרמורק החלו לדבר על כך הזקנים והזקנות שנתרו עוד בחיים, אך בצורה "מסוננת", לא כולל את סעדיה בן נתן צאירי אשר נותר "שתקן" בנושא. חשוב לזכור, כי לא הכול סופר, אלא נחשפו בעיקר הדברים אשר היו מתועדים במסמכים יבשים שאינם כוללים את הרגשות, התחושות הפנימיות, הצלקות הנפשיות אשר היו חקוקות בנפשות המגורשים עד יום מותם. הדממה שאפיינה את סעדיה ובני דורו הפגינה עוצמה נפשית והקרינה מסר: "לא להביט לאחור 'כאשת לוט', אלא להמשיך לצעוד קדימה במעלה החיים ולבנות את ביתם ואת עתידם במקומם החדש".

חלומותיה של הבת ליאורה

אין בכוונתי לעסוק במהות החלום ופשרו, שכן הוא עניין פסיכולוגי גרידא שחוקרים טובים ממני עסקו בו,³ אלא לתאר אותו כהווייתו ולנסות בכלים העומדים לרשותי לבחון על רקע התקופה. ליאורה בתו הקטנה של סעדיה קיבלה בסבירות גבוהה את "הבשורה" על אודות הגירוש מכנרת באופן שונה מאחיקה⁴ והושפעה עמוקות מהסיפור הטרגי שיצא לאור והיא נשואה ואם לילדים ומתגוררת בשכונת "שיבת ציון" בראשון-לציון. שלושת חלומותיה בעוד אביה בחיים ביטאו השתקפות ההשפעה עליה של סיפור הגירוש, שכן עד אז לא חלמה, לטענתה, כלל על אביה, ולא כל שכן על כנרת והנה סיפורה:

באחד הלילות אבא בא אלי בחלום. ראיתי את אבא שוכב על ערש דווי במיטתו בבית, פניו חיוורות כאדם הנוטה למות, והוא סימן לי ביד קפוצה לגשת אליו, ואני מתקרבת אליו אט, שפתיו נעות והוא ממלמל... לא הצלחתי להבין מה. [...] התעוררתי בפחד נורא לראות את אבא על ערש דווי והוא בעודו בחיים – עומד על רגליו בבית, הולך לבית הכנסת מדי יום ומתפקד רגיל. נצרתי את החלום בליבי. מים ספורים לאחר מכן חלמתי שנית את אבא כשהוא שוכב במיטתו [...], כיפה על ראשו ואנשים סביבו, חלקם בני משפחה וחלקם אנשים שלא הכרתי. ואני מתקרבת למיטה מתכופפת על ברכיי ואבא מניע את אצבעות ידו על המיטה קדימה ואחורה כאילו מנקה או חופר או נובר במשהו וממלמל דבר מה לא ברור. התעוררתי בבהלה ובזיעה קרה. כשהחלום נשאר חרות בזיכרוני. לא סיפרתי לאיש. [...]

שבוע עובר ועוד שבוע ובין לבין אני נוסעת לבקר את הורי במרמורק [...] אוצרת את רגשותיי בתוך תוכי ועדיין לא מספרת לאיש. עד אותו יום [...] אני באמצע יום עבודה מחליטה לנצל את הפסקת האוכל למנוחה ונרדמתי לרבע שעה, לא יותר, וחלמתי בפעם השלישית את אבא. [...] אבא שוכב במיטה פניו בהירות ויפות סנטרו עטור זקנקן לבן (ו) לראשו כיפה לבנה עיניו זוגיות – לא כתמול שלשום והילה אופפת אותו. מסביבו אנשים רבים, חלקם מוכרים וחלקם לא. וברקע אני רואה בית קברות. קברים... מצבות... ושמות... מנצור... מרגלית... וצאירי והנה זה של סבא נתן בן יפת וזה של סבתא סעידה בת יששכר צאירי... ועוד הרבה. ועצי תמר גבוהים ואת הים – ים כנרת – מבינות לעצים. והתמונות רצות כמו בסרט נע סביב למיטה של אבא. ואני עומדת דוממת והדמעות זולגות מאליהן.... התעוררתי שטופת דמע רועדת ונסערת שהרי חיזיון הלוויה של אבי נגלה לי בחלומי.

לאחר החלום השלישי, נבעתה הבת ליאורה ובסערת רגשות שיתפה את בעלה אלי לבית מימון⁵ בשלושת חלומותיה, תוך שהיא מיררה בבכי. אלי בעלה ניסה להרגיעה ובנינוחות אמר לה, כי כיוון שאביה כידוע לה "שתקן מטבעו", העביר לה את המסר להיקבר בכנרת, ליד הוריו, באמצעות החלום. יתר על כן, אלי הסביר לרעייתו, הבת ליאורה, בצורה רציונאלית כי אביה יודע כי לא יאפשרו לו להיקבר שם עקב התנגדות אנשי קבוצת כנרת, ולכן הפתרון הרצוי הוא להביא משם אדמה לקבר העתידי שייכרה בבית העלמין במרמורק, בבוא יומו למסור את נשמתו לבורא עולם.

למחרת, השכימו ליאורה ובעלה ונסעו מביתם בראשון-לציון לבית העלמין בכנרת תוך מחשבות אינספור שרצו במוחותיהם: יש בכלל אדמה שם, הרי אדמת בזלת היא? האם יסכימו לחפירה? איך נחפור אף אם לא יסכימו? ועם הגעתם לבית העלמין המציאות עלתה על כל דמיון, ממש כמו בחלומותיה וכדבריהם כשראו זאת: "אצבע אלוקים" לאישור מילוי בקשתו של אבא סעדיה שעודו בחיים. במקום נמצא טרקטור ללא בעלים על יד ערימת אדמה שזה עתה נחפרה. ללא כל

1 מעריב, ת' אדמון, "עקירה", סופשבוע, 23.6.1989, עמ' 10.

2 יהודה ניני, ההיית או חלמתי חלום, תל-אביב, עם עובד-אעלה בתמר, 1996.

3 יש בנושא קשת רחבה של מחקרים, מאמרים וספרות ענפה אינטר-דיסציפלינארית. ראו להרחבה: ריית ראופמן, חלומות ומעשיות – זיקות גומלין ופרשנות בין-תחומית, רסלינג, תל-אביב 2012, וכן כתב עת מקוון על נושא חלומות וחלימה "תורת החלומות" בעריכת ד"ר רז אבן.

4 אחותה עדנה הפכה לאחת מיוזמי ההנצחה בכנרת של מגורשיה, לאחר הריאיון עימה ב"מעריב".

5 איש עתיר זכויות משל עצמו הן בייחוסו לשבט אהרן מימון ז"ל ממיסדי "שיבת-ציון" והן בפועלו לשימור וללימוד המידע ההיסטורי של "שיבת-ציון" בראשון-לציון וכגבאי בית הכנסת המרכזי בה.

השתהות מילאו הם עשרים שקי אדמה מהערמה, העמיסו על רכבם ונסעו היישר לביתם שם פרקו את 20 השקים למשמורת.

ליאורה הבת, לא סיפרה דבר לאחיה ולבטח לא להוריה על חלומותיה ועל קורות עשרים שקי רגבי העפר שבביתה, אף כי מחשבות רבות ריצדו במוחה כל העת באשר לשיתוף מקורביה במתחולל בקרבה וזאת במשך שמונה חודשים! או אז, הגיע יומו של האב סעדיה להחזיר נשמתו לבורא עולם ביום ד' בחשוון תשנ"ג (31.10.1992), ושם בעזרתו של יו"ר "חברה קדישא" במרמורק, ר' ראובן שרעבי (המכונה "הלחם"),¹ קיימה ליאורה באמצעות בעלה את המסר/צוואה שנגלו לה בחלומותיה. סעדיה ז"ל נטמן בקבר כאשר מתחתיו ומעליו רגבי אדמת כנרת ממנה נעקר וגורש שישים ושתיים שנים קודם לכן, כאקט של סגירת מעגל חייו למודי הסבל והייסורים הנפשיים.

סיכום ומסקנה

ברור לנו ומעל כל ספק, כי חלומותיה של ליאורה הבשילו רק לאחר היוודע לראשונה סיפור הגירוש בליל הסדר תשמ"ח, לאחר שאחותה עדנה ביקרה בכנרת והתוודעה לסיפור על "תימני כנרת" מפי עמירם אידלמן בן המקום.² ליאורה הגשימה את צוואתו הלא כתובה של אביה עד תום, בהתייחס ובהתחשב למגבלות של אי-קבורת מתיישבים חיצוניים לקבוצת כנרת וליישובי הסביבה, ובמיוחד לאנשים אשר גורשו למרמורק. רצונו הכמוס של אבא סעדיה היה כה עז בעוצמתו עד כי חדר למוחה של ביתו ליאורה בשלושה חלומות שתכליתן אחת: השיבו אותי למקומי הראשוני אף אחרי מותי!

לעניות דעתי, מה שהכריע והניע את המהלכים הנוספים בשל ההיחשפות לאירוע הטראגי,³ ובאופן תת-מודע, היא השתיקה הרועמת ארוכת השנים של מגורשי כנרת, וביניהם סעדיה ז"ל נשוא מאמר זה. השתיקה הייתה מעין הדחקה בלבד כמעין "תיבת הסתרים" של המגורשים, אך בלא השלמה עם הגזרה שמא זה יפריע להם במרוץ החיים החדשים במרמורק. הם הסתירו את הנרטיב הכואב למען הגנת צאצאיהם מפני הבושה והעלבון אותו חשו בכנרת עד ליום גרושם, ונמשך גם עם הגעתם למרמורק עת התעמתו עם המציאות המסולפת שנגלתה לעיניהם והייתה בניגוד גמור להבטחת המוסדות המיישבים.

חלומותיה של ליאורה בת סעדיה, אף אם הם למעשה סיפור יחידני, מעצימים באופן מובהק את התגלגלות הטרגדיה מדור לדור באופן תת-מודע אף אם היא לא סופרה בפרוטרוט אלא רק שוחזרה בצורה הראויה לציון על בסיס מסמכי התקופה, אך לוקה בחסר בהיותה נעדרת חיות ורגשות. מגורשי כנרת במרמורק נטעו במקומם החדש כ"זכר לגירוש" דקל שהובא מכנרת, ברם הם לא קיימו את מצוות "והגדת לבנך" את הקורות אותם בכנרת מהטעמים שפורטו לעיל. נרטיב גירוש מתיישבי עולי תימן מכנרת לפני למעלה משמונים שנים עדיין חי וקודח במוחותיהם של צאצאי המגורשים כביטוי לזעקתם החרישית של הוריהם. אם הייתי זקוק להוכחה ניצחת הרי קיבלתי אותה בטקס ההנצחה השנתי במקום בחוה"מ סוכות תשע"ג עת ראיתי למעלה ממחצית המתיישבים בטקס המרגש ילדים ובני נוער צאצאי המגורשים.⁴ אשר על כן, מן הראוי שההיסטוריוגרפים המנסים עדיין לטאטא זאת ולהתעלם מכך בהיסטוריוגרפיה של תולדות היישוב היהודי המתחדש בתחילת המאה ועשרים, יתמודדו עם העובדות לאשורן ולא עם פרשנויות מוטות; כמו גם תושבי כנרת העכשוויים (לא כולם אלא חלק מן ההנהגה) המתכחשים לעובדת הגירוש בכל מיני אמתלות ומסמכים מוכוונים למטרה זו המוצגים בחדר המוקדש למגורשים ב"בית המוטור" בכנרת.⁵

1 על אודותיו ראו בר מעוז וסולמי (עורכים), לעיל הערה 4.
 2 עמירם אידלמן ראוי לכל שבח שכן הוא "שחה נגד הזרם" בכנרת וחקר ופרסם את הסיפור ללא צנזורה וללא חת.
 3 לאחר הפגישה עם מר אידלמן נערכה כתבה ב"מעריב", נכתב מחקר וספר ע"י פרופ' י' ניני, הנושא הומחז להצגה, ואף סרט הוצג בנושא והיה מועמד לפרס בפסטיבל הסרטים הדוקומנטארי בארץ והונצחו מתיישבי כנרת באופן מינורי בחדר ב"בית המוטור" בכנרת.
 4 מדי שנה בחול המועד סוכות פוקדים את "בית המוטור" ואת בית העלמין ב"אהלו" צאצאי המגורשים.
 5 ראיתי זאת במו עיני ותגובתי גבלה בין תמיהה לבין כעס וזעם עצור כיאה לחוקר אקדמי נטול פניות.

ממחברות תם אבן יוסף אלטיירי מאת תם פוגל

כתאב ספרי ללימן עאמן תשע"ג ליצירה בשכ"ד לשטרי, אנא אלצגיר תם אבן יוסף אלטיירי¹

אפתח בשבח לאל נורא תהילה, אשר לכבודו כתבתי זו המגילה, לו המלוכה והממשלה. מודה אני לפניו, ששם בפי מילים כמילותיו. ונדד שנתי בזה הזמן, למען אכתוב את מסעי לתימן. ובהופכי על יצועי, צצו עלו ראשוני חרוזי. ואמרתי אעשה מחברת, אשר תהיה בנויה לתפארת, מכל סיג ופגם מבוררת. ואעשה הד למעשה ראשונים, המה ענקי הרוח סוגים בשושנים. אשר כתבו בחרוזים, כי בכתיבה הם זריזים. וזו הסוגה שמה מחברת, כך שמה בשפת הקודש המפוארת. ובלשון ערב יקראוה מקאמה, והיא מועילה ובדוקה לשרוד אלמנאמה. ולה שני תנאים, אשר בהיותם מתמלאים, תיווצר מחברת פלאי פלאים. התנאי הראשון כבר ציינתיו, הוא החרוז אשר זכרתיו. ובזה העניין יש להעיר, כיצד אחרון אני הצעיר. למען הקורא בן זמני אשר יקרא, ויחשוב כי כתיבתי אינה ברה. ובכן לזה העניין, אדרש למסורת הקריאה בתימן. ולעיתים אחרון חולם בצירה, כלשון המבטא אשר אין לו מתחרה. היינו קריות שרעב וחוגריה ואגפיהן, אשר זו החריזה מקובלת עליהן. ועוד תנאים יש למבטא הלזה, אפרטם אי"ה לכשאגיע לחרוז שכזה. אך לא ארבה בזה הדיבור הדובב, שהרי בתוך עמי אני יושב. כי בנושא זה מתקיימת ירידת הדורות, ואני הצעיר כותב המחברות, אשתדל לחרוז טללי אורות. כפי הנכון והיפה בשפתנו, אולי ישכילו מזה טפינו. לא לבלבל חיתין בכיתין, או עינין באינין, וטיתין בתיתין, ועוד נוסף קופין בכאפין, שלא להזכיר דגשים חזקין ורפין. וזכרנו תנאי שני, אשר יש לקיימו בהדיא אלמעני. והוא כי מספר המחברות יהא חמישים, ובכל אחת מהן נפרדים ונפגשים, צמד רעים צעירים או ישישים. ואני אמרתי חמישים מספר רב, אולי לא יעמוד לי שכלי הקל מחגב. אבל אמרתי אתחיל ואבטח בצור מחסי, הוא יביאני למחוז חפצי. ונותר העניין של ידידי ורעי, את מי אחפש בנודי ובזועי. וראשון עלה לפני סבי ואמרתי הן, הלא הוא אביגד בן כ'לף אלכהן. אך זקני נסע למנוחות, ואני נותרתי לאנחות. על כן זכרתי אחיו אשר נותר בתימן, מסיבות שלא ידעתי טעמן. הלוא הוא יהיה מעני, שמו חסן אבן כ'לף אלימני. וכך אמרתי לצאת לדרך, בקומה זקופה אך בכפיפת ברך. יצאתי את ציון ערב מתן תורה, לעשות החג עם עדה יקרה, בדרכי לנמל יפו המעטירה.

המחברת השישית

בה החילותי מגיר זיעת אפי / לאכול לחם בעבודת כפי / וכוללת שיר על חוקי צריפה/ חיברתי למען העושים מלאכה יפה / אשר כמעט ומן העולם ספה:

קאל אלמסאמי: המשכתי מסעי בנפש חפצה, בארץ תימן המעורצה. בינות ואדי ואלג'יל, ובינות אלקבאיל. ותתור עיני הנואשת, הרחק כמטחוי קשת, את דמות דודי דורשת, ואותו מבקשת. אך הארץ נשמה, וסביבי אך שממה, אף האתון אין לבה עמה, החלה מנתרת ואני על בלימה, עד אשר הושלכתי לאדמה, ולא פתח ה' ית פומא. ואחר זאת החלה בטני מתרעמת, ועל זאת משתוממת, אשר דבר אינה טועמת. וארא כי אין עמי פת להשיב נפשי, להחיות גופי האנושי. והנה לפני עיר מצודדה, קמתי ואתעודדה, אולי אמצא שם צידה. אך בהגיעי לעיר פג לבי הערירי, מא פיש מעני מסרי. ואיך אוכל ואשתה ואהיה שבע, כאשר כלתה מכיסי מטבע. ואזכור הדייג החכמוני ודורונו, אלצנדוק אשר חתום בגינו, אמרתי אפתחוה ואראה חינו, אולי יערב לי יינו. ובהיפתחו נגלו חדרים קטנים, ובהם כלים מכלים שונים, לעבודת הכסף מזומנים. ואני שמחתי עליהם, אולי ירווח לי עמהם. שכן למדתי זו המלאכה, אי"ה אבארנה לך. כי צרפתיקה בשיר משירי הלימוד, בחרוז ובלשון חידוד. כתבתי ואני נבער, עת ליבי ניער. לחבר שיר בעניין מלאכת אלטהור, יעיין בו המבין והמהרהר. אם יחפוץ ללמוד מלאכה נקיה, המפרנסת דיה. ואשר יחפשנה, בשירי הדל ימצאנה, וגם אנוכי למען לא אשכחנה. יסדתיו למען יעמוד לדורי דורות, בדרך השיר חק אלאזהרות.

1 תם פוגל, בן 28, נשוי לברניקה ואבא לטוביה והם גרים במושב גבעת יערים. תם מוסמך למדעי הצמח מטעם הפקולטה לחקלאות ומתחיל דוקטורט בתכנית לפולקלור ותרבות עממית של האוני' העברית. בין השאר הוא עוסק בחזנות ופיוט, צורפות וכתיבה, וקנאי לתרבות יהודי תימן.

אהובי אם תחפצה / בחוקות צריפה בדיצה / רוץ נא ואוצה / להבין אמרים / בראשיתך תבקש / מורה יסיר למוקש / והיה מתעקש / לצמוד למורים / וסדר העבודה / אשר בכלים מדודה / ולאומן יעודה / להכין יקרים / והכן מצרכים / מטמונים זכוכים / ואלעונדה ערוכים / בסדרי סדרים / וקבץ הטהור / ללבוטא תמהר / והסיגים תטהר / לברור כשרים / ואלמגמרה באש / ובאלאזקא תידוש / ובאלמנפך' תלחש / ללהט האורים / ובאלמפג תצוק / לדוש ללוש כבצק / ואלספיפה ליצוק / מטילים מאירים / אותם בחבל תמשוך / מתוך מגרה נושך / יהיו לחוטים עם שוך / עבודת גיבורים / ואלשפכ תלקט / בעבודת המלקט / ואחר תשקוט / בפיתול זהורים / באלמטרקה תרד / ואת העלה תמדוד / ולא תרחיק נדוד / בתורך גזירים / ואחר כן תיגש / לשום זרעה במגש / וקרוב הנפגש / בפזור פירורים / ידידי הבינה / צורת תכשיט בתבונה / ועשהו בינה / לתפארת שרים / עדיים לסוגיהם / ורבידים למיניהם / ואשר חן בהם / לכל דורש נמכרים / שמותיהם ידועים / הן במנהג קבועים / ולא יהיו זעים / מבני עם בחירים / תם ונשלם מאמרי / בן יוסף אלמשרי / ובאל שדי עוזרי / יקומם הפזורים.

ויהי בכלותי שירותי, נאספו באי השוק סביבותי, כי שמעו נגינותי, המה ריננו אודותי. ויבקשו תכשיטים לנשותיהם, כרוב עשרם וכל אשר להם, ואלגמביה באזוריהם. ובכיסיהם ריאלאת מרובבים, אשר צלילי נקישתם ערבים, ובפרט לרעבים. ובכן ישבתי על הקרקע, לעבוד כדרך אדם מקועקע. ויהי מקץ שעות, הגיעה העת, בעזרת החונן דעות. הרימותי גויתי ביגיעה, ואמהר למכיזה הידועה, להשביע נפשי בפת בצועה. כך רווח לי מעט, והגוף ישתה וילעט. והמצליח פרנסתי, אילותי ועזרתי, הוא נחמת יחידתי, וסתרי בצוקתי. כך מצאתי ישיבה בין בני ראומה טבח תחש וגחם. קאלו בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם.

בְּשֵׁם נְשׁוֹת תִּימָן

וְהַנֶּעַר אֵינְנו אֹתִי / אודייה בן-שלום מורי

ומה המו מעי בתדהמה
דמי ילדי זועקים אלי מן האדמה.

והו בלבן מאספות בגדי תינוקי
ואני בשפלות באין ילדי בחיקי,
אין את מי לחבק, אין את מי לנשק
ונותר רק רחמי הזועק והריק.

וחזירים אל הבית בשתיקת אבלים
ללא אמר ללא גופה וללא מלים
כי מאהבת ישראל לא זעקנו חמס
וכתמימי דרך שלמנו המס
על עם שאהבנו והוא עלינו לא חס.

וגופי עוד פצוע ועודו מדמם
ובחדר סמוך הרשע זומם
למחטף האכזר הלב משתומם,
ומצפה בכליון אותך להניק
ומצפה בכליון מחמי להעניק.

אך נשים בלבן – לבנות וקרות
עיניהן הפחלות ממבע עקריות,
אל החדר הקט בבית החולים
מודיעות כי אנחנו הורים שכולים.

ואני בכאבי בזעקה גדולה
איה זה ילדי ואיה השפה לעולה??
אנא, אל תשלח ידך אל הנער!
הכאב מפלח והדיעה חדה כתער,
ואיך אשוב אל ביתי
והנער איננו עמי??

כן, זו אני היא בת תימן
אספר על הפצע שלא רפא הזמן
בשם כל תגלי הדמעות
בשם הנשים השותקות
זעקתי תהיה להן לפה,
זעקת עיניהן הרכות.

כי ברחם הומיה את ילדי נשאתי
ותשעה ירחים לנער הזה התפללתי
ומה רגש לבי לילודו בארץ קדש
וגופי נכון לו וחלבי מלא מגדש,
כך בזעקה חרישית ילידתך, ילדי
יפה וטהור, לבי וחלדי,
ואז ברגע אשרי, עיניך בעיני
וגופך הקטן שהאיר את פני
נטלוד ממני ידים זרות
ועיני אחריך רודפות ותרות...

האירועים לציון מאה שנה לייסוד מחנה-יהודה – תשע"ג

מאת ד"ר אמנון מעבי, יו"ר ועדת ההיגוי לחגיגות המאה

במחצית הראשונה של שנת תרע"ג-2013 חגגו תושבי מחנה יהודה של פתח תקוה מלאות 100 שנים להקמת מחנה יהודה, שהיה מראשוני היישובים שהקימו יוצאי תימן בארץ ישראל בראשית המאה העשרים. הואיל, ולצערנו מעטים היישובים של יוצאי תימן הזוכים לחגוג את הקמתם ברוב עם והדר, הננו מרחיבים ב"אפיקים" את הדיבור על חגיגותינו לכבוד ולתפארת ולעדות על השותפות הבולטת של יוצאי תימן בגאולת ארץ ישראל ובהקמת המדינה. לבקשתנו הכין ד"ר אמנון מעבי, יליד מחנה יהודה והיסטוריון, סקירה על חגיגות המאה למחנה יהודה. **טוביה סולמי**, מנכ"ל אפיקים ומנהל בית יהודי תימן פ"ת

הרקע

שכונת מחנה יהודה של פתח תקוה נוסדה בשנת תרע"ג (1913) בסמוך למושבה פ"ת ולכן בשנת 2010 עלה במוחי רעיון להקים ועדת היגוי ולטכס עצה באשר לסגנון ולאופי האירועים אשר יציינו את האירוע ההיסטורי של מחנה-יהודה, שהרי אי אפשר ל"עבור לסדר היום" בשנת המאה של מחנה-יהודה.

גיבשתי צוות היגוי ראשוני שכלל את ה"ה טוביה סולמי, המשורר והסופר מנהל בית יהודי תימן בעיר, שלום שמן ז"ל (שפרש לאחר כחצי שנה) ואליהם צורפו יו"ר ועד השכונה החבר אייל עובד ושני חברים נוספים מהעיר פתח-תקווה, אשר יסייעו בידי בנושא יום העיון האקדמי ה"ה: משה מגיד וחיים מייטליס אשר קיבל תואר ד"ר במרוצת הזמן.

מתווה ראשוני

בישיבות הראשונות עם ה"ה מייטליס ומגיד התמקדנו במבנה יום העיון האקדמי, ובשיחות עם טוביה ושלום שמן התמקדתי באירועים הנדרשים לציון מלאות 100 שנה. הגענו למתווה רצוי בו שאפנו לקיים בתפרוסת חצי שנתית אירועים ראויים כדלקמן: הוצאת בול ליובל הכפול בשיתוף השירות הבולאי, יום עיון אקדמי, אירוע חגיגי המוני לפתיחת האירועים, ערב מגדר נשי, שיקום אתרי מורשת במחנה-יהודה, שילוט אתרי מורשת וביצוע סיור מודרך, הקמת גלעד לכבוד הראשונים (הנושא נוסף בשנת 2012), משחק כדורגל חגיגי, קיום ערבי פולקלור, שילוב תלמידי חטיבות ביניים במחקר נושאים מתולדות מחנה-יהודה, הענקת פרס ע"ש "שבזי" במסגרת יובל המאה וערב מספרי סיפורים של מחנה יהודה.

פגישות ראשוניות

נפגשנו ב-1 בנובמבר 2010 בלשכת מנכ"ל העירייה, מר אבי בן-חמו, והצגנו לו את המתווה הראשוני של הרעיונות שלנו וביקשנו שתוקם ועדת היגוי עירונית בראשותו עם צוותים תואמים של אגפי העירייה אשר נוכל לקיים עמם דיאלוג כדי לקדם את הנושאים שעל הפרק. המנכ"ל הטיל את המשימה על הסמנכ"ל מר רוני צברי ונקבע דיון רב משתתפים ב-15 בפברואר 2011 לגיבוש הנושאים ונקבעו עקרונות לפעילות והוקמו ועדות משנה לקידום הנושאים. במקביל פעלתי אל מול פרופ' יוסף טובי אשר נאות לבקשתי ביוני 2011 לשמש יו"ר הוועדה האקדמית לגיבוש מתכונת יום העיון, המרצים ויו"רי המושבים.

חברי ועדת ההיגוי השכונתית דנו בהיבטי האירועים על צדדיהם הכספיים, הבטיחותיים, התוכניים וגיבשנו מסמך שנשלח לסמנכ"ל העירייה ב-21 ביולי 2011 ובו הוצגו עלויות האירועים האקדמיים. כאן התחילה סחבת בלתי מובנת מצד פקידות העירייה הבכירה בעירייה, ולפיכך ביקשנו פגישה דחופה אצל ראש העירייה, מר יצחק אוחיון שנקבעה לספטמבר 2011 ובה סוכמו מילולית הנושאים לשביעות רצוננו, אך ללא יישום מעשי.

תפנית

משחשנו כי קצב ההתקדמות אטי, פעלנו במספר מישורים אל מול בעלי תפקיד מסוימים בעירייה, כדי לקדם את הנושאים. ראשית, הצלחתי להשיג מימון ליום העיון מאת מכון בן-צבי בשיתוף האגודה לטיפוח חברה ותרבות ע"ש עובדיה בן שלום ז"ל מנתניה ורתמתי למשימה את יו"ר מכון הקק"ל לחקר הציונות וההתיישבות, מר יחיאל לקט, לתרום תרומה משמעותית לקיום יום העיון.

שנית, הושג תקציב לביצוע ולוגו לציון המאה אשר בוצע באמונה ובמימונות רבה ע"י חברי רפאל חתוכה, ברוך הכישרון. משהיה הלוגו מוכן, ניתן היה לבצע את שילוט 13 אתרי מורשת במושב מחנה יהודה ע"י המחלקה לשימור אתרי מורשת בעירייה המנוהלת ע"י הגב' מוניקה כהן, אשר תוכנן נכתב על-ידי ובשיתוף ה"ה: סולמי ושמן. התקציב לשתי המשימות הללו אותר ואושר ע"י עו"ד רמי גרינברג אשר שימש בתפקיד מנהל האגף לתיאום בכפיפות ישירה לראש העירייה, בחציון השני של שנת 2012. יתירה מכך עו"ד גרינברג קידם את נושא ביצוע הגלעד באופן אישי בהזמנה ומימון הגלעד. בשיחות עם דובר עיריית פ"ת מר חזי חקק ועם מנהל השיווק של השירות הבולאי הובהר לנו כי לא יתאפשר לממש את הרעיון עקב היעדר תקציב וזאת בנוסף להתנגדות השירות הבולאי. נפגשנו שוב עם ראש העירייה בחודש אוקטובר 2012 כדי לוודא מימון האירועים ובו הובטח לנו כי יועד תקציב לאירועים אשר נוכל להתמודד ולהסתדר אנו.

13.1.2013 – ראש העיר פ"ת מר איציק אוחיון ונכבדי העיר בפתחת אירועי המאה

בשלהי 2012 גובשה התכנית הסופית תוך היצמדות להקצאה התקציבית אשר נקבעה ויצאנו לדרך עם שבעה אירועים, כולל מועדים מדויקים מינואר עד יוני 2013.

במקביל אישרו ה"ה פרופ' טובי יוסף וד"ר יגאל בן שלום לוועדה בראשותי להקדיש את גיליון כתב העת "יתהודה" לשנת תשע"ג לציון מאה שנה למחנה-יהודה. מטבע הדברים, לשם יישום התכנית המפורטת הצטרפו חברים וחברות נוספים לוועדת ההיגוי ככל שהתקדמנו במעלה הזמן למימוש האירועים וביניהם: הגב' מזל אילן, הגב' ירדנה בסמן-אהרוני, מר צביקה זרביב מנהל מתנ"ס "לזרוס",

מר ירון גרייה, מר יורם רצאבי, מר עוזי כהן-הרמתי ועו"ד יואב מרחבי, אשר תרמו מזמנם וממרחם לקיום האירועים, ובהתנדבות הראויה לחיקוי ולציון לשבח.

האירועים

א. טקס חגיגי לפתיחת האירועים; נערך ב"היכל התרבות העירוני" ב-13 בינואר 2013 במעמד ראש העירייה מר יצחק אוחיון, חברי הנהלת ומועצת העירייה ותושבי השכונה לדורותיהם. 850 הכרטיסים לטקס נחטפו כשבועיים לפני האירוע. לקראת יום העיון הוכן סרטון בן 17 דק' ע"י רפאל חתוכה והח"מ בעריכה דיגיטלית של "תומר (חלף) מגנטי", שסבו היה מתושבי הצריפים במחנה-יהודה (הסרטון מופץ ביוטיוב מעל 960 צפיות). בחלקו הראשון של הערב בירכו את הנוכחים בן המייסדים הח' מאיר סרי ומנכ"ל העירייה בשם ראש העירייה שנכח באולם. כן הוצג הסרטון, ובתכנית האמנותית העשירה: הופיעה מקהלת "קנטבילה" של הקונסרבטוריון העירוני בהנהלת בת השכונה הגב' שלומית מדר-לוי, רקדניות מרכז המחול של המתנ"ס השכונתי ע"ש "לזרוס" בהנהלת הגב' לירון מטלון, להקת המחול "בת נדיבים" בהדרכת הכוריאוגרפית הגב' אסתר בריידמן-שרעבי ובהנהלת גב' מזל אילן, וכן הזמרים אופירה גלוסקא, עפרה רצאבי ועידו רצון

כולם בני השכונה; כאשר זה שולב במצגת תמונות של אישים ומקומות ממחנה-יהודה בראשיתה. בחלקו השני של הערב הופיע אומן אורח, הזמר סגיב כהן אשר הלהיב את קהל הצופים. הנחה את הערב בחן רב מר טוביה סולמי המשורר והסופר. הערב נערך בחסות עמותת "אעלה בתמר".

יום עיון אקדמי; נערך באולם מתנ"ס השכונתי "לזרוס" ב-12 בפברואר 2013, והיו בו ארבעה מושבים שהחלו מהשעה 09.00 עד השעה 18.00. את באי יום העיון (בממוצע נכחו 130 איש במהלך כל היום) בירכו ראש העירייה עו"ד אורי אהד, פרופ' ירון הראל שהחליף את פרופ' י" טובי יו"ר הוועדה האקדמאית ששהה בחו"ל, מר יחיאל לקט וד"ר יגאל בן-שלום יו"ר האגודה לטיפוח חברה ותרבות. ביום העיון הרצו מרצים בני השכונה ומחוצה לה על נושאים הקשורים לעלייה, לקליטת עולי תימן ולמחנה-יהודה. יו"רי המושבים היו: פרופ' רחל שרעבי, פרופ' יפה ברלוביץ', פרופ' גור אלרואי וד"ר אמנון מעבי, והרצו ה"ה: ד"ר חיים מייטליס, ד"ר נח גרבר, ד"ר משה גברא, מר משה מגיד, מר טוביה סולמי, מר יוסי אוריה, מר דרור חוברה וד"ר אמנון מעבי. במושב הרביעי השתתפו בני השכונה בפאנל בו סיפורי חוויות ילדות וביניהם: ד"ר עמי גלוסקא, ד"ר אבישי צפרי ובני מייסדים ה"ה עוזי כהן-הרמתי וגדעון מלמד.

פרופ' רחל שרעבי ומר יחיאל לקט יו"ר קק"ל ביום עיון האקדמי - 12.2.2013

בכל מהלך יום העיון ניתן כיבוד קל לנוכחים, אשר קיבלו חוברות תקצירים עם הגעתם. בהפסקת הצהריים נערכה במקום ארוחת צהריים למרצים ולצוות ההיגוי ולתקורה המנהלתית המסורה של מתנ"ס "לזרוס" בהנהלתו של מר צביקה זרביב, אשר היה אחראי מנהלתית באירוע זה. לקראת סיום יום העיון ניגנו חברי שלישיית סקסופון מהקונסרבטוריון העירוני בהנהלת הגב' שלומית מדר-לוי נעימות משירי ארץ-ישראל ובסיום הוקרן הסרטון על תולדות מחנה-יהודה. יום העיון תועד ע"י הצלם דני ארוסי בן השכונה. יום העיון נערך בחסות מכון קק"ל והאגודה לטיפוח חברה ותרבות ע"ש עובדיה בן שלום ז"ל.

ב. ערב מגדר הנשים

האירוע נערך באולם מתנ"ס "לזרוס" ב-19 במרץ 2013. הגב' שרה הפטל חברת הנהלת העירייה וראש אגף התרבות בעירייה, בירכה את הנוכחים. האולם היה מלא מפה לפה והופיעו בו פרופ' יפה ברלוביץ' אשר הרצתה על המפגש בין העולה מתימן אל מול אשת האיכר האשכנזייה, הוצגו עדויות מתועדות בצילום של וותיקות מחנה-יהודה הגב' מרים עשרי ז"ל, והגב' ציונה מזרחי-גלוסקא ולאח צברי-שרעבי תבל"א. בתכנית האמנותית הופיעו זמרות בנות המקום דינה בוטל, חגית שמעוני ורחל אפרים וכן בנות להקת הריקוד "בת נדיבים". בהפסקה הוגש לנוכחים כיבוד קל מסורתי שהוכן ע"י משתתפי הערב. הנחה ביד רמה את הערב מר טוביה סולמי המשורר והסופר. בערב נכחו כמאתיים אישה ואיש והוא נערך בחסות עמותת "אפיקים".

ג. משחק כדורגל חגיגי

המשחק נערך במגרש הפועל מחנה-יהודה ע"ש זכריה רצאבי ז"ל, ב-12 באפריל 2013, משחק ליגה בין הפועל מחנה-יהודה ובית"ר פתח-תקווה (המשכית לבית"ר מחנה-יהודה וקרואיה ע"ש מייסדה יצחק בן דוד ז"ל). לפני המשחק בירך ראש העירייה עו"ד אורי אהד את קהל הצופים וביניהם מייסדי הקבוצות או בניהם, שחקני ופעילי עבר של שתי הקבוצות וכן משפחת קייסי אמנון והמשחק נפתח בדקת דומייה לזכר כלל שחקני, מאמני ופעילי הקבוצות לדורותיהם ולשמותיהם, אשר נפטרו. כמו כן יחדה דקת הדומייה לזכר שחקן ומאמן עבר ב-"המחנה" אמנון קייסי ז"ל, אשר נפטר כחודשיים לפני כן ואשתו ריקה תבדלי"א אף בעטה את בעיטת הפתיחה של המשחק. בדקת הדומייה קרא ד"ר אמנון מעבי, יו"ר ועדת

ההיגוי ויו"ר עמותת נאמני הפועל מחנה-יהודה דברים של הנפטרים ולזכרו של אמנון קייסי ז"ל. במשחק נכחו כחמש מאות צופים.

ד. סיור אתרי מורשת במחנה-יהודה

הסיור התקיים ב-22 באפריל 2013 בשעה 16.30 ברחובות המושב מחנה-יהודה: האר"י הקדוש ומנחם רצון וכן הרחובות הנושקים להם הזוהר והרש"ש, מחנה-יהודה ובעש"ט, אשר בהם הוצבו שלטים המספרים את סיפורו של המקום. הסיור החל בפינת הרחובות בעש"ט ומחנה-יהודה באתר ששימושו האחרון היה בית נוער וספרייה, אך קדמו לו סניף מועדון בית"ר, ביי"ס "ילדי עובדים" ו"מפתן".

משם לאחר תדריך ע"ג מפה מקורית של המושב, יצאו שלושים איש ואישה בהדרכת הח"מ לסיור במנהרת הזמן של מחנה-יהודה תוך שחולפים הם על בתי-כנסת, גן הילדים הראשון, טיפת חלב, בית-ספר "נצח-ישראל", באר המים, בריכות המים, המאפייה של הַוּיָדָה (יהודית קרוואני ז"ל), המקווה, המארי וכו'. הסיור הסתיים בגן "זכריה" בשטח הציבורי במרכז המושב, לאחר כשעה ורבע. חובה לציין, כי השכונה קושטה בשלטים גדולים (באנרים) ומאירי עיניים, בדגלי לאום והעירייה, דגלונים וכן בדגל שעוצב במיוחד לציון מאה שנה למחנה-יהודה (לפי הנחיית ראש העירייה עו"ד אורי אהד) אשר שיוו והשרו לשכונה אוירת חג.

ה. טקס הסרת הלוט מגלעד המייסדים

ב-22 באפריל 2013 בשעה 18.30 התקיים טקס הסרת הלוט בגן "זכריה" במרכז המושב (בינות הרחובות מנחם רצון והאר"י הקדוש) במעמד ראש העירייה הנוכחי והיוצא ורב השכונה, מו"ר ישראל שרעבי וותיקי מחנה-יהודה. בטקס נכחו

הסרת הלוט מעל האנדרטה בידי ראש העיר יצחק אוחיון וד"ר אמנון מעבי

300 איש. הטקס הונחה ע"י ד"ר אבי לוי, שאביו צדוק מחדון ז"ל היה מיושבי הצריפים/"הקרשים". הטקס נפתח בדקת דומייה לכבודם ולזכרם של מייסדי ומייסדות מחנה-יהודה. בירכו בטקס ראש העירייה עו"ד אורי אהד, שעמד על זיקתו לשכונה בהיות אמו השופטת נגה ילידת המקום (בתם של סימה ואהרן פיקרסקי ז"ל).

רב השכונה הרב ישראל שרעבי בברכתו עמד על הקשר בין ההווה והעתיד לעבר המגולם בגלעד. אחרון המברכים היה נכד למייסדים, חבר מועצת העירייה לשעבר עו"ד יואב מרחבי, אשר גולל את סיפורם של המתישבים הראשונים וסבלותיהם בתקופה הראשונית לעלותם על הקרקע. כן פירט את המהות והרעיון העומד בבסיס הגלעד –

צמיחה של רקדנים הנראים כעצים ובחלל שניהם, בית המוביל את הצופה אל האופק. הגלעד עובד ועוצב ע"י הפסל הרצל הדר, אשר נכח עם רעייתו בטקס. בין לבין ניגנו שלישיית סקסופון מהקונסרבטוריון העירוני בהנהלת הגב' שלומית מדר-לוי את השירים "פה בארץ חמדת אבות" ו"הרעות".

לאחר מכן הוסר הלוט ע"י ראש העירייה לשעבר מר יצחק אוחיון כשהוא מלווה בידי יו"ר ועדת ההיגוי לאירועי המאה ד"ר אמנון מעבי. לאחריהם הונח זר לכבודם של המייסדים ע"י בן מייסדים עוזי בן שלום ושמעה ז"ל כהן-הרמתי מלווה בנין ובת צאצאית למייסדים, וזאת לקול נעימת "שאו נס ודגל... דגל מחנה-יהודה" של שלישיית הסקסופוניסטים. הטקס הסתיים בשירת ההמנון "התקווה" ולאחר השירה הציבור חלף על פני הגלעד והתכבד בכיבוד קל שהוגש במועדון הקשיש הסמוך בסיועם של הח' דוד שמחי והגב' אביבה בן-דוד וחברי ועדת ההיגוי אשר פעלו ללא ללא לאות.

1. ערב מספרי סיפורים

נערך ב-4 ביוני 2013 במתנ"ס "לזרוס" בנוכחות כמאה וחמישים איש. הערב החל בטקס חשיפת תערוכה של מיצג תמונות ומסמכים היסטוריים במבואה של מתנ"ס "לזרוס", אשר הוכן ע"י הח"מ ומר טוביה סולמי ובוצע ע"י האדריכלית הגב' שרית גיטליס. הלוח הוסר ע"י ראש העירייה עו"ד אורי אהד ומר טוביה סולמי, לאחר דברי פתיחה והסבר של ד"ר אמנון מעבי.

אחר מכן, נפתח ערב מספרי סיפורים בן ארבעה מושבים, ואת ברכת העירייה הביא ס' ראש העירייה וראש מינהל החינוך מר יעקב בן-שמחון. הסיפורים היוו "חוט שידרה" היסטורי במחנה-יהודה, קוריוזים ו"מיני ירקות" של ההווי השכונתי וסופרו על-ידי בני השכונה: מר טוביה סולמי, עו"ד יואב מרחבי, הגב' צביה מרוס לבית כובני, מר עוזי כהן-הרמתי, מר רן שמעוני, מר גדעון מלמד והח"מ. הגדיל עשות בעניין זה היה ראש העירייה עו"ד אורי אהד, אשר סיפר על ילדותו בשכונה בבית סבא אהרן וסבתא סימה ז"ל. בהפסקה הוגש כיבוד מסורתי כיד המלך לקהל הצופים. בתחילת חלקו השני של הערב סקר הח"מ כיו"ר הוועדה את שבעת האירועים והודה לכל מי שסייע להפיקם בעיר ומחוצה לה, ובמיוחד לתושבי מחנה-יהודה אשר תמכו בפעילות הוועדה והתייצבו לאירועים. בין סיפור הסיפור הנעימו בקולם הנעים והערב הזמרים הצעירים אבירם מעוז ועדיאל עובדיה בשירה אותנטית וארץ-ישראלית. הנחה את הערב כרגיל בחן ובנועם מר טוביה סולמי המשורר והסופר המנהל את "בית יהודי תימן" ביד רמה וחכמה.

בטקס הסרת הלוח מעל הגלעד למייסדי מ"י ב-4.6.13 –

(משמאל לימין):
סגן ראש העיר - יעקב בן שמחון, כמו"ר ישראל שרעבי,
מר יצחק אוחיון - ראש העיר היוצא,
עו"ד אורי אהד - ראש העיר הזמני,
עו"ד איציק ברורמן - (ראש העיר לעתיד),
עו"ד יואב מרחבי,
מאחוריו- עוזי כהן הרמתי.

סיכום

אירועים אלו תועדו בכתב ובצילום כיאה לאירועי תרבות מרשימים. ברם, יש לציין, כי אירועים אלו יצאו לפועל רק תודות לאחוה ולאחדות המטרה אשר הוצבה בפני כל חברי הוועדה והם עשו את עבודתם נאמנה בהתנדבות ראויה לציון ובהרמוניה הראויה לחיקוי בכל משכנות עולי תימן ברחבי הארץ. זכות נפלה בחלקי לעמוד בראש המערכת הנפלאה הזו אשר הפיקה תוצר של אירועי תרבות מרשימים המוסיפים יוקרה, מיתוג וכבוד לשכונתנו. אני מודה לכל אחד ואחת מהגורמים החיצוניים ובמיוחד לחברי רפאל חתוכה אשר ליווה גראפית את מרב האירועים ומר ארז לבנון אשר תרם שילוח לאירועים ב-"לזרוס". ותודה מלוא הטנא לכל אחד ואחת מחברי הוועדה שהביאונו עד הלום והפכו את הרעיון לממשי וברמה שאינה מביישת אירועים אקדמאיים וממלכתיים ומברכם בברכת – יישר כוח!
סל של תודות מעניק אני גם לצביקה זרביב מנהל מתנ"ס "לזרוס" אשר "נשאב" למעגל העשייה, ורתם את צוותו הנפלא והמסור להצלחת כלל האירועים, בין אם הם נעשו במתנ"ס או מחוצה לו.
חובה לציין, את הירתמות כלל בני ובנות מחנה-יהודה לדורותיהם באשר להשתתפותם המסיבית באירועים, ותמיכתם ללא סייג בפעילות הוועדה, שהיא וולונטארית מעיקרה.

”נוֹסֵעַ דָּגֵל מַחְנֶה יְהוּדָה בְּרֵאשׁוֹנָה” (במדבר י יד)

למחנה יהודה שלי במלאות לה מאה שנים

עוד נוֹסֵעַ דָּגֵל מַחְנֶה יְהוּדָה בְּרֵאשׁוֹנָה¹ / טוביה סולמי

פּוֹעֲלִים טְבַעֲיִים עֲשׂוּקִים בְּדַמָּה זֹעֲקִים.

אֶל עַל בְּתַרְעֵיג הוֹנֵף דָּגֵל מַחְנֶה יְהוּדָה
 כְּאֵיל תַּעֲרָג עַל אֲפִיקֵי מַיִם
 הוֹקֵם לִי מוֹשֵׁב נְטוּל שְׂדֵה וּמַיִם
 בְּדַמִּים שְׁלֵמֵתִי וְאַמְרֵתִי תוֹדָה.

יְדַעְתִּי אִם בְּגֹאֲוָה אֲשָׂא דָּגֵל יְהוּדָה
 סְבִיבוֹ יְקוּמוּ הַבְּתִיִּים עַד יִהְיֶה מַחְנֶה
 יִתְמַלֵּא בְּבִנְיָה יְהוּדָה לְמוֹדֵי חַץ וְקִשְׁתֵּי
 בַעֲלֵי שְׂרָשִׁים וְצַמְרֵת וְרוּחַס עֶשֶׂת.

הַיּוֹם בְּחִיגֵת הַמָּאָה שָׁנִים
 אֲשָׂא רֵאשִׁי אֶל עַל בְּגֹאֲוָה
 מִן הַחֲלוּצִים אֲנִי מְגוֹאֲלֵי הָאָרֶץ
 עֲנִי אֲנִי, אֵד שְׁתֵּף כְּחַתּוֹ בְּמַעֲשֵׂה הַמְרַכְבָּה.

אֲשֵׁרִי, מוֹשְׁבֵי הַקֵּט הִיָּה לְשִׁכּוֹנָה רַבְתִּי
 נִתְבָּרַךְ בְּבִרְכַת אֵת הִי לְאֵלֶי רַבָּה
 וּבְנֹת יִלְדוּ לוֹ בְּאֵלֶי שִׁיב וּנְהַלֵּךְ שְׁלוֹם
 וְגַם שְׁעָרֶיהָ חֲבָה מְרַחֲבֶיהָ לוֹ.

תַּחַת בְּתֵי הַחֲמֹר הַיּוֹם רַבּוֹ הַמְגֻדָּלִים
 בְּנִינוּ וּבְנֹתֵינוּ תְּמִירִים וְזִקּוּפֵי רוּחַ
 מְמַלְאִים בְּכָבוֹד שׁוֹרוֹת וּמְקַלְלוֹת
 וּבָהֶם רַב יוֹדְעֵי סֵפֶר וְנוֹשְׂאֵי שִׁיר.

טוֹב ה' לְטוֹבִים וְלִישָׁרִים בְּלִבּוֹתָם
 וְלַחֲלוּצִים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ צִיּוֹנִים הֵם
 בְּכָל מְאֹדָם הַקְּרִיבוּ נְעוּרֵיהֶם וְזִקְנוֹתָם
 יִשְׁרִי הַיּוֹם בְּנֵיהֶם: בְּרוּךְ הִי זְכָרָם!
 הַלְלוּיָהּ, נוֹסֵעַ דָּגֵל מַחְנֶה יְהוּדָה בְּרֵאשׁוֹנָה.
 ה' באב תשע"ג, 12.7.2013

הוֹ עֵמֶק עֶכּוֹר שֶׁהִיָּה לְפֶתַח תַּקְוָה
 אִם הַמוֹשְׁבוֹת שֶׁקָּמָה בְּיָרְאֵת שְׁמַיִם
 אֲלֵיךְ נִהְרוּ אַבוֹתַי לְחַפֵּשׂ עֲבוּדָה וְאַחֲוָה
 לְבָנוֹת פְּנֵה בָּהּ יִחִיו יְהוּדָה וְאַפְרָיִם.

יּוֹם כְּבִשׁוֹ הַתּוֹרָכִים אֶת מַחוּזוֹת תֵּימָן
 נִפְלְגוּ בְּנֵי יְהוּדָה: הַקֶּרֶב הַזֶּמָּן? הַיֵּשׁ רְשׁוֹת
 לְשֵׁאת צְרוּרוֹת עַל כְּתֵף לְצֵאת מִן הַגּוֹלָה
 אוֹ לְחַפּוֹת עַד מְשִׁיחַ בְּבֶשֶׂר בָּאָה גְּאֻלָּה.

רֵאשׁוֹנִים אֲנִשִּׁי צִנְעָא פְּסָקוּ הַמְאָמָר:
 יֵשׁ רְשׁוֹת "אַמְרֵתִי אֶעֱלֶה בְּתִמְרָה"
 בְּמִקְלֵ הַנְּדוּדִים יִצְאוּ אֶל הַמִּסְלָה
 הַתְּנַחֲלוּ בִירוּשָׁלַם הַעִיר הַמְהֻלָּלָה.

בַּעֲלִיָּה הַשְּׁנֵיָה יִצְאוּ "יְהוּדֵי הַכְּפָרִים"
 אָמְרוּ "נִצָּא הַשְּׂדֵה נְלִינָה בְּכְפָרִים"
 הַנוֹעֲזִים יִצְאוּ לְדָרֶךְ מַחֲיָדָן וּמִצַּעֲדָה
 מְמַרְכָּז תֵּימָן וּמִשְׁרַעַב הַשִּׁירָה צַעֲדָה.

זְקֵנִים עִם נְעָרִים נָשִׁים וְטָף הַעֲפִילוּ
 בְּקִנְיָ בְּסַפּוֹת לָנוּ, וּבַחֲרֹף בְּרַפְתּוֹת
 לְגֹאֵל אֶת הָאֲדָמָה לְחַרֵּשׁ וְלִזְרֹעַ.

בְּלַחַט נִפְשָׁם כְּבִשׁוּ אֶת הָעֲבוּדָה הָעֵבֶרִית.
 בְּתַרְעֵי אֲלֵיהֶם יִצְאָה הַשְּׁלִיחַ יְבִנְאֵלִי
 לְבֶשֶׂר בֹּא הַעֵת כְּאוֹתוֹ נְחֻלִיאֵלִי
 כְּחֻלִּיךְ מִהַמְלִיךְ בְּעַקְבוֹתָיו נִהְרוּ
 אֶהֱלֵ מְקִימִים וְקָבֵר חוֹפְרִים בְּטָרָם בֵּית.

לְצַד אֲכָרִים מִתְנַשְּׂאִים וְחֲלוּצִים מִתְלוֹצְצִים
 נִמְלָאוּ הָעֲרוּגוֹת בְּתֵימָנִים מִתְרוֹצְצִים
 מִהֲנֵף הַחֲמָה וְעַד צֵאת הַכּוֹכָבִים חְרוּצִים

¹ תהודה 29, 2013.

אימותינו – ונשי תימן מאת ד"ר שרונה תם עמוסי

מאמר זה בא לבחון את הזיקה של אימותינו, אימהות האומה, לנשי יהדות תימן. בחינת קורות חייהן ואורחות חייהן של אימותינו מאפשרים לנו למצוא כי סימניהם ניכרים בהליכותיהן ואורחות חייהן של נשי תימן. מאמרי מתבסס על מקורות ביהדות, על הספרות הכתובה ועל ראיונות עם בנות תימן. שירת הנשים הייתה צינור ביטוי מרכזי בו נשתמרו עולמן ותרבותן של בנות תימן והוא מהווה מקור חשוב למחקרנו זה. שירת הנשים הייתה כולה ערבית ונאלצנו להביא כל ציטטה במקורה הערבי ובתרגום עברי. הואיל ומרבית הקוראים והקוראות אינם יודעים עוד תימנית, הקדמנו את העברית למקור הערבי.

מעשה אבות סימן לבנים – על זו הדרך נאמר מעשה אימהות סימן לבנות

זכרית. אי לכך, יש לשאול מדוע אין לעקרות הזכרית אזכור בתורה? מה היה היחס לעקרות? מדוע אימותינו עקרות היו ומה תכלית העקרות?
מן המסופר במקרא אנו למדים, כי רק אימותינו עקרות היו, אולם התלמוד חושף את מה שהמקרא לא כתב,¹ ומפנה אותנו לפסוק: "הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם".² הפסוק מתחיל "שמעו רודפי צדק... הביטו..." ומפרשים חז"ל: כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו. אברהם התברך בברכת שמיים על כי חלק ונתן מעצמו לאחרים והכניס לתוך עולמו גם את עולמם של אחרים. ד"א אמר ר' נחמן אמר רבה בר אבונה: ...שרה אימנו איילונית הייתה אברהם נמי עקור היה לקמן שרה ואברהם טומטומין היו.³
מדוע אפוא אין זכר לעקרות הזכרית בתורה? אומנם, יש אזכור לעקרות כללית בספר דברים שם נאמר⁴ "ברוך תהיה מכל העמים לא יהי בך עקר ועקרה",⁵ אך אין סיפורים על עקרים.

2. מה היחס לעקרות?

א. מעמדו של הגבר בחברה פטריארכלית אינו מרשה ולא מאפשר שתהיה מציאות כזו, מדוע? כדי שלא ייפגע

קורות חייהן של אימותינו נפרשות לעיני הקורא חלקים חלקים, רובם סמויים ומיעוטם גלויים בבחינת גן נעול מעיין חתום. הפרשנות הרבה לסוגיה מאפשרת לנו להציץ לתוך עולמן הנעול ופותחת בפנינו את קפלי בדי הכתובים כדי לאפשר לנו לשתות מן המעיין החתום ולטעום מפרי הגן הנעול. במאמר זה נעשה ניסיון לשזור את המרכיבים הרבים והשונים תוך כדי שימוש במאפיינים שיש בהם מכנה משותף: אורח החיים, הכנסת אורחים, העקרות, האמונה והצניעות וכיו"ב.
יש ללמוד את קורות חייהן של אימותינו עפ"י המרחבים הבאים:

- א. המרחב הפיסי - החיים בטבע על נופיו עוצרי הנשימה,
- ב. המרחב התרבותי - השפעת התרבות המקומית והסביבה הקרובה,
- ג. המרחב הפנימי - הגורמים המשפיעים על עיצוב האישיות.

המשותף לכולן – אפיון העקרות

זעקת העקרות מהדהדת בחללו של ספר בראשית - ספר המשפחה - ומתמיה שהעקרות בתורה אפיינה רק את הנשים, למרות שהתלמוד מספר לנו גם על עקרות

1 אחד לשרה כדי שיוכלו להוליד. וכן היה ליצחק שעקור היה ונשתנה לו המזל והזכיר אלה תולדות יצחק ומודיע מאין באה לו ההולדה שבאה לו מאברהם שנתוסף לו השם... ובמעשים הטובים השתרש ביצחק.

2 ישעיה נ"א 2.

3 תלמוד בבלי, מסכת יבמות, ס"ד/ע"א-ע"ב.

4 דברים ז 14 לא יהיה בך עקר ועקרה סריסין ואיילונית.

5 דברים ז 14 והתרגום: "סריסין ואיילונית". ובמסכת בכורות, מד' עב', מתי לא תהיה עקר: כשתשתיין כמנהג הבהמות ללא בושה וברשות הרבים. גמ', אמר בר חיאי: ד"א לא יהיה בך עקר מן התלמידים ועקרה שלא תהא תפילתך עקרה לפני המקום, אימתא עקורה? בזמן שאתה משים עצמך כבהמה.

1 מסכת בבלי יבמות ס"ד ע"א. אומרים חז"ל כיצד נולד יצחק אם אברהם עקור היה? אלא שהכל הושם בטבע מראשית הבריאה, גם ים סוף נקרע בפני בני"י שלא כמנהג הטבע וכיוצא בזה אברהם ושרה שלא היה בטבעם להוליד שהיו עקרים וזה שאברהם אמר הן לי לא נתת זרע. ידע בעצמו כי מצד הטבע אי אפשר לו להוליד, ה' יתברך השיב לו... אברהם אינו מתנהג ע"פ הטבע, הקב"ה עשה עמו חסד כפי פועלו שנוהג מנהג חסד שהיא מעל הטבע.
מסכת מועד קטן (כ"ח ע"א) מסבירה – "בני חיי ומזוני במזלא תליא" – בניים, חיים ופרנסה במזל תלויים. ובזוה"ק (ח"א רנ"ז ב) כתוב: ענין מזלא מה הוא? וכוונת מוסף שבת על איה מקום כבודו. איה מזלא וידוע שאברהם ושרה שניהם עקרים היו (יבמות)... והיה צריך להמשיך בשנייה בחינת מזלא שיהיה להם הולדה... בשתי הפעמים שנאמר איה. איה אחד לאברהם ואיה

ונהפך לנקבה". בדבר זה גמלה לאה טובה לרחל אחותה על שנתנה לה את סימניה בערב כלולותיה ולא ביישה בה. גם לאה עקרה הייתה כיצד אפוא ילדה? וירא ה' כי שנואה⁵ לאה ויפתח את רחמה,⁶ ולו בשביל שתהיה לה סיבה בפני בעלה לתלות סרחונה בילדים. כאז כן היום אין חדש תחת השמש, כמו אימותינו כן היום, העקרה חשה לא בטוחה בעצמה. תחושת העלבון קיננה בלב העקרה בתימן שהדירה רגליה מאירועים וטכסים חברתיים, שמחתה לא הייתה שלמה וליבה היה מיצר על מצבה.

המדרש הגדול מספר לנו כי ליבן של עקרות נופל עליהן. הן בפני הבעל והן בפני החברה. העקרה מוצאת עצמה חשופה לחיצייהן של מי מהנשים הפוצחת בשיר בין במזיד ובין בשוגג. טכסים ואירועים מהווים סיבה להתכנסות של זמן איכותי, הזדמנות להתרגעות לשבור את שגרת היום יום ולזנוח את הקשיים וליהנות. הנשים שרות להנאתן, שמחות כמי שאין שומע אותן, רוקדות כמי שאין רואה אותן, מסיטות את הכאב ושמחות כאילו חייהן מתנהלים על מי מנוחות. הצופה מן הצד לא יאמין למראה עיניו לנוכח השמחה שבשמחתן ושעשוען. הן שוזרות תוך כדי שירתן דברי שבח לפרי בטןן, לאוזן העקרה המילים מקבלות משמעות של ההיפך משמחה. העקרה הנוכחת בשמחה זו רתוקה למקומה באין אומר או עוקרת רגליה מן המקום כדברי המדרש הגדול שהעקרות ליבן נופל עליהן.

מבחינה חברתית וכלכלית, שלא יהיו מצביעין ומורין עליו באצבע. ההצבעה על גבר כזה מלמדת על הבושה הנגרמת לגבר עקב עקרותו, שיש בה השפלה ופחיתות במעמדו וזאת ההשפעה שיש למרחב התרבותי. מסכת בבלי יבמות מוסיפה לנו עוד פיסת מידע המתארת בפנינו את "רוח התקופה" בזמנים שמלחמת הקיום הייתה אכזרית ומלחמות היו לחם חוק, ולכן אסור היה שימצא פגם בגבר. האמנם העקרות נתפסה כפוגמת בכוחו של הגבר? בתלמוד בבלי מסכת יבמות נאמר: ¹ "דרכו של האיש לכבוש ואין דרכה של האישה לכבוש" ומסבירה התוספתא גבר עקר נתפס כפגום, תשש כוחו ואינו יכול ללחום ונחות הוא מגבר לוחם.

ב. העקרות נתפסת כקללה, על כן קבעה מושבה בקרב הנשים ולא נשמעה בקרב הגברים.

ג. אישה עקרה מתביישת בעקרותה ורואה בעצמה חסרה.² היו הסונטים בה כמי שהיא אשמה במצבה וכשנמצא הגבר עקר היה הדבר נשמר בסוד. גם אז האישה נשאה את קלונו ואין דבר עקרותו נודע ברבים, כי הנטייה הטבעית הייתה לייחס את העקרות לאשה ולא לאיש.³

מניין למדים שהעקרות מתקבלת בחברה כפגם והעקרה לנחותה? רש"י הולך בעקבות סוד לידתה של דינה ומגלה לנו כיצד נולדה. מדברי לאה אנו למדים, כי צפתה ברוח הקדש וידעה כי גם עוברה השישי בן⁴ ופירשו רבותינו: "שדנה לאה דין בעצמה, אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, עמדה בתפילה ותחנונים התפללה עליו

מה שמגביר את הביטחון, כי העקרות הינה נחלת הנשים בלבד, ולא היא.

4 בראשית ל' כ"א, "ואחר ילדה בת ותקרא שמה דינה", רש"י על האתר: אם זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה, ובתרגום יונתן "ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה".

5 בראשית כ"ט ל"א. תוכחה גורמת לשנאה, "וירא ה' כי שנואה לאה" בפני מי הייתה שנואה? בפני בעלה, למה? שהוכיחה אותו, אימתי? כיוון שעמד בבוקר "והנה היא לאה", אמר לה: ברתיה דרמאה (בת רמאי)! למה רימית אותי? אמרה לו: ואתה לא רימית באביך, כשהיה אומר לך: "האתה זה בני עשוי" והיית אומר "אנוכי עשו בכורך" ואת אמר "למה רימיתני", אביך לא אמר "בא אחיך במרמה וייקח ברכתך". ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו התחיל שונאה. אמר הקב"ה, אין רפואתה של זו אלא אם יהיה לה בנים, הרי נותן בנים ובעלה נכפף לה לפיכך: "וירא ה' כי שנואה לאה", ודוד מקלס ואומר: (תהילים קמ"ו) עושה משפט לעשוקים ה' מתיר אסורים (אגדת בראשית פרק מ"ח בית מדרש ד' עמ' ס"ח).

6 פרשת ויצא כ"ט, רש"י בעקבות מדרשי חז"ל מגלה את סוד לידתה של דינה ומחדד את דברי חז"ל: פירשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא אחותי כאחת השפחות והתפללה עליו ונהפך לנקבה. למה כה חשובים הילדים פרט למה שנתפרש עד כה? ופירשו עוד רבותינו: כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו. מי שבר כלו זה? בנד, מי אכל תאנים אלו? בנד.

1 מס' יבמות ס"ה מסבירה לנו גבר נלחם בחירוף נפש ובעוז שנאמר: איש דרכו לכבוש ואין אישה דרכה לכבוש" במסכת קידושין ב: "דרכו של האיש לעשות מלחמה ואין דרכה של האישה לעשות מלחמה". על ההתייחסות מזלזלת של התורה באישה רגילים לצטט את הכתוב במסכת שבת ל"ג: "נשים דעתן קלה". הגדיל ר' אליעזר באומרו: "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות", מסכת סוטה. ולא משלים את דברי הכתוב: נשים דעתן קלה להבנה. ומסכת נדה מ"ה: בינה יתירה נתן הקב"ה באשה יותר מבאיש להבנת הזולת. הרב זיוון מסביר את הכתובים ע"פ המחקרים שנעשו יש סימוכין לכתובים לעיל שנאמר: לסוסי ברכבי פרעה דימיתך רעייתי. הגבר רוכב על סוס מנסה לכבוש את הרעייה ואין נכון לגבי האישה. (לא נאמר אסור לאישה לצאת לקרב אלא רצוי שלא, ע"כ נקטו בלשון אין דרכה לכבוש).

2 במדרש הגדול לעדת תימן מפרש: וירא אלוהים כי שנואה לאה ויפתח רחמה, אמר ר' יהודה: בעקרות הכתוב מדבר שליבן נופל עליהן הקב"ה סומכן בבנים, הרי לאה אמנו היה ליבה נופל עליה ואומרת עכשיו מגרשני לפי שרימיתני בו והייתה נכפפת בפני הקב"ה שלא לביישה. כיוון שראה הקב"ה כן מיד סמכה בבנים. יונתן בן עוזיאל פירש: וירא אלוהים כי שנואה לאה שומע אביונים ה' ואת אסירים לא בזה, אלו עקרות שהיו אסורות בתוך בתיהן ועלובות, הקב"ה פוקדן בבנים ונזקפות. תדע לך שכן לאה הווה.

3 בראיון שערכתי עם נשים שנחשדו כעקרות שנים רבות סיפרו כי מצד משפחת הגבר לא רוו נחת. באוויר ריחפה התחושה של הגירושין לבסוף התגרשו ונשאו מחדש וזכו בפרי בטן, מה שלימד כי הגברים היו העקרים. גם הביטויים על עקרות הם בלשון נקבה

כשהוא מתחיל לחפש אשה שנייה שתוליד לו ילדים. חרושת השמועות והרינונים עולים ומתפשטים באוויר ומחשבות רבות עולות בבני אדם. יש מי שיטען ויחשוב בליבו כהגר שהטילה ספק במידותיה של שרה וטענה כיצד ולמה נענשה שרה? אולי אינה ראויה? כזו דרכם של בני אדם לחשב חשבונות של מעלה, להסיק מסקנות שגויות, לשפוט ע"פ מראה עיניים, לערער על התדמית המוכרת וליצור תדמית אחרת. להעסיק את מוחם בשאלה מדוע האשה העקרה לא זכתה לפרי בטן? מנגד יש מי שייתנו ליבם לצערה שלא נפקדה בילדים ויתפללו למענה. בין כך ובין כך, העקרה נמצאת תחת עינם הפקוחה ולשונם הארוכה של בני המשפחה והסביבה.

שרה אמנו לא קיבלה את האמפתיה שגילה אלקנה לחנה אשתו, שראה בצערה, הבין לליבה ומנחמה. משום כך חרה לשרה שרק לאחר תוכחתה בהטיחה דברים קשים כלפיו, הוא מגיב ותגובתו נראית ככורח המציאות. אין בדבריו נחמה או חמלה אלא כמחפש שקט בביתו וכדי להפיס את דעתה של שרה הוא אומר: "הנה שפחתך בידיך עשי לה הטוב בעיניך"³. בתשובת אברהם אין מחאה על מעשה הגר אלא הוא מסתפק בכך שהוא מוסר את הגר לידי שרה "עשי לה הטוב בעיניך". חרונה של שרה לא שכך ולא נשכח זלזולה של הגר ולכן לא התחשבה בהריונה של הגר אלא היא מענה אותה על שהקלה בכבודה ונהגה כלפיה בזלזול.

אברהם מחריש לנוכח הדברים שקורים בביתו ואין לדעת מדוע, האם חשש משרה? או שמא הגר מצאה מקום בליבו ועל כן העדיף לא למחות על התייחסותה של הגר לשרה ולא למחות על מעשה שרה בענותה את הגר. מצוקת העקרות של שרה זועקת ומהדהדת באוזני בתה בת תימן שנים רבות מאד אחר כך שלא זכתה בפרי בטן, והיא שרה בנפש פצועה את המילים:

פְּצִיעַת הַלֵּב אֵינָה קֶלָה

וְאֲנִי לְךָ מְחֻפָּה

וּמַעַל רֵאשִׁי שְׁנִיָּה חִפְשָׁת

וְאַתָּה הַבּוֹגֵד אוֹתִי עֲזַבְתָּ...

והמקור:

גְּרוּחַ אֶלְקָלוּב מֵא הוּ דְלִי

מן הסיבות האמורות לעיל נמצאנו למדים שחסה התורה למעמדו של הגבר ועל כן אין אזכור לעקרות זכרית. הטכסים הינם חלק נכבד ביהדות תימן, ובפרט טכס החינה, והשירה ככלי ביטוי וכחומר ביד היוצר נוגעת בתחומי החיים ובחוויותיהן של הנשים החל באירועי היום וחדשות השעה, וכלה גם באזכורם של שוכני בית החיים אשר הזיכרון מחזיר אותם לתחייה לרגע קט. מעשיהם זוכים לאזכור אם בשל קרבה לבעל האירוע או בשל הבזק אסוציאטיבי, אזכור מעמדה של העקרה לא נשתכח והמילים חדות כתער ומנסרות בנפשה של העקרה.

כפי שמעיד בית השיר הבא:

שְׁטָה יְבֵשָׁה - מֵה יַעֲשׂוּ בָּהּ?

לֹא תוֹעֵלֶת בָּהּ וְלֹא בָּהּ הַנְּאָה...

והמקור:

שְׁגִירָה יְאֲבֶסָה מֵא יִפְעֵלוּ בְּהָא

לֹא פְּאִידָה מְנַהֵא וְלֹא לְאֶכִּיל נְתָהְנָה...

ואם לא די בכך יש תוספת ריבית המצרה על מצבו של הבעל וזורה מלח על הפצעים:

הוּי לְפִי עַל יוֹסֵף אוּ אֶבְרָהִם...

כִּמְהָ יָמִים וְרַב שָׁנִים

לְיֶלֶד הָאֶהוֹב הוּא מְצַפָּה...

והמקור:

יֵא תַנִּינִי עֵלֵא יוֹסֵף אוּ אֶבְרָהִים...

כִּס אַזֵּאִם וְכִס יֵא קִינִי

מְרִיעַ לְלִלְדָא אֶצִּינִי.

שיר זה מבטא נכונה את מצבם של שרה ואברהם אבינו שהמתינו שנים רבות עד שנפקדו בן. לאור מצב זה מובן כעסה של שרה שחשה נבגדת ע"י אברהם בהיוולד לו ישמעאל. שרה מטיחה באברהם ואומרת לו "חמסי עליך"¹ נתתי שפחתי בחיקך ואקל בעינייה". כאבה כפול - כאב העקרות וכאב המחיר ששילמה בעבור נתינת הגר לאברהם. היא חשה בודדה במערכה ללא תמיכה מאברהם המתעלם ממעשיה של הגר שנאמר: "ותקל גברתה בעינייה"². תחושת הזלזול ראשיתה לעיתים מהבעל שאינו מגלה רגישות למצב אשתו ויתירה מזו

1 בראשית ט"ו ה', "ותאמר שרה אל אברהם: חמסי עליך... דיבורה של שרה תמוה שרה אומרת: הנה עצרני ה' מלדת בוא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה, וישמע אברהם בקול שרי, ועתה אומרת "חמסי עליך". במילה זו תאר הכתוב את המבול "כי מלאה הארץ חמסי". מדוע אפוא מפנה שרה מילה זו כלפי אברהם? "חז"ל מסבירים ומורים לנו, כי דבר זה חמור, ומפנים אותו לדברי ר' חנן במסכת בבא קמא צ"ג: המוסר דין חברו נענש תחילה. שרה מסרה את דינו של אברהם לידי ה' ונענשה תחילה, ואחר נאמר: ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, דברים אלו על אותו משקל: כל המתפלל על חברו נענה תחילה.

2 בראשית ט"ז רש"י על אתר "ותקל גברתה בעינייה" הגר אמרה: שרי זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת שלא זכתה להיריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה. רד"ק: הייתה עושה מעשים המביעים זלזול.

3 בראשית ט"ו ו', ויאמר אברהם אל שרי: הנה שפחתך בידיך עשי לה הטוב בעיניך. את זאת אמר אברהם לא מתוך חמלה אלא לאחר תוכחתה של שרה על התייחסותו בעיני הריונה של הגר.

וְאֵת יָא עַאִיב פִּלְתַּנִּי

וְדַרְת לֶךְ תִּיאִיָּה מִן פְּקִי

וְאָנָא לֶךְ מְרַעִיָּה...

תגובות העקרה בתימן אינה ישירה אלא מובעת בשיר הפונה למרננים על עקרותה ומוחה על דבריהם הפוגעניים. היא מפנה גם את תשומת לב בעלה הבוגד, הנוטש אותה בלילות על מנת לחפש מישהי אחרת בעודה ממתנה לו בחשבה, כי מיד יפתח את הדלת והיא אינה יודעת את סיבת היעדרו הנחשפת לה באקראי. אין הדמות בשיר מהווה דוגמה משום שמעטים בתימן בחרו שלא ליידע את האשה הראשונה, הגם שלא נהגו לשאול לדעתה או להסכמתה, אך הודיעו לה כי חפצם לשאת אשה אחרת.

דעה רווחת היא שהיו רבים מיהודי תימן שנשאו שתי נשים ודעה זו הופרכה ע"י ד"ר משה גברא.¹ היו נשים אחדות שהלכו בדרכה של שרה ואפשרו לבעלים לשאת אשה שנייה. ידוע על לא אשה אחת מבנות תימן שטרחה במיוחד למען נישואי בעלה לאשה שנייה מתוך הבנה ורצון והשתיים חיו בשלום.²

שרה אמנו חשה פגועה לאחר הוויתור למען אברהם, כי נראה היה לה שאברהם קיבל את הסכמתה כדבר המובן מאליה.³ על כן הגיבה בחריפות על אי התייחסותו של אברהם להתגרירות הגר. היא מסרה את דינו לשמיים באומרה: "ישפוט ה' ביני ובינך"⁴ וזו אמירה חמורה ביותר.

על מה שהתרחש מאוחר יותר בנושא זה מאחורי הקלעים עמדו חז"ל בשני אופנים. מחד אמרו חז"ל: המוסר דין

חברו לשמיים נענש תחילה שנאמר: "ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה"⁵. מאידך: בתוספתא נאמר כי הקב"ה מגן על שרה מחרונו של אברהם על תביעתה לגרש את ישמעאל ותמך בדבריה,⁶ ובת תימן בשירתה אומרת:

וְעַל דְּבָרִים שְׁהִם בְּיָנִי לְבִינְךָ

אָמַר: הִשְׁבֹּנְךָ לְאֱלֹהִים!

והמקור:

וּמָא בְּיָנִי וּבִינְךָ

שְׁאִקוּל אֱלֹהָ חֲסִיבְךָ!

בשיר זה מוסרת האשה הפגועה את דינו של בעלה לשמיים ואומרת: מה שביני ובינך - חשבונך לאלוהים!⁷ תגובה מעין זו שמעתיה רבות בנערותי והיא נחשבת לאמירה חמורה ביותר בתרבות תימן, הן בעיני היהודים והן בעיני הערבים.

וכשסוף סוף נולד יצחק השמחה אינה שלמה, עתה מריעים ליצני הדור המככבים בכל דור. ליצני הדור מנסים להשבית את השמחה במעונה של שרה ע"י רינונים. רינונים נצחיים של מספרי לשון הרע והולכי רכיל הזורעים אפלה בכל מקום, בארס לשונם הם טוענים כי מאבימלך נתעברה שרה. בפי נשי תימן נקראו המרכלים "מחרשין":

הוּי הַמְּסַכְּסָכִים, דִּי לְכֶם

הֵן רְבוּ הַמְּלַשְׁיָנִים וְלֹא הַשִּׁיגוּ דְּבָר...⁸

אֵל תַּעֲיֵד אֱלֹהֵי אִמְתְּ

יּוֹם הַחֲשָׁבוֹן קָרַב וּבָא

וְאִתָּהּ, כָּל הַתְּשׁוּבָה.⁸

והמקור:

ידרוש זאת משרה, אברהם לא ממש את זכותו זו. לכן ניתן לטעון שהתייחסות למצב של שרה נראה בעיניו טבעי. מתגובתה של שרה מבינים ששרה לא ראתה את הדברים עין בעין.

4 בראשית ט"ו ה', באמרה "ישפוט ה' ביני לבינך" הותירה שרה את המשפט לאלוהים. משפט מזכיר את הביטוי לשפות מים לתוך הכוס דהיינו: רק מי שיכול להוציא מתוכו את האמת הוא זה שיכול לראות ע"פ הממצאים המוגשים לפניו ראייה עמוקה שיש בה כדי להבחין בין שקר לאמת, אמת החושפת כליותיו של אדם. לפיכך מסרה שרה את המשפט לאלוהים הוא החופש כל חדרי בטן. (איני זוכרת את המקור לפרשנות זו).

5 בראשית כ"ג ב'.

6 תוספתא מסכת סוטה לבראשית ט"ז גרש את בן האמה הזאת ואת בנה... כדי שלא ילמד יצחק את דרכיו הרעים... לאברהם חרה הדבר והיה בו כעס על דברי שרה, לעומתו ראה ה' בעוני שרה ובכאבה, תמך בדבריה והכריע לטובתה, ופסק: כל אשר תאמר לך שרה שמע לקולה.

7 הייתי עדה לא אחת לוויכוחים סוערים בין בני זוג וכשקצרה ידה של האשה להושיעה הייתה מפטירה במילים: "אמרך לאללה" או "תעמרת באני חיוף מן אללה, אללה יחסבך יום תסיר מן א-דניה, כלומר "כל חיי יראתי מה', וה' ישפוט אותך ביום שתחלוף מן העולם...".

8 חרשו חורשים על דרך הכתוב בתהילים קכ"ט: על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם. כל הזוממים למיניהם שניסו להרשיע אותי והאריכו למען ענותני. דימוי זה מתאים למצב של אותם

1 ד"ר משה גברא, מרצה במכללה האקדמית באשקלון, העוסק בנושא בפרויקט מיוחד "חכמי תימן" חקר את נושא הנישואין לשתי נשים בתימן. ביום עיון שהתקיים במכללה האקדמית אשקלון והמכון לחקר חכמי תימן ב-ח' תמוז התשע"ג (16.6.2013) מוכיח ד"ר גברא, כי דעה רווחת בנושא נישואין לשתי נשים קנתה לה משכן מקדים הנישואים לשתי נשים בני העדה התימנית נשואים לשתי נשים. לדבריו, דעה זו אינה נכונה, כי מן הממצאים של כלל הראיונות שערך ד"ר גברא עולה כי מתוך 1000 איש, כולל רבנים חשובים, אף לא רב חשוב אחד מכל קהילות תימן היה נשוי לשתי נשים בעת ובעונה אחת. למסקנה זו ערך רב ומשמעותי, הדבר מלמד כי הרבנים הבולטים היוו דוגמה ומופת לבני העדה. להודיע כי אין זה נכון ולא טוב לשאת שתי נשים. כדי להמחיש את מסקנתו מביא ד"ר גברא ראיות. א. מכל יחדות צנעא היו אך חמישה מקרים הנישואים לשתי נשים. רק 1/2 אחוז מכלל יהודי תימן נשואים לשתי נשים. זו כוחה של דעה רווחת היוצרת תדמית על אדם או חברה כלשהי בלי שהעובדות יהיו נכונות. עלי לציין כי בשנת 1996 ערכתי ראיונות לכ-150 נשים בסביבת מגורי ובישובים הקרובים וניתחתי את הממצאים, ומסקנתי לא הייתה רחוקה ממצקרו של ד"ר גברא שעלה בדרגתו המספרית. אני שמחה ומברכת שכן עלתה לו.

2 ההלכה מתירה נישואי שתי נשים בתנאי שהבעל יכול לפרנס את שתייהן באותה מידה ולא עובר על התחייבותו מהכתובה.

3 ע"פ חוקי נוזי רשאי הבעל לדרוש מאשתו העקרה שתעמיד לרשותו אשה אחרת שתוליד לו ילדים, היה זה טבעי שאברהם

והאב רוצה בטובת בתו, אך מסרב להיעתר לרצונה, משום שאינו יכול לחרוג ממנהג המקום. ועל כך מעיד השיר התימני.

הבת מבקשת מאביה :

**מי יתנני רוקה חדש או שנה
ליהנות מההורים ומהאחים
אמר: הוי בתי, מה אעשה
זה חק המדינה
וזה משפט הגנות.**

והמקור :

יא ריית מן תעיזב שהר ולא סנה
ינה מן אהלה ואחייתה
קאל יא בנתי ומא אפעל
הכדיא שרע אלמדינה
הכדיא שרע אלבנאת.

הדיאלוג מלמד, כי ידי האב כבולות ומחויב הוא למנהג המקום. מועטות הנשים ששאלו את פיהן, הדעתניות הבודדות היו בנות המעמד המיוחס שהעזו להביע דעה. רגשי הבושה והצניעות עלו על האומץ לנסות ולהתנגד לשידוך שלא נראה לכלה. האב והאח הם שהכתיבו מי יהיה החתן, והכלות לא העזו להמרות את פיהם, על אחת כמה וכמה שלא היו מעזות להזמין זר הביתה כפי שנהגה רבקה שהזמינה את אליעזר לביתה. את מעשה רבקה הנציחו הנשים בשירתן, אולי ביקשו לרמוז לו יהי חלקנו כך. ההלך מבקש :

**בבקשה, הוי בתו של אבני יחיא
היש בית אביך מקום ללון?
אמרה: בבית אבי מקום ומכלאה
המכילה את גמליך וכל המשא.**

והמקור :

באללה, יא בנת אבני יחיא,
אן שי מע אבוש מכאן נמסי.
קאלת: מע אבי מכאן וחוש
תדחיל גימאלך בחמאלהא

הזכרנו את **הבאר והמעייין** - מקום מפגש הרועים והשואבות, וכאשר דרכיהם של עלם ועלמה מצטלבות, מבקש העלם מן העלמה לשתות מכדה. אולם תשובתה השלילית מוסברת בכך שאחיה ממתינים לשובה, ויש הסבורים שדחייתה נבעה מחשש, כי תשובה חיובית תוביל לשידוך מהיר וזאת חפצה היא למנוע.

יא מחרשין לא תחרשו שי
קד אחרשו חירת מא תצלו (חסלו) שי.
לא תשהד אלא חקיקה
יום אלמחשב יחשב
ואנת כל אלג'ואב!

בשיר לעיל נשי תימן מסבות את ליבם של אותם זורעי הסופה ומזכירות להם שיש מנהיג לעולם ומה ישיבו ביום פקודה כשישאלו אותם על רוע מעשיהם. על בני אדם ניתן להערים, להסתיר את האמת ולהעיד עדות שקר, אולם בפני ה', היש מי שיוכל להסתיר את כוונותיו הכמוסות? לכן בעת מצוק וכאב הפניה לה' מתבקשת מאליה, כי רק בידו הישועה.

האם שפר גורלה של האשה השנייה?

רבקה ויצחק עקורים היו כדברי מס' יבמות. יצחק ורבקה התפללו רבות אבל מרבקה נמנע הכאב שהיה מנת חלקן של שרה ורחל, כי הקב"ה נעתר ליצחק בעבור רבקה. חז"ל אמרו: כל המתפלל על חברו נענה תחילה. רבקה ויצחק נעתרו מכיוון שכל אחד מהם רצה בטובת השני והתפלל בעבורו. גם אליעזר שהיה שדכן נאמן ושליח מסור ומוסרי ביקש את עזרתו של הקב"ה להצלחת משימתו למצוא כלה ליצחק ע"י שקבע סימנים בנערה הראויה להיות אשת יצחק, והקב"ה סייע בידו וסימניו הוכרו ברבקה.

התחנה הראשונה בחייה של רבקה מלמדת אותנו על אישיותה. חוכמתה הטבעית השמורה לרוב לאלה החיים בטבע ולומדים את מכמניו.

חכמה מניין? מלמד אותנו המדרש, כשאדם צמא משקין אותו תחילה, ואח"כ את בעירו. **אשת חסד מניין?** גם לגמליך אשאב.

נועזת מניין? אליעזר שואל היש מקום בבית אביך... ותשובתה: לך ולגמליך.

אמיצה מניין? אביה ואחיה שואלים אותה התלכי עם האיש? והיא משיבה: אלך! תכונות אלו טבועות בנשי תימן, אך הן החניקו את הנועזות בצניעותן ועקב החינוך השמרני. השדכנים בתימן היו ממקרובי החתן והם בחנו את הכלה המיועדת, בדקו את חריצותה, כיצד הגישה את הקפה למסובים, או היו מפזרים חפצים ומחרישים, האם היא תסדרם כראוי, וזה האות להיותה מוכנה לנישואין. ואם לאו, הניחו ונפטרו לשלום. לגבי השידוכין התנהל דיאלוג כשהבת מבקשת לדחות את הנישואין

הולכי רכיל ההורסים כל חלקה טובה. הם ליצני הדור אשר בליצנותם מפרקים וזורעים סופה בבתיים.

ילדה – אך מתה בלדתה. פשוט טרגדיה מראשיתה עד סופה.

רחל היא האם הבוכייה הנצחית ומסמלת יותר מכל את האם העבריייה הדואגת התמידית...

רחל היא ירושלים עפ"י הזוהר הקדוש. רחל היא מגדל עדר. (שם נקבצו בניי בשוכם לארצם).

גורלה של רחל מר שלא כגורלה של רבקה חמותה, ורחל מזוהה יותר מכול כאם הבוכייה הנצחית. רחל מבכה את גורלה ואת מר גורלם של בניה הגולים. אליה פונה הנביא בדברי נחמה ומודיע לה על שוב בניה לארצם. רחל עקרה ולא כחמותה רבקה שזכתה לתפילתו של יצחק שבאה ביוזמתו. רחל נאלצת לתבוע מיעקב כי יתפלל למענה והיא אומרת לו: "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי"², שהרי אשה ללא בנים נחשבה כמתה.

אך יעקב מגיב בחומרה על דברי רחל הנשמעים באוזניו כדרישה מחוצפת ומדיפים ריח של חוסר צניעות והתרסה. חז"ל מבקרים את יעקב על תגובתו לרחל האהובה ואומרים: כך עונים את המעיקות!³ אשה עקרה הינה מרת נפש כמשתמע מתפילת חנה, אולם אלקנה אישה מנחמה, מדבר על ליבה ומפנק אותה במנה אחת אפיים, ואילו יעקב שכבר זכה לילדים מנשותיו האחרות עונה בקוצר רוח.

מה תכלית העקרות של אימותינו – בעצם מדוע הקב"ה עשן עקרות?

חז"ל ניסו להשיב מספר תשובות לתכלית העקרות של אימותינו.

א. הקב"ה מתאווה לתפילתן ומתאווה לשיחתן של אימותינו,⁴

ב. אמר הקב"ה: עשירות הן, נאות הן, אם אני נותן להן בנים אינן מתפללות לפני,

ג. כדי שייחנה בהן בעליהן ומהן, שכל זמן שהאשה מקבלת עוברין היא מתכערת ומתעזבת שכל צ' שנים שלא ילדה שרה הייתה ככלה בתוך חופתה. (תנחומא)⁵

ההלך מבקש:

בְּבִקְשָׁהּ, בַּת אָבוּ יַחְזָא

מִכְדָּרְךָ הַגְּמִיאִינִי...

וְהִיא מְשִׁיבָה:

נִשְׁבַּעְתִּי, לֹאֵל אַחֵי הַשְּׂבָעָה

אַטָּה כְּדֵי וְאַרְוֶךָ מְעִינִי.

וההלך ממחר להגיב:

חֲלִילָה עַל עֵינֶיךָ הַיְפֹת

הַחֶבֶל וְהַדְּלִי יָרוּוּ צְמָאוּנִי.

והמקור:

באללה, יא בַּת אָבוּ יַחְזָא,

מִן כּוֹזֵשׁ אֲלֶבְאֵרְךָ אֶסְקֶנִי

חֲלַפְתְּ לְמֵא אַחֵינִי סְבָעָה,

ל-אַחֵט וְאֶסְקֶיךָ מִן עֵינִי

יֵאֱסִין עֲלַי עֵינֵיִשׁ אֲלֶכְהָה

אֲלֶחָבֶל וְאֲדִלֹו קְרוֹנִי.

צעניפה של רבקה

כיצד מזהה הכתוב את הנערות הבתולות? ברבקה נאמר: "והנערה טובת מראה מאד בתולה ואיש לא ידעה" (ברא' יד 16). הצעיף היה אמצעי זיהוי לנשים נשואות, כדרך שנהגו נשי תימן לכסות את הקרקוש או המטפחת (מצר) במקרמה,¹ שהיא צעיף גדול. כאשר ישבה האשה בביתה הסתפקה בקרקוש או המצר לכיסוי ראש, ואולם בצאתה מן הבית או כשאשר נכנס אדם זר הייתה מתעטפת גם בצעיף כפי שלמדים אנו מרבקה: "ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו, ויאמר העבד הוא אדני, ותקח הצעיף ותתכסי". (בראשית, כ"ד ס"ה).

מה עלה בגורלה של רחל אימנו?

רחל היא הדמעה. רחל היא גם הצפייה שנאמר וישק יעקב לרחל, וישק את הצאן, וישא קולו ויבך. ומה פשר הבכי? נאמר ויגול את האבן מעל פי הבאר – האבן כמטאפורה גם למשא כבד על הלב. הדמעה של יעקב מסמלת את ההמשך שלו עם רחל.

מכאן – חייה של רחל לא התנהלו כפי שהיו אמורים להיות. רחל הייתה היפה והנבחרת, אך לא זכתה ליעקב בערב כלולותיה. רחל היתה האהובה – אך עקרה. רחל

3 ב"ר ע"א ז', כעסו של יעקב על רחל אינו מתקבל על דעת חז"ל המצפים ממנו להיות רגיש יותר כלפי אשתו העקרה החשה קנאה מול אחותה לאה וכל רצונה להיות אמא.

4 בראשית רבה פרשה מ"ה סימן ה', כשאדם חסר משהו הוא עומד בתפילה.

5 מדרש תנחומא פרשת תולדות סימן ט'.

1 הרמב"ם מעיר "המכסה ראשה במטפחת ללא רדיד זהו חוסר צניעות". (בעבר אישה שיצאה לרחוב ללא צעיף איבדה כתובתה). הרב משה פינשטיין פסק שאין הדבר כן, והיו פוסקים שראו בכיסוי השיער מנהג בלבד ולא קשרו זאת לצניעות.

2 בראשית ל' 1.

**לֹאט לֹאט לָךְ, שְׁלֵא יִשְׁמְעוּךָ הוֹרֵי
אוֹתָךְ בְּמַחְבוּשׁ יְשִׁימוּ, וְלִי גְצִיקוּ.**

והמקור:

דָּלָא דְלֵא, יֵא רְשָׁה, לֵא יִשְׁמְעוּךָ אָהֳלִי
?טלעוּךְ אֶלְחָבוּס, יִסְמָקְמוּ חָאֲלִי.

ההבדלים בולטים גם לגבי האפשרות של האשה להביע רצון להשתדך למן דהוא, וזה ההבדל הקטן בין רבקה לנשי תימן: את רבקה אמנו שאלו את פיה, את נשי תימן עפ"י רוב לא שאלו, ואם הן נשאלו, לא השיבו מחמת הבושה. בד"כ לא נתבקשו הבנות להסכים לשידוך. הבאר והמעייין, כפי שאנו שומעים היוו עדות לסיפורי אהבה, ומקום למפגשים סמויים ולאהבות נכזבות וגם השדכנים לא תמיד היו נאמנים כאליעזר. מטבע הדברים, שהם היו מפליגים בשבח החתן והצדיקו את הדעה השלילית על שדכן, פירשו "שקר דובר - כסף נוטל".

שירת התרעומת המושרת בפי הכלה הטריה מגלה את העורמה שהערימו השדכנים על אביה, בהגיעה למשכנה החדש בבית אישה היא מתחלחלת למראה עיניה כאשר המציאות העגומה טופחת על פניה ולא נותר לה אלא למחות על כך בשיר.

**הִנֵּה בָּא וְהִתְרַבֵּב בְּפָנַי זֶה חֶסֶר הַכְּבוֹד
סִפֵּר וְאָמַר: לִי בַיִת קוֹמוֹת גְּדוֹל מְאֹד!
מִצֵּל רִגְלֵי הַחֲרָבָה רוֹעֵדָת, אִישׁ חֶסֶר כְּבוֹד
וְלְמוֹלֵי מִצְאָתִי חֲרָבָה, אִישׁ חֶסֶר כְּבוֹד.**

והמקור:

קָד גַּיָּא פִּשְׁר לִי וְקָאֵל לִי זֵיָה אֶלְמַהִינִי
וְקָאֵל מַעֵי דָאֵר אֶדְנָאֵר זֵיָה אֶלְמַהִינִי
וְאֵנִי בְּחִיָּבָה קוֹבְלִי זֵיָה אֶלְמַהִינִי
תְּהֵתָז מִן עֵינִים רִגְלֵי זֵיָה אֶלְמַהִינִי.

המרחב הפיסי על נופיו המרהיבים ביופיים הבראשיתי והססגוני היווה לנשי תימן כר נרחב להתבוננות והבנה עמוקה של החיים. לשונן ונפשן הועשרו ע"י התבוננות זו. הן עושות שימוש נפלא במטאפורות ודימויים הלקוחים מן הטבע שעוד נפגוש בהמשך. הטבע טיפח בנשי תימן את הרגישות והרחמים לנבראים.

הן הצטיינו **במידת הכנסת האורחים** המציינת את שרה אמנו שעליה נאמר: לא נתברך אברהם אבינו אלא בזכות עיסתה של שרה. הגם שמלאכת הכנת המזון הייתה

רחל מחזירה אותנו למרחב הפיסי, המרחב בו גדלו אימותינו. הבאר, המעיין, המרעה¹, ההרים, הגיאיות, בעלי החיים שהילכו חופשי, הטבע בהדרו ובעוצמתו. הנופים הפיסיים אותן שזפה עיניהן וליבן הוצף ברגשות, דובבו שפתיהן שירה והן שאבו השראה, תובנות וחכמת חיים. מרחב זה הווה את זירת ההתרחשויות. הן ניהלו שיח ושיגע עם גרמי הטבע ושטחו בפניו את תלאותיהן. את צקון ליבן שפכו לפני אדון עולם. גורלן לא שפר עליהן כרבקה המנהלת שיחה עם אליעזר המנסה לעמוד על טיבה, או כמו יעקב הפוגש ברחל ומתאהב בה. בתנ"ך, בימי האימהות, מפגשים שיש להם סיום טוב מתקיימים על פי "הבאר והמעייין", שראו מפגש אוהבים ושמעו את שיחתן של אליעזר ורבקה, יעקב ורחל, משה וציפורה. ניצני האהבה נולדו בין הבאר למעיין עת שבים הרועים והרועות, ומפגש בין אנשים זרים והם עדים למימוש האהבה.

לעומת זאת אנו כאן, בקרב נשות תימן מפגשים מעין אלו היו אסורים בתכלית האיסור בבחינת הס מלהזכיר, חלילה פן ישמעו ההורים או מי מהשכנים. הבנות היו יוצאות אל המעיין או הבאר בשעות שהגברים אינם שם, ואם בכל זאת נודמנו יחדיו היו מקפידים בני שני המינים לשמור על ריחוק זה זה. הפרדה מחמירה זו קיבלה חיזוק מהחברה הערבית שהיהודים גרו בתוכה ובקרבתה. קנאותם של הערבים וחשדנותם בבנותיהם היו קיצוניות וכל חריגה מן הנימוס הייתה עלולה להסתיים בצורה טראגית לגבי הבת הערביה, והייתה עלולה לפגוע קשות בתדמיתה של היהודיה אם ירננו אודותיה. נראה כי זו הסיבה העיקרית להבדלים ביחס הרומנטי ליחסים שבינו לבינה בתקופת האימהות ושיר השירים לבין בנות תימן. בנות תימן החמירו מאד בהתנהגותן ואם בכל זאת ניצתה האהבה היא ננצרה עמוק בלב עמוק ובאה לידי ביטוי רק בשירה, בכול מקום אפשרי שניתן היה לקרוא דרור להגיגי הלב. שירה שהושרה עם דליית מים מן העין או הבאר, בעת טחינת החיטה ברחיים ובאירועי נשים, נתנה ביטוי לרומנטיקה. ואם ביקש עלם לראות את זו שפגש על עין המים, היה עליו להתגנב בשקט קרוב לביתה, וזו מיהרה להשמיע באוזניו את אזהרתה ולהודיע לאהובה באמצעות השיר שלא יעז לנסות להתקרב מדי לביתה, וכך היא מאותת לו בדברה:

הדמעה ולפיכך נקרא עיין. מעיין המים הוא גם מעיין הדמעה כשחלילה יש עצירת גשמים. הבאר והמעייין הם המקום בו יכול להתאפשר מפגש בין נערים ונערות כפי שהיה בתקופת המקרא. הבאר והמעייין היו עדים להתרחשויות. ע"י הבאר פגש אליעזר את רבקה וכן יעקב את רחל ומשה את ציפורה ולא בכדי הובא הסיפור במקום זה.

1 בכתובות רבות של בני תימן מופיעות המילים "באר ומעיין" כסמל לאמונה וכריתת ברית בין בני הזוג, מס' תענית ז' ח' מסופר על ירידת הגשמים, וטורחת הגמ' לספר לנו על מבחן האמונה של בני זוג שהבטיחו להינשא זה לזו והעידו עליהם "בור וחולדה". הבור זה באר המים החיים, סמל לאמונה, סמל הצפייה, וסמל

בהשלמה ובאמונה עמוקה שכך רצון הקב"ה. הן הצטעפו והצטנפו תחת כנפי האמונה שהייתה עבורן משענת יצוקה. ובצר להן פנו לה' בקריאת עזרה. משירתן אנו למדים על תעצומות הנפש שהיו להן, על אמונתן הבלתי מעורערת שבאה לידי ביטוי בפתיחה לטכסים. לכול דבר ועניין בכל פתיחה של מעשה הייתה באה פניה לבורא, ודומה כי מזמור תהילים נכתב על נשי תימן באומרו: "חסדי עולם ה' אשירה לדר ודר אודיע אמונתך בפי".² שירתן היא תפילתן. כך פנו לה' ותינו כאבן או הביעו את תודתן. הטבע היה מעורב בכל צורת הפניה שלהן, בתפילתן, בשירתן, בפליאתן ובבקשתן שנשמעה ממעמקי נשמתן.

**אֶתְחִיל בָּךְ, הָאֶחָד
הַמְבַדֵּיל בֵּין הַלֵּילוֹת
הַשׁוֹמֵר אֶת הָעֶשׂוֹק
שָׁאִין לוֹ עֵד וְלֹא צָרָךְ בְּעוֹרֶךָ דִּין.
בִּי נִשְׁבַּעְתִּי לֹא אֶתְאוּנוּן לְאָדָם
אֲשֶׁטַח תְּלַנְתִּי לְפָנֶיךָ, בּוֹרֵא עוֹלָם
אֶתָּה בְּרֵאתָ אֶת הַלֵּילוֹת הָאֶפְלִים
יַעֲלֶה הָרְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ
לְבִי מוֹצֵף עַד לְגְדוֹתַי
גַּם לֵהֵט הַשְּׁמַיִם
וְיָמֵי הַנְּחַל לֹא יוֹכְלוּ אוֹתוֹ לְכַבּוֹת.**

והמקור:

בַּדְעַת בְּךָ יֵא וְאֶחָד
יֵא פֶאֶרְק אֶל-לְיֵאלִי
יֵא מְנַצּוֹף אֶלְמִצְיָלוֹם
לֹא לֵה שֶׁאֶהָד וְלֹא יִשְׁתִּי וְכִיל
חֶלְפַת מֵא אֶשְׁכִּי עֵלֵא אֶחָד
מֵא אֶשְׁכִּי אֶלֵא עֶלְיָךְ
יֵא חֵיֵאלֶק אֶלְלִיל אֶלְאָסוֹד
יֵא אֶלְלֵה רְצִיךְ
קֶלְבִּי מֵלֵאן וְעַד פִּיה
סֶקֶר אֶלְסֵמֵא
וְאֶלְבְּחֶר מֵא יִטְפִיה...

וכשצר ועצוב ואין מי שישמע וייתן ליבו לכאבן של הנשים, הן שיתפו בגורלן וניהלו דיאלוג עם עוף השמיים. הן ידעו לשכך את סבלן במדיטציה באופן טבעי. הן ניחנו בתבונה ולמדו לשחרר לחצים ומכאובות ללא מכוניס,

תובענית מאד, לא השפיע המאמץ על נשי תימן הדגולות לקבל כל אורח במאור פנים, כאימהות כן הבנות. הייתי עדה למידה זו שציינה את סבתי, מנוחתה עדן. סבתי נהגה לבקש ממני לצאת לרחוב ולראות היש אישה ברחוב, ואם כן להזמינה לסור לבית סבתי. תהיתי שנים מה טיבה של הזמנה זו? לימים כשעמדתי על דעתי שאלתי את סבתי לפשר מעשיה, תשובתה מהדהדת באוזני עד היום הזה. בתי, אמרה: אני מכינה תבשיל שריחו עולה למרחוק, שמא יש אישה בהיריון שהריח עלה באפה ותתאוה לאכול ומחמת הבושה לא תבקש. על כן, אני מזמינה אותה תחילה. תהיתי האם היה עולה בדעתי לחשוב כך? את הרגישות הזאת אני חסרה, ומשוכנעת אני שאינה יחידה. מידת החסד שאפיינה את רבקה אמנו עברה בירושה לבנותיה בנות תימן.

מידת האמונה של נשי תימן

מידת האמונה שאפיינה את אימותינו דבקה בנשי תימן וניכרת בכל צעד ושעל שלהן, אמונתן הייתה משענת ומחסה בצוק העיתים, כאימותינו כן בנותיהן. שרה אם האומה הראשונה התוותה את הדרך לאמונה ובדרכה זו הלכו בנותיה. כאשר נאלץ אברהם להשתמש בשרה למענו הוא אמר לה: לכל מקום שנלך אמרי אחותי את. שרה נלקחת לשבי פעמיים בבית פרעה ובבית אבימלך. כאשר שהתה בבית פרעה נשאה תפילה לבורא עולם, תפילה שיש בה נימה של טרוניה כלפי שמיא ושואלה: **הכזה יהיה שכרי?** בעלי המדרש צללו לעומק, לזרמים התת-קרקעיים שאינם גלויים לעין ומשלימים את אשר הכתוב לא ציין¹ שתפילתה של שרה אימנו עלתה לשמי מרום.

"לשרה נעשה נס גלוי, לא כן לנשי תימן. הן עברו תלאות וסבלו מאד, למרות זאת ועם כל זאת לא פקפקו ולא עלה על ליבן ולו ספק קטן שבקטנים, כי הקב"ה זנח את מנהיגות העולם. חלילה להן מלחשוב כזאת. להיפך, למרות כל הקורות אותן הן היו יודעות ובטוחות, כי יש מי שמנהיג עולמו, שומע וזוכר לשלם גמול והכול ממנו ואליו ישוב.

נשי תימן אף שלא למדו בחינוך פורמאלי הן נהו אחרי הגדולים, צייתו ונשמעו להם, קיבלו את המוטל עליהן

1 עשה למען חסדיך ורחמיך, אל תביישני. "אני לא הייתי יודעת כלום, אלא כיוון שאמרת לו "לך לך" האמנתי לדבריך, ועתה נותרתי מאבני מאמי ומבעלי. יבוא רשע זה ויתעלל בי? א"ל הקב"ה: חייך אין הוא נוגע בך ולא בבעלך..., תנחומא "לך לך".
2 תהילים, פט, ב.

1 כל אותו הלילה הייתה שרה שוטחת פניה ואומרת: רבש"ע, אברהם יצא בהבטחה אני יצאתי באמונה שלא נצטוויתי על ידך ועתה! אברהם מחוץ לסירה ואני בתוך הסירה בלב הסערה. א"ל הקב"ה: כל מה שאני עושה בשבילך והכל יאמרו: "על דבר שרי", ברא רבא מ"א ב'. מדרש תנחומא מציין זאת קצת אחרת: אמרה שרה: רבש"ע, זהו ביטחוני שבטחתי בך, ואתה מביישני?

הטבע והנוף היוו מקור השראה, סקרנות ולמידה לתופעות שיש בהן פליאה. הן היו ערניות ורגישות לנעשה מסביבן. בחוכמתן הטבעית הן הבחינו בדברים שלא נראו בעיניהן כמובנים מאליהן. הן היו הספרים עצמם וכשעיניהן חשפו דבר מה חריג הן הביעו את תמיהתן וכך הוא נשמע מפי המתבוננת:

**רִיחֹן, חוֹמְחָמָה עַל הַר גְּבֵה
מֵהֵיכָן אֶת רוֹוִיָּה?
הָאֵם אֶת עַל נַחַל
אוּ שְׁמָא מוֹשְׁקִית!
הַשִּׁיבָה: אֵינִי עַל נַחַל
וְגַם לֹא מוֹשְׁקִית
עֲנִפִי עַל הַבוֹרָא סוֹמְכוֹת
וְאֵנִי לִיְדֵי הַבוֹרָא מִמְתִּינָה...**

והמקור:

חוֹמְחָמָה עֵלָא חֵייד / מְנִיין אֶנְתִּי מְרוֹוִיָּה
אֶנְתִּי עֵלָא עֵיִל / אוּ וְלֹא מְסַקִּיָּה
קֹאלַת: לֹא אֵנָא עֵלָא עֵיִל / וְלֹא אֵנָא מְסַקִּיָּה
עִצּוֹנִי עַל אֵלָלָה רַכְנָה / וְאֵנָא לְיַד רַבִּי מְרַעִיָּה...

סימן ההיכר של נשי תימן - הצניעות!

הצניעות הייתה לחם חוקן של נשי תימן והן הצטיינו ונשתבחו בה. חז"ל ביקרו את תגובתן של יעקב אבינו לרחל וכך אמרו: הכך משיבים את המועקות? משיבים חז"ל - רחל באה אליו בתביעה ובתרעומת שיש בה מן החוצפה ואמרה: הבה לי בנים, כי אם אין מותא אנוכי! אף שחז"ל טענו כלפי יעקב אבינו שאינו נוהג כהלכה כלפי רחל היו שטענו כי רחל לא בצניעות תבעה את עלבונה. וכיצד היא צניעותן של נשי תימן? החל מלבושן הרחב והצנוע וכלה בהילוכן המדוד וקולן השקט. מי שהעזה להרים קול, הצביעו עליה כחצופה ועזת מצח. מניין לנו? אמרו חז"ל: במשנה ז' במס' כתובות נאמר: "אישה קולנית עוברת על דת יהודית ומיהי אישה קולנית? המדברת ומשמיעה קולה לשכנים". אם רבקה הביעה דעתה, הנה בת תימן לא חשבה אפילו לנסות לבטא את רצונה, ונהגו לומר: אישה השומעים אותה מעבר לסף ביתה אינה צנועה. הצניעות התבטאה בכל שטחי החיים. אם פגש עלם בעלמה בדרך לעין וחפץ לראותה אסור היה לו לראותה, והיה הבחור מחפש דרך להגיע לאחותה

ללא תרופות וללא הכוונה ממוסדת. עוף השמיים היה בן לוותין בשירתן:

**הוּי הַצִּפּוֹרִים בְּשָׁמַיִם / מִי יִתְנַנֵּי אֶחָת מִן
לֵיהֲנוֹת מִשְׁמַחְתָּן / אִם לִכְאָב -
יֵשׁ לִי כְמוֹתָן.**

והמקור:

יֵא טִיור¹ פִּי אֶלְסָמָא / יֵא רִיְתַנֵּי וְאֶחָדָה מִנְכֹן
יֶסְלָא מִן סֵלָאכֹן / אוּם מֵא טִיִּק
מַעִי סֵאעֵכֹן...

וכשלא הבינה בת תימן, איך וכיצד הועם מזלה ומדוע נגזר עליה כל הסבל שאינה יכולה להסבירו באופן טבעי, פנתה לבורא עולם במשאלה שיפקח את עיניה להבין בשל מי כל הרעה הזאת:

**מִי יִתֵּן אֱלֹהֵי וְאֶלְמַד חֻקֶּיךָ
מִי יִתֵּן וְאָבִיו גְּזוֹרֹתֶיךָ...**

והמקור:

יֵא הַל עֲלָמִי וְלַעֲלוּם לֵאלֹלָה
יֵא הַל עֲלָמִי מֵא בִיחֻכּוֹם אֵלָלָה...

כאשר נישאה האישה למקום רחוק ואין לה אדם קרוב או מכר להיות לה בן שיח המבין את ליבה, הייתה חשה אומללה. היא הביטה השמימה בערגה והפנתה את צערה וגעגועיה לציפורים החופשיות בקנאה, והפעם היא מבקשת מציפורים אלו להיות יוני דואר שתשאנה את מכתבה לבית אביה ומבקשת מהן לבל יגלו לאיש, ושלא ייודע דבר המכתב פרט לאביה:

**שְׁתֵּי צִפּוֹרִים הִחְגוּת בְּשָׁמַי מְרוֹם
שְׂאוּ מִכְתָּבִי וְאִישׁ לֹא יִבִּין מֵהֵיכָן
לְאָבִי, אוּר עֵינִי, סִפְרוּ וְהוֹדִיעוּ
כִּי כְתַבְתִּיו בְּדָם
וְדַמְעוֹתֵי קוֹלְחוֹת עַל לְחַיִּי
וְתִגִּידוּ לוֹ שֶׁנִּדְדָה שְׁנֵתִי מֵעֵינֵי
כְּשֶׁהִפַּל יִשְׁנִים אֶת שְׁנֵתָם...**

והמקור:

אֶתְיַעִין טִיור פִּי אֶלְסָמָא רוּודִיין
שְׁלִין מִכְתּוּב לֹא אֶחָד יִפְהֵם לֵיה מְנִיין
לְעַנְד אָבִי נִוּם עֵינִי חִיבִרִין וְאֵעֲלָמִין
וְאֵנָא כְּתַבְתָּה בְּחִיטִי וְדַמְעוֹתֵי יֵהֲלָמִין
וְקוֹלִין לֵיה אֵנָא סֵאֶהֲרָה
וְאֵלְנָאס רֵאקְדִין...

1 מקום. בשירו של דוד שמעוני שיר הנודד "מי יתנני עוף" האדם נודד באמצעות עוף השמיים. כמיהה זו להדמות כמו עוף חופשייה כציפור דרור מצאה לה אחיזה בשירת נשי תימן.

2 במשנה ז' מס' כתובות הסבירו חז"ל מיהי העוברת על דת יהודית אף שאינה מחויבת מדאוריתא אך יש לקיימה מחמת צניעות שהיו נוהגות בנות ישראל.

1 הציפור, עוף השמיים, גילם בעיני נשי תימן את החופש והדרור. הדימוי של היונה בשירתן שיכח מאד רוב משמעות. למשל, מורי יחיא אלצ'אהרי בן המאה ה-16, אשר ביקר בארץ ישראל, כתב את שירו "קריה יפיפיה" מתוך געגועיו העזים לא"י ובו היונה מהווה סמל לרצונו לעוף לא"י. בעצם, יצורים בעלי כנף מושכים תמיד את לב האדם ומאז ומתמיד נשא האדם נפשו לעוף לכל

חונכו? מה הצידה שלקחו לדרך? ומה הן למדו בעצמן? נוצר תמהיל מופלא של מיזוג בין כל המרחבים: הפיסי, השפעת הטבע על כל מרכיביו, התרבותי, השפעת הסביבה הקרובה, השפעת התרבות היהודית, השפעת התרבות המקומית. **השקט וההשלמה היו מקור הכוח הענק של נשי תימן האצור בפנימיותן.**

סוף דבר

לפי המקורות לא הרבה השתנה המצב מימי אימותינו הקדומות ועד נשי תימן. אורחות החיים המשיכו בדומה לאורחות חיי אימותינו. האפיונים של כל האימהות יחדיו נתנו אותותיהם גם בנשי תימן. **שרה** הטביעה את מידת הכנסת האורחים. **רבקה** את מידת החסד. **רחל** מסמלת את האם הדומעת. לאה מסמלת את הנמלה השקדנית. האמונה הייתה נחלת כולן וכולן יחדיו הטביעו חותמן בנשי תימן. ואם היה אבא בתימן שרצה אכן לחרוג מן התרבות המקומית לא היה רשאי, כפי שמילות השיר מעידות, נשאר הטעם של אין מה לעשות? חובה הייתה לשמור על כללי הנימוס היהודי.

הדיאלוג בין הבת לאביה מלמד כי גם ידיו של האב כבולות למנהג המקום ואינו מרשה לעצמו לחרוג גם אם רצונו בכך. אמנם היו בנות שנשאלו באותה שעה אם הן מסכימות להינשא לאותו פלוני, אך הן היו מעטות ולא כל כך התייחסו לתשובתן אם הייתה שלילית. אין מנוס מלהציג את העובדות הנלמדות מהעדויות שנאספו בקפידה רבה, עם זאת יש להעלות על נס את שמחת החיים שהייתה בנשי תימן אשר למרות התלאות, ידעו לשמוח ולהינות מן היש. הן ידעו לקבל הכל בהשלמה כפי שנהגו האימהות, כן נהגו הבנות.

ואסיים בהערה לגבי השירה ותרומתה למאמרי. מטבע הדברים, הסתייעתי רבות בשירת הנשים היהודיות בנות תימן כדי ללמוד על תרבותן ועולם הרגשות שלהן, משום שהיא הייתה כלי הביטוי המרכזי באמצעותו נשתמרה תרבותן. בהיותה כולה ערבית, תרגמתי את כל הציטטים תוך הקפדה לשמור על רוח הדברים.

הבכירה ולבקש ממנה כי תאפשר לו לראות את אחותה ולו גם תמורת תשלום, וזו לשונו:

**הוי בת, זוהי המטבע לערבון לך
הראיני אחותך מן החלון ולכי לך
אם היא זה בראון פנאות
ולא, תודה ולהתראות.**

המקור:

יא בנת יא בנת, הדיה אלקרש ערבונש
רונגי אחיותיש מן אלטקה וריחי ליש
אין שי עלא סהל / ולא פדונש תיאטרש...

נמצאנו למדים כי "**המרחב התרבותי**" לא אפשר לאימותינו הקדומות למצות את יכולותיהן שכן בתקופה הפטריארכאלית הן נשלטו ע"י האב או האח, ובנישואיהן היו ברשות בעליהן. הוא הדין לגבי נשי תימן. לתרבות המקום השפעה רבה על היחס לאשה, אך כאז כן היום, היו נשים ששפר גורלן בשל מעמדן או יחוסן. ראוי לציין, כי נשות העיר זכו לחיים נוחים מעט יותר מבנות הכפר, אך נשי הכפר עלו עליהן בחוכמת החיים הטבעית וביטחונן העצמי והיה זה תוצר של חיים בחיק הטבע. גבר יכול היה לשאת את מי שרצה ולגרש מתי שרצה, ללא אבחנה בין בת הכפר או העיר אך לא כן האשה. מכאן מובן היחס החיובי להולדת הבן וההתייחסות המוזלזלת להולדת הבת. אשה היולדת בת שנייה ושלישית הייתה נפשה עגומה עליה והיא לא חשה עצמה שלמה, כאילו בה האשמה. יחס זה לא צמח על רקע ריק וכבר אמרו חז"ל: "ילדה אשתו זכר מברך **הטוב והמטיב**"¹ ובלשון נשי תימן:

מי שנולדה לה בת / לא תרוה נחת...

אם נולד בן ברוך הבא / ואם נולדה בת אויבה לה

אם בן בני - שלי הוא / אם בן פתי - שלי הוא ..

המקור:

מאן אדא אלבנאת / מא זאד רא תיאת
אנהו וולד תיאת בה / ואנהי בניה תינהא
אבן אבני פלי / ואבן בנתי פלה.

חז"ל הבחינו בקושי הנובע מהעדר התייחסות בתורה ללידת הבנות, וניסו לתת לכך הסברים, והרי כתוב שליעקב נולדו בנות, שנאמר: "ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו."²

"**המרחב הפנימי**" עיצב את אישיותן המופלאה של נשי תימן כולל בשאלה מי היו הדמויות מהן הושפעו? כיצד

הבנות? רש"י מסביר: אחיות תאומות נולדו עם כול שבת ונשואם, בני לאה נשאו בנות מאביהם וכן להיפך, ואם תאמר מה לעריות? האבות לא נצטוו על התורה, אלא ידעו "ברוח הקודש" מה שרצו קיימו ומה שלא רצו לא קיימו.

1 ברייתא מס' ברכות נ"ט ע"ב, ולמה שהכול שמחין בו, על הולדת הבת לא נקבעה ברכה כי אין בזה שמחה.

2 בראשי ל"ז ל"ה. שדי"ל מסביר בניו ובני בניו, בנותיו ובנות בניו וכול זרעו הביא איתו מצרימה. רש"י מיישב קושי זה, מניין

משירתו של מושבניק

מאת זכריה אריה

הקדמה

זכריה אריה נולד בתימן בשנת 1939 ועלה לארץ בינואר 1949 יחד עם משפחתו שהתיישבה במושב גאולי תימן אשר בעמק חפר. זכריה הוא יוצר פורה, אשר כתב עד כה ארבעה רומנים וספר שירים העוסקים רבות בחיי היהודים בתימן והתאקלמותם בארץ. למרבה הצער, עד כה לא יצאו ספריו לאור מסיבות תקציביות. הננו מביאים שני שירים המאפיינים אותו – שירי טבע.

טוביה סולמי

לְגֶשֶׁם תַּפְלָה

אֶלֶיךָ עוֹרָג
הָאֶבֶר וְהַנּוֹקֵד
הַצּוֹמֵחַ וְהַחִי
אֶלֶיךָ נוֹשָׂאִים עֵינַיִם,
אֶ-לֵהי.

אֵלֵי, אֲנִי
תָּן מָטָר לְרוּחַ הָאֲדָמָה
לְהַשְׁקוֹת שְׂדֵה
לְהַנְבִּיט זָרַע
לְהַצְמִיחַ קִמָּה
לְהַנְיֵב תְּנוּבָה.

תָּן מָטָר
עַל גִּיאַ הַר וְגִבְעָה
פְּרָחִים יִפְרְחוּ
בְּנֵי צֶאֱן בְּאָחוּ יִרְעוּ.

הַצִּפּוֹרִים
בְּשִׁיר קוֹלָן יִתְנוּ
פְּרָפְרִים
בְּצַבְעֵיהֶם הַמְרַהֲיֵבִים
מִפְּרַח לְפָרַח יִרְפְּרוּ
לְמוֹץ צוּף
רַעְבוֹנָם יִשְׂפִיעוּ.

אֲנִי, אֵלֵי!
גִּשְׁמֵי בְּרָכָה הַמָּטָר
לְזוֹן צֶמַח וְחֵי,
בְּתַפְלָה עֵינֵי כָל
אֶלֶיךָ נְשׂוֹאוֹת,
אֲנִי, אֶ-לֵהי.

מִבְּט אַחֲרוֹן בְּטָרָם

בְּשָׂדוֹת מְהֻלָּד אֲתָה
נוֹשֵׂם אֲוִיר צַח מְלוֹא הַרְאֹת
מִתְבַּשֵּׂם מְרִיחַ הַפְּרָחִים
מִתְעַנֵּג עַל הַמְרָאוֹת
פוֹסֵעַ פְּסִיעוֹת קִטְנוֹת
בְּשִׁבִיל הַסְּלִיל
בִּין קִמָּה וְאֵילָנוֹת,
שָׁח, קוֹטֵף מְלִילָה
פוֹחֶסֶה בְּכַפּוֹתֶיךָ
לוֹעֵס גְּרָגְלֶיךָ.

טַעַם חֵלֶב חֶטָּה טָרַם בְּגֵרוֹתֶהָ
נוֹתֵר בְּפִידָךְ,
לְפָנֶיךָ בְּמְרוֹצָה
אֲרַנְבֶּת אֶת הַשְּׁבִיל חוֹצָה,
חֲגֹלָה בְּמַהִירוֹת פּוֹסֵעַת
תַּחַת שַׁיחַ חֵישׁ נְבֻלַּעַת,
גּוֹזְלִיָּה מְדַדִּים אַחֲרֶיךָ
חוֹסִים תַּחַת כְּנָפֶיךָ
אִם דּוֹאֲגָת עַל בְּנֵיהָ סוֹכְכֶת.

צָב וְקַפּוֹד מַעֲדָנוֹת פּוֹסֵעִים
אֶת הַשְּׁבִיל לְמִין וְשִׁמְאֵל
סוֹרְקִים.

מִתְבּוֹנֵן אֲתָה בְּחֵי וּבְצוֹמֵחַ
אֲנַחָה מֵעֵמֶק הַלֵּב מִפְּרִיחַ
אֲנַחַת פְּרִידָה מִגְּבֻעוֹל שְׁהַנֵּץ
מִחֲרָגוֹל מְקַפֵּץ מִפְּרָפֵר מְרַפְּרֵף

אֶשֶׁר צוּף פְּרָחִים מוֹצֵץ,
מִנְּחָ וְתוֹר שְׂאֵף לֹא אֶחָד
מֵהֶם יַחֲזֹר,
מִפְּרַח הַנְּרָקִים אֶשֶׁר
מִן הַבְּצָה מְצִיץ,
מִהַפְּלָגִית הָאֲדָמָה וּמִהַרְקָקָת
אֶשֶׁר תַּחַת הַסְּלַע חִבּוּיָה.

יֹדֵעַ הַנֶּדָּה וְרַב הוּא הָעֶצֶב
כִּי גַם עַל נוֹף זֶה לֹף גְּדוּלָּךְ
לְקִיץ בְּמַהֲרָה הַקָּץ
הַדַּחְפוּרִים כְּלֵי הַמְשָׁחִית
הַגְּדוּלִּים בְּדַרְכָּם הַנָּה,
לֹא עוֹד יִסְבּוּדַח חֵי צוֹמֵחַ וְאֶבִּיב
גּוֹשֵׁי בְטוֹן וְאֶסְפֵּלֵט
זֶה מַה שִּׁיְהִיָּה סָבִיב.

תַּחַת זְמוּזִים הַחֲרָקִים
וְצִיּוֹץ הַצִּפּוֹרִים –
רַעַשׁ מְנוּעֵים וְצוֹפְרִים,
בְּמִקּוֹם רֵיחַ שְׂדֵה
עֶשֶׂן אֲרַבּוֹת שְׁחוֹר מְדַכָּא.
כֶּף יְהִיָּה, זֶה מַה שִּׁתְּרָאָה.

שְׂאֵף אֶל קֶרֶבֶךָ
בְּשֵׁם טֹבַע כִּיכְלֶתֶךָ
הַבֵּט וְשִׁמּוֹר בְּזַרְחוֹן
מִי יוֹדֵעַ אוֹלֵי זֶה יְהִיָּה
מִבְּט אַחֲרוֹן.

”מתימן לישראל: תרבות, לשון, ספרות, חינוך”

עורכת ד”ר אסתר קאפח. תל אביב: אעלה בתמר, 2011.

מאת פרופ' רחל שרעבי

ספרות מחקרית ענפה נכתבה על יהדות תימן, וקובץ מאמרים זה מוסיף לה נדבך חשוב נוסף. הקובץ הינו תולדה של כנס אקדמי שנערך ב-17.5.2009 בחסות האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר, מכון המש”י (הנחלת מורשת שבטי ישראל) במכללה האקדמית נתניה.

והרלוונטיות שלה בימינו בעיני הרב יוסף קאפח” - מציג את התפיסה החינוכית בכתבי הרב קאפח, המתבססת על גישת הרמב”ם; רצון ערוסי “הליכות צניעות הנשים במורשת יהדות תימן” - דן בצניעות האישה בתימן והביא דוגמאות הלכתיות המדגישות את חשיבות ערך מידת הצניעות; דני בר-מעוז “נשות תימן בכור ההיתוך במושבות ארץ-ישראל בראשית המאה העשרים” - מאיר את מקומה ותפקידיה החלוציים של בת תימן במושבות העלייה השנייה; משה גברא “עתיקותם של החילבה והשד’אב” - מוכיח כי במאכלים ובשמים אלו שומרים יהודי תימן מסורות עתיקות מלפני בית המקדש הראשון.

ד. אישים:

אליעזר שלוסברג “ר’ אברהם בן שלמה התימני ופירושו לספר ישעיהו” - עומד על מאפייני פרשנות לספר ישעיהו, שכתב הרב אברהם בן שלמה (ראב”ש) בן המאה ה-14 ועל מאפייניה; יוסף שבח “דברים אחדים על רבי אברהם בן הרמב”ם (הראב”מ)” - דן בחיבוריו ובתשובותיו של הנגיד רבי אברהם, בנו יחידו של הרמב”ם; אביבית לוי “חייו ופועלו של הרב יוסף קאפח” - מציינת שכישרונותיו, יכולת השקידה של הרב קאפח, הבדיקה והחקירה העצמית האופייניות לו, היו בין הגורמים להישגיו ולתרומתו הכבירה לעולם היהדות והמחקר.

סיכום

בהיבט התוכני - זהו קובץ מאמרים מגוון, המקיף את תחומי החיים השונים, בתימן ובישראל. אומנם רצוי היה לאזן בין התחומים ולתת יותר ביטוי למאמרים הדנים בהיבטים שונים של קליטת עולי תימן בישראל. כמו-כן מתבקש לעדכן בכמה מאמרים את הספרות הביבליוגרפית. אין הערות אלו מפחיתות מערכם של המאמרים, ולכל אחד מהם תרומה ייחודית להצגת המורשת התרבותית של יהודי תימן. לצילומי כתבי היד שצורפו לחלק מהמאמרים - יש ערך שלא יסולא בפז. העורכת גם השכילה לשלב בקובץ סוגי כתיבה שונים: מאמרי מחקר אקדמי; מאמרים תורניים וכן רשימות של אמנים ויוצרים. משום כך הוא משמש במה נאותה לקהלים שונים, קוראים וחוקרים כאחת.

זהו קובץ גדול המכיל 17 מאמרים, ומחולק לארבעה תחומים מרכזיים:

א. לשון וספרות:

אביבית לוי “משנת סבתי וסודו של סבי בין המילים” - טוענת, כי השירה בספרים שחקרה, מבטאת זהות אמביוולנטית המתקיימת מתוך תנועה בין קולות ושתיקה; אסתר קאפח “שפת התקשורת בקרב יהודי תימן” - מסיקה, שהכותבים והדוברים פרקו מגבלות תחביריות החלות על השימוש במילים ובביטויים, השתמשו בהם בקונוטציה סמנטית שונה, ויצרו אפקט רצוי מבחינתם; בת ציון ימיני “צורות הציווי בשירי המשוררות העבריות ובשירי המשוררות התימניות” - מוכיחה, שהשימוש בצורות ציווי בשירי המשוררות התימניות הוא פי 12 מהשימוש אצל המשוררות העבריות.

ב. הגות תורנית:

משה גברא “שמרנות יהודי תימן בתפילה” - מדגים את סוגי השינויים שחלו בסידורי תימן עקב הגעת ספרי דפוס ספרדים לתימן מסוף המאה ה-17 ועד ימינו; חננאל סרי “הלכה ומלאכה” - מציג את הדגם המקובל בתימן, לפי שיטת הרמב”ם, המשלב בין עבודה ולימוד תורה; יוסף שבח “השלמת הדיבור על חובות תפילת העמידה” - עומד על חובות תפילת העמידה לפי מנהג יהודי תימן; אברהם חמאמי “הערות מהר”י קאפח על ‘פרקים בהצלחה’ המיוחסים לרמב”ם - כתב על הסתייגות הרב יוסף קאפח זצ”ל מחיבור “פרקי הצלחה”, אחת האגרות המיוחסות לרמב”ם בטעות, לדעת הרב קאפח; מרדכי יצהרי “מסורות עתיקות בקריאת התורה” - דן במסורות הקריאה בתורה הנהוגות בתימן מדורי דורות, בכללן מסורת התרגום; אהרן קאפח “ערעורים ותמיהות על מנהג תימן על ידי תלמידי חכמים” - מתייחס לתמיהות של בני תימן, על הנהגות הלכתיות ועל הנהגתם ופסיקתם ההלכתית של ראשי העדה.

ג. חינוך ומורשת:

אסתר קאפח “שיטות למידה וחקירה מתימן לישראל” - מתחקה אחר שיטות ההוראה והלימוד העתיקות בקהילות בתימן ואחר התמורות שחלו בהן בישראל; אליעזר אביעד “משנתו החינוכית של הרמב”ם

על מדרש "חמדת ימים" של שבזי – מהדורת ציון בר-מעוז

מאת ד"ר יהודה עמיר

לאחרונה נתבשרנו על יציאה לאור של מהדורה חדשה ערוכה ומעודכנת של מדרש "חמדת ימים" על התורה לאביר השירה והמקובל האלוהי הרב שלום שבזי זצ"ל. לאחר עבודה ממושכת ומאומצת עלה בידי ידידנו ציון בר-מעוז להפיק יצירה יפה ורבת עניין, כיאה לערכו של המדרש ולכבודו של המחבר-המלקט הר"ש שבזי. בחמשה כרכים מקופלת חכמתו של שבזי לא רק בענייני מקרא ומדרש, אלא גם בהלכה, בחכמת הקבלה, הרפואה והמדע, גורלות ומזלות וכיו"ב. עבודותיו של בר-מעוז מתרכזות סביב המורשת הספרותית של חכמי דרום תימן, וכבר ההדיר זו הפעם הראשונה בשנת תשנ"ב את הספר "בית תפלה" לרב שלמה בן סעדיה בן המאה הי"ז, הלא הוא "בכ"ץ ילוד חזמ"ק" הידוע לנו מהשיר "שמע האל עניני בתפלה".

מהדורת בר-מעוז ל"חמדת ימים" היא גאולה של ממש לספר חשוב זה שהיה נפוץ בתימן בעשרות מהדורות שונות של כתבי יד. המהדיר היה צריך לתור אחרי כתבי היד, ולברור את הנוסחה האחרונה והמעודכנת של החיבור. הכנת המהדורה הזאת התמשכה זמן רב, כיון שהמהדיר היה צריך להתחקות אחרי כל מידע העשוי לשפוך אור על החיבור ועל מחברו. לשבחו ייאמר שאכן עלה בידו להוסיף על הידוע לנו ולחשוף בפני הקורא ידיעות ביוגרפיות על שרשי משפחת משתא-שבזי ושולתה וכן ידיעות ביבליוגרפיות על מקורות המדרש והמהדורות הקודמות שלו.

גם הפעם מתגלה הפייטן המקובל במלוא גדולתו וידיעותיו המופלגות בפינות התורה, המדרש והקבלה.¹ מבעד למסכת העשירה של המדרשים לכל התורה מבצבצת אישיותו המיוחדת של הר"ש שבזי כדמות מרתקת ומדבקת. ככל שאתה מהפך במדרשים שאגר כאן, אתה מגלה דמות מיוחדת במינה של איש דל ורש מבחינה חומרית, אך בעל צימאון אדיר ותשוקה לאין קץ לחתור לעומקה של תורה ולהאיר את פסוקיה באור יקר. מי שעמד עד כה משתאה לנוכח עושרה הרב של שירתו, רמתה הספרותית, עושר לשונותיה ועומק רעיונותיה, עשוי גם הפעם להתפעם מלמדנותו הרבה של האיש שלבו "בער כמו סנה". אכן, לא בכדי זכה האיש להתעטר בעטרת פאר של יהדות תימן לדורותיה.

אם עד כה נעתק המדרש לעצמו, ללא פסוקי התורה, הנה הפעם השכיל המהדיר להדפיס גם את כל חומשי התורה במתכונת מלאה בליווי תרגום אונקלוס ורש"י, וסמיך ליה מדרש "חמדת ימים", ממש עטרת פאר. בנוסף צירף את פירושו להפטריות.

ניכר בו במהדיר שהשקיע את כל מרצו והשתדל במאד מאד להוציא מלאכה מתוקנת ומהודרת, מתוך הערצה ואהבת אמת לבעל "חמדת ימים". אף הוא, המהדיר, הוסיף מדור משלו "מעניי חמדה" המוקדש בעיקר למראי מקומות, להבהרת עניינים ולהכוונת הקורא במקומות הדרושים.

המבוא המקיף על הספר ועל תולדות מחברו ודרכו הפרשנית, המפתחות הרבים והמפורטים, הנספחים וצילומי הפקסימיליה ש"נשתלו" בין בתרי החומש – כל אלה קובעים ברכה לעצמם, ומעידים פעם נוספת על ההשקעה העצומה בההדרת המדרש והקפת המדרש ומחברו מכל צד ומכל פינה. מבחינה זו ראוי מהדורה זו להיקרא "אוצרות שבזי" וכל הרוצה יבוא, ילמד ויפיק תועלת ממורשתו הרוחנית של אחד הענקים שקמו ביהדות תימן.

עוד ראוי לציין אי אלו פרטים "טכניים" המקלים על הלומד, דהיינו איכות ההדפסה, הנייר הדק והקל, הפורמט הנוח לאחיזה והכריכה המהודרת, כל אלה מוסיפים לאיכות המהדורה שהיא קלה ונוחה לשימוש.

1 וכבר ציין חוקר הקבלה המובהק גרשם שלום את בקיאותו הרבה של שבזי בחדרי ספרות הקבלה, קרית ספר כרך ה.

היחס לרמב"ם

המהדיר מציין עובדה מעניינת מאוד, ואף מפתיעה. מתברר כי מרן יוסף קארו אינו נזכר כלל ב"חמדת ימים" לשבזי, אף כי בימיו כבר היה ה"שולחן ערוך" ידוע בתימן.¹ לעומתו הרמב"ם שהמחבר מרבה לצטט בהרחבה רבים מפסקיו, ואף מכנהו "הרב האלוהי משה בירב מימון".² עובדה זו מזכירה לי שגם המשורר ר' יוסף בן ישראל, בן משפחתו הקשיש של שבזי, מגלה זיקה מיוחדת לרמב"ם ולכתביו. בשיר שבח מיוחד, "למוד תורה אשר לומד", שהוא מקדיש לשני גדולי הפוסקים, הרמב"ם והר"י קארו, הוא מקדיש את רוב השיר לאישיותו ולמפעלו של הרמב"ם. בהמשך השיר הוא אמנם מקדיש מחרוזות אחדות לר' יוסף קארו, אולם את סיום השיר הוא שומר לרמב"ם. מעמד הבכורה שהוא מעניק לרמב"ם בולט גם בשיר אחר של יוסף בן ישראל "ידיד עליון שמע מני דברים". בשיר זה אינו מזכיר לא את השו"ע ולא את הזוהר, אלא מדגיש את חשיבות הלימוד ב"חיבור" לרמב"ם: פְּתַח לְפָנָי לְמוֹד חִיבוּר לְהַרְמְבָּ"ם / בְּמִשְׁפָּטָיו וְהִלְפוּתָיו סְדוּרִים.³ תיתי ליה לציון בר-מעוז על התקנת מהדורה זו של "חמדת ימים" הנמצאת עתה בהישג ידו של כל אדם. מהדורה זו פותחת שערים ללימוד מעניין ולכניסה לעומקה של תורה. הבה ונדלה ממעיינות החכמה שהותיר אחריו אבא שלם שבזי זתי"ע.

"קרן שבזי" להוצאת כתבי ר' שלם שבזי

יצאה לאור מהדורה חדשה ומהודרת של מדרש "חמדת ימים"

עורך ומהדיר - ציון בר-מעוז

מהדורה מתוקנת ומדויקת של מדרש חשוב זה שנכתב לפני למעלה מ-350 שנה ע"י המשורר הלאומי הנערץ, תלמיד חכמים, מקובל, הוגה ופרשן הר"ר שלם בן יוסף משתא-שבזי

המהדורה החדשה ערוכה ומוגהת עפ"י למעלה מ-50 כתבי יד של שבזי ושל מעתיקים אחרים. הספר מוגש במבנה של חמישה חומשי תורה הכוללים:

- מקרא
- תרגום
- רש"י
- מדרש "חמדת ימים" המביא את פירושי המחבר
- מדור "מעייני חמדה", הכולל מקורות נרחבים מספרות עם ישראל ובתימן בכללם וכן הערות והארות
- השלמות מפירושי בחיבוריו השונים
- הפטרות לכל ימות השנה
- תעודות ומסמכים תומכים חשובים
- שערים מעוצבים

לספר הוקדמו:

מבוא רחב היקף הכולל תולדות המחבר ואישיותו והסבר דרכו הפרשנית לסיום: מדור מפתחות רחב היקף ונספחים תומכים שונים ומגוונים

הפרשנות במדש זה מבוססת על ארבע דרכי הפרשנות הקלאסית, הפרד"ס: פשט, רמז (אליגוריה ומחשבה), דרש וסוד (קבלה).

פירושים אלה מובאים בעיבודו המעודן של המחבר בתוספת הארות והערות. המחבר מרבה להתייחס לפירושי המפרשים הידועים (רש"י, אבן עזרא, הרמב"ם ועוד). מסביר מקשה ומתריך.

המחבר אף הוסיף פירושים וחיידושים רבים משלו עפ"י כל דרכי הפרשנות ועליהם נוספו:

קבלה מעשית, תפילי, וסגולות. חכמות משלימת:

ענייני רפואה, חיזוי על פי ספר הגורלות, חכמת הפרצוף, כרוניקות, מעשיות ממקורות שונים, סיפורים נדירים ממקורות יהודיים, חוויות ומעשים אישיים.

לרכישת הספר:

ציון בר מעוז - 08-9266769, מ. מודיעין

1 ולאחר קריאת מאות משיריו יכולני לקבוע כמעט בוודאות שר' יוסף קארו נפקד גם משיריו של שבזי.
2 על כך ראה במבוא למהדורה זו, עמ' נב.
3 וראה עבודת הדוקטור שלי, עמ' 168, 222.

על ספר השירים "חיים פשוטים" מאת רחל ארזני

מאת טוביה סולמי

האומנם "חיים פשוטים"?

ספר השירים החדש "חיים פשוטים" מאת רחל ארזני שיצא לאחרונה בהוצאת אופיר ביכורים נושא ללא ספק שירה סוערת וטעונת זיכרונות, עושה חשבונות וחושפת רגשות, אך בוודאי שאינו מספר על "חיים פשוטים". כמי שהכירו את אותה מציאות וחוו הרבה מן החוויות מ"בית אבא" והשכונה מצדיעים אנו בהערכה למשוררת החדשה שנטלה סוף סוף על עצמה את תפקיד הדוברת של דור שלם שחי בקהילות היהודיות בחו"ל ותרם את חלקו לקיומן, אך מעולם ללא זכה להכרת תודה על הסבל והתרומה לחיי המשפחה והקהילה - והכוונה ליהודיות בארצות ערב, ובהקשר שלנו לבנות תימן.

כן, כיום, לאחר שנים רבות שנסתיימה העלייה מתימן זכו בנות תימן להילה מסתורית המהללת את יופיין, את החוש האמנותי והאסתטי שלהן ואת היותן חרוצות ונושאות באחריות על קיומו של הבית העברי וכיו"ב, אך איש אינו מזכיר עוד את העובדה שבתומן לא הייתה ילדות, ובוודאי לא לבנות, אלא הן גויסו לחיי המשפחה בהתאם להלכה ובהתאם למנהגים שהושפעו מן החברה הערבית. מילדותן הן היו שותף סביל שאיש אינו מתחשב בו וברצונו, ולעיתים הן רק שותף סובל.

כן, גורל דומה היה לאשה היהודיה, ולבת היהודיה בכל ארצות הגולה ובייחוד בארצות ערב, והחברה כולה התגייסה להסתיר ולכסות את הצדדים העושקים של בת תימן. כבוד המשפחה והעדה והיהדות הביא לכך שהתייחסו לכך כגזירת הכתוב והתנחמו בכך שבסופו של דבר אי אפשר היה לה למשפחה היהודית בלא הבת והאשה, גם אם פה ושם היא נפגעה.

כל מי שזכה לשבת עם סבתא או אמא הזקנה ולשמוע ממנה על אודות ילדותה, היה מגלה כי מימי ילדותה החלה להשתתף בעבודת הבית, ובטרם הגיעה לבגרותה המינית כבר אירסוה לאיש, ולרוב זמן קצר לאחר מכן הייתה לאיש על כל הכרוך בכך.

לרוב, לא דיברו על כך ולא שאלו ולא ענו, אלא דילגו ישר לחיי המשפחה והילדים המאושרים פחות או יותר. בלחישה נשמעו לעיתים סיפורים קשים ואף נכתבו

ספרים כמו "חומות חמר" של ברכה סרי שהנציחו מקרים קשים במיוחד, אך הבוטות והגסות בו הוצגו הבעיות הביאו להחמרת השתיקה סביבן.

ועתה זכינו שהמשוררת והסופרת רחל ארזני החלה לפני כחמש שנים לכתוב שירים וסיפורים המתארים את חיי הילדה, הבת והאשה בקרב יהודי תימן, ורק מאמציה לספר גם את היפה בחייהן יחד עם הקשה, בעדינות הראויה, מביא לכך שמסוגלים אנו לאמץ שירה זו אל לבנו תוך דמעה של צער על שהיה, ודמעה של שמחה על כך שזה חלף פה בארץ.

לפנינו שירה לוחמת שבאמצעותה המשוררת רחל ארזני מביאה את סיפורה של הבת והאשה הצעירה הן בתימן, והן בשנות העלייה והקליטה, ותוך שהיא מציינת את חייה הקשים, מעמדה הנחות והמנוצל, היא מצליחה להאיר את דמותה כגיבורת תרבות שלמרות הכל הופכת עם השנים לעמוד התווך של הבית התימני ולאחר העלייה לארץ היא תופשת מקום מהפכני בחיי המשפחה העולה. וכל זה מבלי שאיש התכוון לכך, כל זה תוך כדי כך שלעיתים היא מופיעה כדמות טראגית.

רחל ארזני פורעת בשירתה את החוב לבת תימן על החיים שהקריבה למען משפחתה וקהילתה, אך יותר בכך היא תורמת לנו כישראלים את האפשרות לצפות אל פינות אחרות בחברה הישראלית אשר באנוכיות שלנו לא התעניינו בהם אז ואיננו מתעניינים בהם גם כאשר באים הם במחיצתנו כנותני שירות או אפילו כחברים במסגרת החברתית הישראלית שלנו, איננו מתעניינים בתולדותיהם, בתחושותיהם, בתקוותיהם, בשיריהם ובסיפוריהם. כן, הם שקופים. על כך תעיד העובדה שרק השנה זכה משורר כארז בטון בפרס ישראל ונאמר כי הוא המזרחי הראשון מאז קום המדינה שזכה בכך.

ספק אם הישראלי המצוי יתעניין בשירים העוסקים בחייה הקשים של היהודיה בתימן, אך הדור הצעיר של יוצאי תימן בוודאי שיתרגש. או אולי הישראלי החדש ימצא עניין בשירים המתארים את חייהם של אותם עולים פה בארץ, את קשיי הקליטה שארכו שנים רבות בבריפריה של ישראל, הרחק מן החברה הישראלית הקולטת שמעולם לא התעניינה בסבלם של העולים. אולי. אין בכך כדי להפחית מחשיבות שירה של רחל החדשה.

תולדותיה

רחל עלתה עם הוריה מתימן ב-1950.2.17, ולאחר נדודים בין מחנות עולים ומעברות, התיישבה משפחתה במעברת קריית אונו, ושם השתקעו, כשהם מוקפים ביוצאי תימן. אמה היתה אשתו השלישית של אביה שהיה מבוגר. כבת שש היתה רחל אז ורוב שנותיה היתה צריכה להילחם מלחמת הישרדות קשה, שכללה גם עבודה כעוזרת בית בנעוריה, ובכוחות עצמה הפכה למורה ואחר כך לעורכת דין ומגשרת.

מילדותה צברה חוויות, זיכרונות ותובנות לגבי החיים, אבל רק בחמש השנים האחרונות נפתח סגור ליבה כאשר התחילה לכתוב שירים וסיפורים קצרים ובהם בלשון חדה, עשירה וברורה היא פורשת את תולדותיהם של העולמות שהיה לה חלק בהם או שבאה בגבולם.

חמישה שערים בספר, כמו באלבום: א. שם (בתימן), ב. כאן (בישראל), ג. אחרים, ד. שריטות קלות, ה. שלוה. כן, למרות מטעניו שומר הספר על רוח אופטימית מפויסת של שלוה. הלואי.

לסיכום, לפנינו ספר שירים ישראלי מיוחד במינו המאפשר לנו מסע במעלה הזמן הישראלי על תחנותיו, כשהמשוררת משתמשת בכל הכלים שברשותה והם רבים, כמו השימוש בעברית רהוטה בצד עברית תימנית, מעורבת בלשון חכמים, ונפשה הרגישה שצברה לאורך השנים את הזיכרונות.

המעניין הוא שלמרות היותה עורכת דין ומגשרת היא מצליחה למתן את הרוח הפמיניסטית המנשבת בשירים אבל עושה חסד של אמת עם הגיבורות שלה בהבאת סיפור חייה ורגשותיהן לרשות הרבים תוך נקמה באותם גברים שלא היו הוגנים. להמתקת השירים תורמת רחל שורה של שירי טבע יפהיים ומרגיעים המחזקים את התובנה שהתופעות ההן חלפו מן העולם. אבל בכאב, חש אני צורך ללחוש "ועוד יש לה מצב רוח לשיר על הטבע?!!" מומלץ. חוויה.

יָצָאָה לְמַרְדָּף / רחל ארזני

איך העצה?
אֲשֶׁת אִישׁ יוֹצֵאת לְשִׁחַק כּוֹפֵּשׁ¹
'לוחס'²?
מוֹפְקֶרֶת הִיא?!

נִכְנַס לְבֵיתוֹ, נִגַּשׁ אֵלַיָּה
מְנוּפָּף בְּדָדוֹ,
בְּאֶצְבַּע הַמּוֹרָה, מְחַזֵּק דְּבָרָיו
- זֶה פֶּעַם רֵאשׁוֹנָה וְאַחֲרוֹנָה שֶׁאֶת יוֹצֵאת!
סָטֵר עַל לְחֵי יָמִין, סָטֵר עַל לְחֵי שְׂמָאל...
- אֶת צְרִיכָה חֲנוּדָּה!

רֵאשָׁה הַסִּתְחָרֵר, צָנַח...

בְּכֶפֶר קֶטָן בְּתֵימָן הַשִּׁיאוּהָ.
הִיְתָה כְּבֵת תִּשְׁעֵ וְאוֹלֵי עֶשֶׂר,
בְּתָף וּבְכִנּוֹר הוֹבְאָה לְבֵית הַחֶתָן.

רְצָתָה לְצֵאת לְחָצֵר,
אָמְרוּ לָהּ:
אֶת אֲשֶׁת אִישׁ, אֶת לֹא יִלְדָה,
אָסוּר לָךְ לְצֵאת, סָתָם, מְחוּץ לְבֵית.
בְּכָל זֹאת יָצָאָה...

הִבְעֵל חָזַר מְעַמֵּל יוֹמוֹ. בְּדַרְכּוֹ לְבֵיתוֹ שָׁמַע:
אֲשֶׁתוֹ יָצָאָה לְשִׁחַק עִם בָּנוֹת הַמְּקוֹם.
- בְּזִיוֹן!

3 משחק בשישה חלוקי אבנים.

1 בתימן היו כפרים של יהודים שהיו בהם מעט משפחות.
2 משחק בארבעה חלוקי אבנים.

השנים חגו, הילדות פמה,

הילדה אלפה,
ששה נולדו, ועדן גידו הולמות...
- את צריכה חנוך... -

בארץ שפנו במושב... עבדה בשדה ובלול
הוא תשוש מלעבד
אך דרש פגיעות וכבוד...

תודה לאל!
חלש מהניף חגורה ומקל,
תהיה מנוחה...
עבר לנאצות.

בקר זפה! אור נגוהות!
לא התעורר...

השכנים אמרו:
הנה הקל לך... שכחי העבר.
- מה?!
למחל לו!
אני הולכת אחרי לתבע אותו
בבית דין של מעלה
על גניבת ילדותי ובחרותי
על שעבודי ומאסרי...!
שם, יש דין! ויש דין?
...
לקח "השלישים"
התפנסו הנכדים והבנים,
תלו מודעות
באותיות שחורות...

לאחר הכסוי בעפר
ספרו המלנים שראו בשמים
כמראה בית דין, ושער פתוח
ואור,
שם
קדמו
בא
האשה.

30.12.10

מתוך ספרה "חיים פשוטים" שיצא בהוצאת ביכורים

זרה בכפר, אין לה מכר.

כעבור ימים, שנית, ראתה ילדים משחקים,
יצאה,
שחקה אתם.

בערב הבעל חזר, בדרך שמע:
אשתך "קפצה" על הכל
כאלו לא הייתה נשואה.

נרנן, הכה!
הזכיר: את לא תצאי בלי רשותי!
עכשו את אשתי.

בא לכפר אורח ממחוז הילדה.
בסתר הלכה אליו, מצוקותיה ספרה...
- השב אותי להורי.

האיש - אמיץ... נגד המנהג
לקחה לבית אביה.
ימים מספר, הבעל דרך בבית החותן
- את אשתי תן!
אין לך רשות עליה
קניתיך במהר רב.

אמר האב לבת:
שובי ושמעי לקול בעלך.
- הוא מענה
גופי כואב.

חשפה זרועות קטנות
בהן חבורות סגלות-ירקות.

אמרה האם: כבודה של אשה בבית אישה.

שוב יצאה הילדה
להשתעשע עם בנות גילה.
הבעל שמע,
אדם, צרח...
שנית ברחה לבית אביה.
- אני רוצה להשאיר כאן
אני מתחננת...

האב: אצלנו לא מתגרשים,
אשה מקומה בבית בעלה.

”כטל מים” וזיקתו לזריחת מחשבת האמת

מאת הרב ד”ר אדיר ב”ר יוסף דחוח-הלוי

ברשימה הבאה לקמן, נעיין במאמר מדרשי מסוים שנכתב על-ידי חז”ל ובו תיארו, כפי שראו בעיני רוחם, את אופני הפעולה של המן בהרשו רעה להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים. העיון במדרש נועד לשפוך אור על הרעיון המשוער שעומד מאחורי מנהג שנהגו בו יהודי תימן בעת הלוויה. המנהג שהזכרנו הוא אמירת נוסח ”אהוב ירחמו שוכן שמים” בנעימת בוכים בעת לוויית המת למנוחת עולם.

נפתח אפוא בציטוט המקור ממגילת אסתר שכלפיו התייחס המדרש:

לחשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים. ברם, לפי המדרש, נעלמה מצורר היהודים העובדה, כי שבעה באדר הוא גם עת הלידה בה”א הידיעה – לידתו של משה רבנו מושיען של ישראל.

מהו המסר המסתתר מאחורי הרעיון המובא במדרש זה, האם לתאריך לידה או מיתה – כפי שחשב המן – יש באמת השפעה על מצבה ומעמדה הלאומי של אומה שלמה? לפי רס”ג, הרמב”ם ורבנו בחיי, התשובה היא שלילית. השקפת העולם שמייחס המדרש להמן ואשר קושרת את התפתחות מהלך חייו בתנועת גרמי השמיים, וקובעת שיש זמנים טובים יותר או טובים פחות לביצוע פעולות מסוימות, איננה חלק משבילי מחשבתם. הרמב”ם היה החרף שבמתנגדים לאמונה במשפטי העתים והמזלות, ודי לצטט כאן מעט מדבריו כדי לעמוד על השקפתו. דבריו הבאים נכתבו בתוך אגרת ששוגרה ליהודי תימן אשר בצר להם פנו בבקשת עזרה רוחנית מהרמב”ם,⁴ וכה דבריו:

”אבל מה שראיתי שאתה נוטה אליו מענייני הכוכבים והמחברות [=התחברות כוכבים מסויימים במזלות מסויימים] שהיו והעתידים להיות, כל הדבר הזה הסירהו ממחשבתך ורחץ דמיוןך ממנו כמו שרוחצים את הבגד המלוכלך מטנופו לפי שהם דברים

”וַיֵּרָא הַמֶּן כִּי אֵין מְרַדְכִי פֶרַע וּמִשְׁתַּחֲוֶה לּוֹ וַיִּפְלֵא הַמֶּן חֲמָה: וַיִּבְדּוּ בְּעֵינָיו לְשַׁלַּח יָד בְּמֶרְדֵּכִי לְבַדּוֹ... וַיִּבְקֶשׂ הַמֶּן לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מַלְכוּת אַחַשְׁוֶרוּשׁ... בַּחֲדָשׁ הַרְּאִשׁוֹן הוּא חֲדָשׁ נִסָּן בְּשַׁנַּת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה לַמֶּלֶךְ אַחַשְׁוֶרוּשׁ הַפִּיל פּוֹר הוּא הַגּוֹרֵל לְפָנָי הַמֶּן מִיּוֹם לַיּוֹם וּמִחֲדָשׁ לְחֲדָשׁ שָׁנַיִם עֶשְׂרֵה הוּא חֲדָשׁ אֲדָר.”¹ מפשט הכתובים עולה, כי המן, או המְעוֹנֵן שהיה שואל בעצתו,² הפיל גורל כדי לבדוק איזו היא העת המתאימה לחסל את היהודים.³ נראה, כי המן בחן את ימי השנה בגורל יום אחר יום, ונדחה מיום ליום עד שהגיע לחודש שנים עשר הוא חודש אדר. על הפסוק ”בַּחֲדָשׁ הַרְּאִשׁוֹן...” וכו’, הובא במדרש אסתר רבה כדלהלן:

”הפיל פור הוא הגורל”, אמר רבי חמא בר חנינא: תנא, כיון שנפל לו [הגורל] בירח אדר שמח שמחה גדולה, אמר: נפל לי פור בירח שמת משה רבם, והוא אינו יודע שבשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד משה. ”הפיל פור הוא הגורל...” הפיל גורלות לימים ולא עלתה בידו, והפיל למזלות ועלתה בידו מזל דגים, אמר תפושים הם בידי כהדין נונא...⁴

לפי מדרש זה, משה רבנו ע”ה, רבן של כל הנביאים, עלה לגנזי מרומים בשבעה באדר. במדרש צוין, כי המן סבר שחודש אדר הוא חודש פורענות לישראל הואיל ומשה רבנו נפטר בו, ולכן הוא נבחר כחודש המתאים ביותר

4 אסתר רבה (וילנא) פרשה ז, פסקה יא; ילקוט שמעוני, אסתר, רמז תתרנד. ועיין גם: בבי מגילה דף יג ע”ב; בבי קדושין דף לח ע”א.

5 ”אגרת זו נכתבה לבקשתו ובהזמנתו של ר’ יעקב בירב נתנאל בירב פיומי שהיה ראש רבני תימן בזמנו, ויש להניח כי לא רק ביזמתו האישית היחידית פנה אל רבנו, אלא גם ביזמת כל ראשי הקהל שהיו סביבו בזמנו, והוא היה להם לפה ומדברם לפני רבנו הגדול... גורמי כתיבת האגרת ומולדיה הם סבלות יהודי תימן תחת יד נוגשיהם ולוחציהם... אגרת זו נכתבה בין השנים דתתקכ”ח – דתתקכ”ט [1168–1169 לספירת הנוצרים, ורבנו היה אז כבן 30]” (הרמב”ם, אגרת תימן (מהד’ מארי יוסף קאפח), מוסד הרב-קוק, תשנ”ד, עמ’ ט–ז).

1 אסתר פרק ג, פס’ ה–ז.

2 ”אי זה הוא מעוון, אלו נותני העתים שאומרים באצטגנינות שלהן יום פלוני רע ויום פלוני טוב, יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית, שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני. אסור לעוון. אף על פי שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכוזבים שהסכלים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמה. וכל העושה מעשה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה שנאמר וְלֹא תַעֲוֹנוּ [ויקרא יט, כו]” (רמב”ם, משנה תורה, הל’ ע”ז, פ”א, הל’ ט–ז). ועיין גם בפ”ה מהל’ תשובה.

3 ”רוב הגורלות היו אבנים או עצים בצורת קוביות, שעל צדיהן רשומים סימנים, והקוסם היה מפיל את הגורלות ומנחש לפי הסימנים שעל גבי הצד הגלוי של הגורל” (דעת מקרא, שם).

התנתקותו מכבלי החומר המעיק, אינה אלא חיים ביחס אליו, אל מה שנתעלה אליו.

נמצאנו למדים, כי עת המיתה היא גם עת לידה, עת שבה אנו מגיחים לחיי הנצח. לידה במשמעותה הפשוטה היא מעבר מחיים מוגבלים אל עולם האפשרויות הבלתי מוגבלות ומלא הטובות,⁴ מעבר ממקום צר וחשוך אל מקום רחב ומואר ומלא שכיות חמדה; וכך הוא גם היחס האלגורי בין התנתקותנו מעולם החומר השפל והמצומצם אל עולם האור, האמת והנצח. ומכאן יובן גם הרעיון שמבטא המדרש **ביחס לכלל**: המדרש מנסה להאיר את עניינו כי לידתו והסתלקותו של משה רבנו מסמלת את לידתו והסתלקותו של כל אחד ואחד מאיתנו – אם הוא ראוי לחיי הנצח. כלומר, בעת שנכבה מאורו של האדם בעולם האפל, בה בעת נדלק מאורו בעולם האור, האמת והצדק.

רעיון זה, כי היפרדות הנפש מהגוף אינה אלא עת לידה, בא לידי ביטוי באחד מהמנהגים המיוחדים ליהודי תימן: מי שהשתתף בהלוויה שנערכה לפי מסורת יהדות תימן ודאי קלטה אזנו את המשפט הבא שנישא בפייה של משתתפי ההלוויה: "אהוב ירחמו שוכן שמים... **ויקדים לו מחילה כטל מים**". וכך תיאר מארי יוסף קאפח מנהג זה:

שוב נושאים את ה"מיטה" על כתפיהם ואומרים כל הקהל יחד: אהוב ירחמך שוכן שמים, יקדים לך מחילה כטל מים. ברוך ירחמך שוכן שמים, יקדים לך מחילה כטל מים. גבור ירחמך שוכן שמים, יקדים לך מחילה כטל מים. וכן על דרך זו ממשיכים דגול, הדור, ועד, זכאי, חנון, טהור, כביר, לומד, מלך, נורא, סולח, עוזר, פודה, צדיק, קדוש, רחום, שדי, תמים. כל זמן שהם הולכים ממשיכים באמירת נוסח זה, אם גמרו את כל הא"ב ועדיין לא נסתיימה ההליכה חוזרים ושונים אותה. כעבור כמה

שאינ להם אמתות אצל החכמים השלמים, ואפילו שלא מאנשי התורה כל שכן מאנשי התורה, ואפסותם ברורה וגלויה בהוכחות מושכלות אמיתיות... הם כולם דברים שאין בהם אמת אלא אומרן או סכל או בדאי או מי שזומם לסתור את התורה ולהרוס חומותיה... וכך כל פעולה הנעשית מאת ה' בעולם תהיה דבר הכרחי מן המחברות כל זה הניחו כדי להרוס יסודות התורה."¹ לאור דברים חריפים אלה, יש להבין מהו אפוא הרעיון הגלום במדרש הזה ומה הוא המסר שאנו צריכים ללמוד מקביעת לידתו ומותו של משה רבנו באותו התאריך? ייראה, כי התשובה מחולקת לשני ראשים: הפרט והכלל. **ביחס לפרט** – והוא משה רבנו, המדרש בא ללמדנו כי חייו בעולם הזה הינם חיים מוגבלים ומצומצמים ביחס לגדולת אישיותו ולשאיפותיו הרוחניות,² וחיותו בעולם הזה, בתוך גוף בשר ודם, מצירה את צעדיו הרוחניים ומגבילה את רצונו העז לדעת ולהשיג את ה' בתכלית השלמות. וכך כתב הרמב"ם:

"ועלה אל ההר בחצי יום שביעי באדר כמו שנתברר בקבלה, והיה זה מותו ביחס אלינו שנפקד מאתנו, וחיים ביחס אליו במה שנתעלה אליו, וכך אמרו ע"ה: משה רבינו לא מת אלא עלה ומשמש במרום."³

נמצא אפוא, כי הניתוק מעולם החומר, היינו המוות, טמן בחובו ברכה עצומה למשה רבנו, שהרי סוף סוף, התממשה משאלת נפשו הטהורה והיא זכתה להשיג את בוראה כפי שחשקה בעצמה אדירה. ולדעתי, זו הסיבה המרכזית שבמסורת חז"ל נקשרה מיתתו של משה רבנו עם לידתו, ללמדנו שמיתתו היא עת הלידה, היא עת שמחה גדולה עם כל הצער הכרוך בהינתקות מצאן מרעיתו עם-ישראל ומארץ-ישראל המובטחת שכה ערג לה. וראיה לכך ממה שכתב הרמב"ם לעיל, שמשו רבנו נתעלה למעלה נשגבה, ומיתתו, כלומר העדרו, אינה אלא ביחס אלינו שנעדר מאיתנו, אך מיתתו, דהיינו

ההמון כי הרעות בעולם יותר מן הטובות... וסבת כל הטעות הזו, מפני... [ש]ההמון אינם בוחנים את המציאות כי אם באישי האדם לא יותר [כלומר סוקרים את העוֹבֵר על הפרט היחיד מבני האדם]... ומדמה כל סכל כי כל המציאות למען אישיותו, וכאלו אין שם מציאות כי אם הוא בלבד, ואם אירע לו דבר היפך מה שרצה, החליט ופסק כי כל המציאות רע... אלא כל מחשבתם רואה מקצת אישי המין האנושי, ומתפלאים על אותו אשר אכל המאכלים הרעים עד שאחזו ראתן היאך בא עליו ההזק הגדול הזה והיאך נמצא הרע הזה, וכן מתפלאים על מי שהרבה בתשימש עד שלקה בסמאון, ויגדל בעיניהם פגעו של זה בסמאון, ויגדל בעיניהם פגעו של זה בסמאון... (שם, ח"ג, פ"ב).

1 הרמב"ם, אגרת תימן, שם, עמ' מב, מו. וראה: מארי יוסף קאפח, "מערכת הכוכבים והמזלות ומאורעות העולם", כתבים א, עמ' 84-93.
2 ובספרו מורה הנבוכים, הרמב"ם מתאר את בקשותיו של משה להשגת ידיעת ה' עי"ש בח"א, פנ"ד.
3 פירוש המשנה להרמב"ם, הקדמה לסדר זרעים, עמ' ב-ג.
4 כאן אולי המקום להזכיר את הפתגם העממי המפורסם: "אלבצל אזייד מן אלעסל", ובלשון אחר: "עולם בצער", כלומר, מציאות ה"בצל" דהיינו מורתי החיים נפוצה יותר מציאות ה"דבש", והם טובות העולם הזה. את הפתגם הזה דוחה הרמב"ם בשתי ידיו בספרו מורה הנבוכים, וכך כתב שם: "רבות עלה בדמיון

השיב לאברהם כי אין לו כל סיבה לחשוש, וחיזק את הרגעתו במשל מעולם הטבע: כפי שהטל מתפוגג במהרה בצאת השמש בגבורתו, כך עוונותיך מתפוגגים ונמחלים קל מהרה.

עד כאן ביחס לאברהם אבינו, מכאן ביחס להנהגת אמירת נוסח זה בעת הלוויה. נראה לומר, כי לפי המדרש שהובא, כוונת אבותינו הקדמונים שהנהיגו לומר נוסח זה ברורה, כפי שהטל מתפוגג ופורח לו עם עלות השמש המכסה את הארץ בקרנייה המחממות, כך אנו מבקשים כי אדון כל הנפשות ימחל למת ההולך ובא לבית עולמו.⁴ ויתרה מזו, ייתכן והתפוגגות הטל בהתחדשותו של היום נועדה לרמוז לנו דבר מה עמוק יותר. שהרי אם נתבונן, עת התפוגגות הטל מתרחשת בעת זריחת השמש על הארץ, וכך גם אצל אברהם אבינו, עת התפוגגות עוונותיו מתרחשת בעת זריחת שמש השכל במחשבתו. כלומר, מעת שהאירה מחשבת האמת את לבו של אברהם אבינו במציאות הבורא ובאחדותו, מאותה העת, ואף מאותה השמש, פרחו ונעלמו עוונותיו של אברהם אבינו. כלומר, אותן העוונות אשר הן המסכים המבדילים בינינו לבין הבורא יתעלה,⁵ מתפוגגים ופורחים כלא היו בעת שאנו מתאמצים משתדלים ונאבקים להזריח את שמש הדעת והאמת במחשבתנו.

זריחת שמש הדעת והאמת במחשבת האדם שזכה לכך בעולם הזה וזריחתה לזוכים לכך לעולם הבא קשורים הם. ונראה, כי השמש שמאירה את נפשות הזוכים לעולם הבא, היא אותה השמש שזרחה בחייו של אברהם אבינו בעולם הזה והאירה את מחשבתו באור הדעת והאמת.⁶ ובמלים אחרות, יש הזוכים לכך שהאושר המוחלט בעונג חושי הדעת הנצור ליודעי ה' לעולם הבא,⁷ נוצץ

צעדים עומדים שוב ואומרים: וישים חלקך עם מנשה ואפרים ועם שהוציאו עצמותיו ממצרים. "הצור" וכו' עד סוף הפסוק.¹

במהלך אחת ההלוויות שנשמע בה נוסח זה נשאלתי על-ידי אחד המשתתפים שאינו מבני עדתנו "מה הם אומרים?". אותו בחור לא הבין את שתי המלים "כטל מים" והבהרתי לו אותן. לאחר ששבתי לביתי ניקרה במחשבתי השאלה ביחס למשמעות המשפט "ויקדים לו מחילה כטל מים". שאלה זו המשיכה להעסיקני עד שבמהלך לימודי נתקלתי במדרש שייתכן מאוד והוא המקור שהעניק השראה למחבר נוסח זה. המדרש נמצא בתוך מדרש בראשית רבה והרעיון שמגולם בו קרוב לרעיון שאנו דנים בו, וז"ל:

"לך טל ילך תיך" (תהלים קי, ג) לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר: תאמר שיש בידי עון שהייתי עובד עבודה זרה כל השנים הללו, א"ל הקב"ה: מה טל זה פורה – אף כל עוונותיך פורחין.² כותב מדרש זה מתאר את חששו הגדול של אברהם אבינו מכל אותן השנים שעבד בהן עבודה זרה יחד עם בני עירו ובני משפחתו, וכך תיאר הרמב"ם את ראשית מהלך חייו והתפתחותו של אברהם אבינו:

כיון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן ולחשב ביום ובלילה, והיה תמה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג, ומי יסבב אותו, לפי שאי אפשר שיסבב את עצמו... ואביו ואמו וכל העם עובדין עבודה זרה והוא היה עובד עמהם. ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מדעתו הנכונה. וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו. וידע שכל העם טועים... וכן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו...³ נחזור למדרש רבה, אברהם פונה לקב"ה ומבקש לדעת את יחסו לכל אותן השנים שעבד בהן עבודה זרה. הקב"ה

5 וכפי שתיאר הרמב"ם בהקדמתו לפרקי אבות: "כבר ביארנו בפרק השני... [ש]המגרעות... מהם מדותיות כגון התאותנות, והגאוה, והרגזנות, והחרון, והעזות, ואהבת הממון, ודומיהם והם רבים מאד... וכל המגרעות ההללו הם המסכים המבדילים בין האדם לבין ה' יתעלה, אמר הנביא בבארו את זה 'כי אם עֲזַנְתִּיכֶם הָיָה מִבְּדֵלִים בֵּינְכֶם לְבִין אֱלֹהֵיכֶם [וְחַטְאוֹתֵיכֶם הַקְּטָנִים מִקָּדְשִׁי (ישעיה נט, ב)], אמר שעוונותינו והם הרעות הללו כמו שהזכרנו הם המסכים המבדילים בינינו ובינו יתעלה" (הפרק השביעי, מהדורת מארי יוסף קאפח).

6 וכך עשה אברהם אבינו גם לנלווים אליו שקירבם למקום "והחזירם לדרך האמת" (רמב"ם, משנה תורה, ה' עבודה זרה, ספ"א).

7 "[ב]עולם הבא שבו תשכיל נפשינו מן הבורא... הרי אותו התענוג לא יתחלק ולא יתואר ואין למצוא משל להמשיל בו אותו התענוג

1 מארי יוסף קאפח, הליכות תימן, הוצאת מכון בן-צבי, 1987, עמ' 250.

2 בראשית רבה, פרשה לט, סימן ט.

3 הרמב"ם, משנה תורה, מהדורת מארי יוסף קאפח, ה' ע"ז פ"א ה' ט ואילך. ובאותו יד שם הוער ביחס לראש ההלכה: "זוהי דרשה דנדרים לב א יבן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו", כלומר חוש הבקורת הטבעית הטבועה בלב הנער בעל כח החשיבה הישרה והשפיטה האיתנה, הרי הפקפוק במוסכמות היא היא ראשית ההכרה...".

4 יוער, כי אין המנהג לומר נוסח זה על אשה. וזאת מכיוון שהקב"ה בראה באופן שונה מהאיש כך שביסודה איננה שטופה ביצר המין כאיש.

במחשבתם גם בעולם הזה, עולם החושך והאפלה, וכפי שכתב הרמב"ם:

"ואל תחשוב שאותם הסודות הגדולים ידועים עד סופם ותכליתם לאחד מבני אדם, לא, אלא פעמים נוצץ לנו האמת עד שנחשבהו יום, ומיד יעלימוהו החמרים וההרגלים¹ עד שנושב כלילה אטום קרוב למה שהיינו בו בתחלה, והרי אנו דומין למי שהבריק לו הברק פעם אחר פעם והוא כלילה אפל מאד... ולפי המצבים האלה משתנים מעלות השלמים."²

מהנקודה הזו, תתבאר כותרת רשימה זו: "כטל מים", ביחס לנוסח שנאמר בעת הלוויה. מסורת יהדות תימן המעוגנת בערכי רוח אדירים, שאין משלה לשום תפוצה מתפוצות ישראל בערכי דת משה ובערכי אמת צניעות ויושר,³ נתייחדה גם בזאת, שבעת לוויית המת אנו מתבוננים באמצעות הנוסח הנדון באורו של העולם הבא מחד גיסא, ובחשכתו של העולם האפל מאידך גיסא. ובקשת המחילה מאת ה' יתעלה שירחם על הנפטר נשזרת בקווים מחשבתיים של התבוננות אישית מעמיקה במציאות העולם הזה, בתכליתו ובתקוותו.

וממחשבות והרהורי נפש אלו נצליח אולי להגיע לכלל ההכרה הזכה והברוכה כי על האדם לנסות בכל מאודו להזריח, ואפילו במעט מזער, את שמשו של עולם הזה ולזכות לידיעת ה' ולהשגתו כפי יכולת האדם העשוי מחומר, שהיא חשקנו וכספנו וכמהנו, ונזכה להתענג ולו במשהו באותו עונג חושי הדעת הנצור לאנשי האמת המבקשים לדעת את ה'.

לקראת סיום, נעלה על נס קו מרכזי באישיותו של הרב הדגול **אבשלום עדן** זצ"ל, שהיה אהוב ונערץ על כולם, וזאת מפני שהיה אוהב שלום ורודף שלום כאהרן הכהן, שעליו נאמר:

ומנין שהיה אהרן רודף שלום בישראל שנאמר: "וַיִּבְכּוּ אֶת אֶהֱרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כָּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל" (במדבר כ, כט) ובמשה הוא אומר: "וַיִּבְכּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים לד, ח) מפני מה בכו את אהרן **כל** בית ישראל ואת משה לא בכו אלא "בני ישראל", שאינו אומר לאיש: סַרְחֶתָהּ, ולאשה: סַרְחֶתָהּ. אבל משה מפני שהיה מוכיח את ישראל נאמר בו "ויבכו בני ישראל"⁴.

כך היה הרב אבשלום, תוכחתו קמה וניצבה ללא מלים, באהבתו ובמסירותו למשפחתו ולכלל הציבור ובדוגמה האישית הייחודית שהעניק לתלמידיו ולשומעי לקחו. ונסיים בדברי צידוק הדין והודאה לבורא יתעלה:

לעולם ילמד אדם עצמו להיות דומם ומודה על כל מדה ומדה בין טוב ובין רע **שהכל בדין והכל במשפט ואשרי מי שזכה לכך**, וכן הוא אומר: "טוֹב וְיַחֲלִיל לְדוֹמְםִי תְשׁוּעַת הַיָּהּ" (איכה ג, כו) ואומר "יֵשֵׁב בְּדָד וְיֵדָם כִּי נָטַל עֲלָיו" (שם ג, כח).⁵

מדוע הוסיף מחבר המדרש: "**ואשרי מי שזכה לכך**"? האם צידוק הדין אינו חובה בסיסית המוטלת על כל יהודי ויהודי? לקבל באהבה בין בעת שה' נותן לו ובין בעת שה' לוקח מעמו? ובכן, נכון הדבר שזו חובה בסיסית, ואף-על-פי-כן, זו חובה לא פשוטה ויחידי סגולה בלבד זוכים להכפיף גם את רגשותיהם החזקים ביותר לשכלם, שהרי בשכלנו אנו יודעים כי כל מה שה' נוטל או מעניק הוא חסד מאיתו למרות שאין שכלנו מסוגל להגיע עד חקר חכמת פעולותיו. וכפי שאמרו חז"ל: כל דעבדין מן שמיא לטב.

הכרחי. וכבר ידעת כי רוב להיטות ההמון והתפקרותם אינה אלא בזלילה במאכל ובמשתה ובתשמיש, וזה הוא המבטל את שלמות האדם הסופית, והמזיק לו גם בשלמותו הראשונית, המפסיד רוב מצבי אנשי הערים והנהגת הבית. כי ברדיפה אחר עצם התאוה כדרך שעושים הסכלים, יבטלו התשוקות העיוניות, ויפסד הגוף ויאבד האדם בטרם בוא עתו הטבעי לו, ויתרבו הדאגות והיגונות, ויתרבו הקנאות והשנאות והמחלוקות... וזו מטרה גדולה ממטרות התורה... (הרמב"ם, מורה הנבוכים (מהדורת מארי יוסף קאפח), תשל"ז, ח"ג, פל"ג).

2 הרמב"ם, מורה הנבוכים, ח"א, פתיחה, עמ' ו.
3 ותעיד על כך אהבתם, אהבת אמת, להרמב"ם, לתורתו ולמחשבתו.
4 מדרש הגדול, פרשת שמיני, פסקה ד, עמ' רכז.
5 מדרש הגדול, שם.

אלא כמו שאמר הנביא 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פֶּעֱלֶתָ לְחַסִּים בָּךְ' [תהלים לא]... וזהו הטוב העצום שאין טוב להקישו אליו ולא עונג לדמותו בו... וכל מי ששקע בתענוגות הגופניות והזניח את האמת והעדיף את השוא נכרת מאותו השגב... (הקדמת הרמב"ם לפרק חלק). וכן כתב הרמב"ם בספ"ו מהל' מזוזה: "ויודע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם". ובהל' יסודי התורה כתב רבנו על צורת הנפש לאחר הפרדותה מהגוף: "ויודעת בורא הכל ועומדת לעולם ולעולמי עולמים" (שם הל' טו).

1 מארי יוסף קאפח העיר שם: "הרגלי תענוגיו והנאותיו של אדם הם גורמים גדולים בהעלמת האור". הרמב"ם עודד מאוד לעזוב את תאוות העולם על כל מיניהן וסוגיהן, וראה בעזיבת התאוות מטרה מרכזית במטרות התורה והכרחית להתרוממות רוחנית אמיתית: "ועוד מכלל מטרות התורה השלמה עזיבת התאוות והזלזול בהן, וצמצומן עד כמה שאפשר, ושלא ידרוש מהן אלא

בְּאֶרֶץ אֲבוֹתַי - שְׂרָשִׁי

מאת דוד דחוח-הלוי

בְּשָׂדוֹת בֵּית לָחֶם הַהוֹדָה פְּרָחָה
מֵאֶרֶץ נְכַרְיָה שָׁבָה אֶל מְכוֹרְתָהּ
חִלְקֵת אֲבוֹת אֲבוֹתֶיהָ הִיְתָה נְחֻלְתָּהּ
בֵּין הַגְּזָרִים נִתַּן בְּרִיתוֹ
לְצַמִּיתוֹת לֹא תִמְכַּר מִתְּנָתוֹ.

בְּחֻצֵי הַלְּיָלָה, בְּגֵרֹן אֶמֶת דְּבָרָה
אֲשֶׁרִי אָדָם אֲשֶׁר גָּאֵלָה
אֲשֶׁת חֵיל, נְכַרְיָה
חֶסֶד וְאֶמֶת, לְבוּשָׁה
יְהַלְלוּהָ, כָּל רוֹאֶיהָ
יִפְאָרוּהָ, מֵעֵשִׂי יְדִיהָ.

אֲזוֹר חֲלָצִיָה, אֶמוּנָה
בְּכָל נִפְשָׁה, נְאֻמָּנָה
אֶרֶץ מוֹאָב, מְכוֹרְתָהּ
צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם, מְעוּנָה
בְּחֶסֶדֶיהָ, גּוֹרְלָהּ קִבְעָה
בְּאַהֲבָתָה עֵתִיד עִם, יִסְדָּהּ.

בְּרוּכִים הַשָּׁבִים וְהַשְּׁבוֹת
אֶל אֶרְצָנוּ, אֶרֶץ הָאֲבוֹת
אֲשֶׁרִי, מִקִּבְּץ נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל
מִקְצוֹת תִּבְל, יִתְאַחַד עִם-אֵל
יִשְׂרָשׁ שְׂרָשִׁיו, בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָיו
יָבִיא הַשְּׁלוֹם, אֶל בְּנָיו וּבְנוֹתָיו.

נִבְלָה הַשְּׁבִלַת יְבֻשָׁה הַשְּׁעוֹרָה
בְּשָׂדוֹת בֵּית לָחֶם הַהוֹדָה קִמְלָה
רָעַב פָּקַד אֶרֶץ מְכוֹרָה, עֲזָבָה
שְׂדֵה בְּשָׂדֵה הַמִּיר, לְאֶרֶץ גְּזָרָה שָׁם פְּעָמָיו
לֹא בָגְפוּ יָצָא, עִם רַעֲיָה וְשִׁנֵּי בְּנָיו
אֲלֻמָּנוֹת שְׁלֹשׁ הַשָּׂאִיר אַחֲרָיו.

רִגְלֶיהָ בַּמְזֻרַח בַּמַּעֲרָב לָבָה
לְשׁוֹב אֶמְרָה אֶל אֶרֶץ מוֹלְדָתָהּ
פְּעָמֶיהָ נִשְׂאָה אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיהָ
אַחֲרֶיהָ בְּאַהֲבַת אִינוֹן קָץ, פְּלוֹתֶיהָ
בְּבָכִי תִמְרוּרִים לְחִיָּהּ נִשְׁקָה
שׁוֹבָנָה בְּנוֹת חֵיל אֲשֶׁה לְבֵיתָהּ, הַתְּחַנְּנָה.

אֶמְרָה הָאֲחַת בְּדַמְעוֹת
אַהֲבָתִיךָ מִכָּל, אִם וְחַמוֹת
אֶל אִמִּי אֲשׁוֹב, אֶל אֶרֶץ אֲבוֹת
מֵאֲנָה הַשְּׁנִיָּה בְּדַמְעוֹת
אַהֲבָתִיךָ מִכָּל, חַמוֹתֵי הוֹרְתֵי
בְּאֲשֶׁר תִּלְכִּי שָׁם גּוֹרְלִי.

אֶל אֵל נוֹרָא עֲלִילָה
נִשְׂאָה עֵינֶיהָ בְּתַפְלָה
עַל לִוַח לָבָה הַכְּתָה
אֶל רַחוּם וְחַנוּן, זָעֲקָה
סָלַח נָא לְעוֹן אֶמְתָּךְ, בְּכֶתֶה
פָּתַח נָא שַׁעַר, לְמַחִילָה.
הִזְדַּקְפָּה הַשְּׁבִלַת הַבְּשִׁילָה הַשְּׁעוֹרָה

לקוראי אפיקים

לידיעתכם כי ניתן לרכוש במחיר סמלי את כל קובצי אפיקים (ו"דעת") מאז היווסדו בתקליטור המעניק לכם אוצר בלום של מאמרים, מחקרים ויצירות מכל תחומי מורשת יהודי תימן, תרבותם ותולדותיהם בתימן ובארץ.

פרטים במערכת אפיקים.

ספר שירים שביעי לטוביה סולמי

ואף על פי כן

הוצאת אעלה בתמר, תל-אביב, 2015

הספר מוקדם לזכרו של החייל רוני רוזיו ז"ל אשר בתחרות בבית הספר התיכון (ע"ש שז"ר בבת ים) בחר את שירי "אף על פי כן" שהופיע בספרי "אל הר ההר"¹. הוא הלחין ושר אותו ואף זכה בתחרות הזמר פסטיכון בין התיכונים בבת ים ב-1997. למרבה הצער, כשנתיים לאחר מכן נהרג רוני בתאונת דרכים בעת שירותו הצבאי.² להלן השיר (מימין) אשר מצא חן בעיני רוני ושיר המענה שכתבתי בהמשך (משמאל), ואשר העניק לספר את שמו. ט.ס.

ב-26.3.2000, ביום השנה לפטירתו של רוני הזמינתי חברי לספסל הלימודים לטקס שהתקיים בבית הספר התיכון והשמיעו שם את השיר בקולו של המנוח. בהשראת הדברים כתבתי במהלך הטקס את השיר הבא כשיר מענה לרוני רוזיו וקראתי אותו לחברים.

אף על פי כן
ואם יחדל פתאם
כוכב הלכת
אם העצים פלם
יכו שלכת
אני את דברי אמר
עד יום עלי ללכת.

אופן ועוד אופן
אינם רק אופנים
שפא ועוד שפא
אינם שמים.

הם סוד המים
הנופלים אל על
הם רז ספינה
בוקעת בסופה
אל מול הרוח.

גם אם
שש וארגמן
חליפתכם או אדירת
יזעק שירי
ראו עירום בקל עינים.

ורק אני נחלת בלבי
תאיר למרחקים,
פסת ירושלים.

23.8.1981

ואף על פי כן - פעמים

(שיר מענה)

וקולך עודו קורא מתקליטור,
אך לא "פתאם חדל כוכב הלכת"
רק האדם שונה, חדלה אדמות
לא העצים הכו שלכת, רק האדם
בצרת לי סביב
בושש כל כך אביב.

ואני היום כוכב זוהר ברום
מתקליטור שירי עודו בוקע
הו חברי הנערים, בני הדור
אף על פי כן המשיכו לכת
את דברכם אמרו בשיר ואמר,
לא ברעות רק ברעות,
ורק אתם בחשכה אשר סביב
היו המגדלור לכל הדור
בעל כרחו הביאו עליו ברפת אביב.

נערי, הן לא חדל פתאם
כוכב הלכת,
גם לא הכו פה העצים
מן השלכת
ורק ראשית דברך אמרת
אמנם בשיר וזמר
אך למה, נערי, הו למה
כה הקדמת לכת.

והדברים רבים עוד להאמר
והלחנים בלב להזעק -
הו למה, נערי, למה
כה הקדמת לכת,
ומסביב כה פחתו היום
דוברי אמת, שונאי פוזה,
לא רק בשיר לא רק בלחן
כי גם בפרוזה.

1 אל הר הר, הוצאת אפיקים, 1983.

2 רוני רוזיו ז"ל, שלא הכרתי, נולד ב-30.1.1979 ונהרג ב-26.3.1999.

וְאֲנִי גִחַלְתִּי בְּלִבִּי

על קובץ שירי "וְאֲפִי עַל פִּי כֵן" לטוביה סולמי
מאת ד"ר יהודה עמיר

"וְרַק אֲנִי גִחַלְתִּי בְּלִבִּי / תְּאִיר לְמַרְחָקִים / פֶּסֶת יְרוּשָׁלַיִם".¹

זוהי למעשה תמצית שירת טוביה סולמי מתחילתה ועד היום. מאז ומתמיד נשאו ליבו אל הגבהים, אל המרחקים, אל ירושלים של מעלה. על אף המציאות המכזבת והמאכזבת הוא מכריז שאינו נוטש את תפקיד המבקר והמוכיח: "ואף על פי כן!"

משנים קודמות. שירים אלה לא רק שלא נס ליחס, אלא קיבלו משנה תוקף וצידוק ממהלך האירועים בשנים האחרונות.

כמטוטלת של שעון מיטלטלת שירת סולמי בין תקווה לבין מפח נפש, בין שמחת הגאולה והעצמאות לבין מורא מאפיסת הרוח ועמעום החזון של הדור. אולם על אף חיצו הביקורת והמחאה זוהי שירה אופטימית. באחד השירים המוכתר בכותרת "אופטימיסט" הוא אומר:

חֲזָקוּ, אֲחִים, מִתְּהַפּוּכוֹת,
אַחַר הַגְּשָׁמִים זְפִים הַשָּׁמַיִם
וְאַחַר לַיַל חֲשׂוֹף מְבַלֵּחַ הָאֵוֶר.⁵

בשיר "מֵאֲזֵן לְאֶמִי"⁶ הוא מביע ציפיה להתחדשות, לנס שיאיר את המציאות השגרתית והדהויה. אמנם הישראלי הוא "מתחדש", אך התחדשותו היא מדומה, שכן אינו משתחרר מאפרוריות החיים שאין בהם לא אל ולא גיבור, לא נס ולא משיחות. אמנם הוא קולט כי בדור הזה של גאולת העם והארץ, יש עזות מיוחדת, לפיכך הוא מייחל בשירו "תזמון בעתו" כי -

"הַמְּלִמֵּד לַחֵן לְזָמִיר
הַמְּלַבֵּשׁ עִירוֹם הַר
בְּמַרְבֵּד הַפְּרָחִים
יִתֵּן לְעַם יַעֲקֹב
לְעֵמוֹד בְּעֵזוֹת הַדֹּר
לְהַטְלִיל בְּסוּפַת דְּרוֹר
לְבָבוֹת בְּשִׁעַת הַגִּילָה
וְלִשְׁמוֹחַ בְּרַגְעֵי הַעֲצָבָת".⁷

גם לאחר ששה ספרי שירה שראו אור, החל משנת 1974 ועד 2005, מעיין שירתו ממשיך לפכות. זאת הפעם רואה אור ספרו השביעי שכותרתו "ואף על פי כן". האיש חש את דופק החיים של העם והמדינה והוא חש צורך להגיב ולשתף את קוראיו בהגיגיו ובתחושותיו. זו שירה מגיבה, אך שירה המשקיפה על החברה והמתרחש בה כשותף אוהב, השמח וכואב, ולכן היא מרשה לעצמה לבקר ולהגיב. כנגד תחושות החולשה והרפיון הוא מתריס "ואף על פי כן". סולמי חש תחושת שליחות. כלה ונחרצה עמו לומר את דברו. הדברים עצורים בעצמותיו, והוא נחוש לומר את דברו "עד יום עָלִי לְלֶכֶת".²

זוהי קריאה כנגד המיואשים מהסיכויים לשלום ולחברה תוקנת בדורנו, אלה המייאשים אותנו בקריאות והצהרות שיש לחדול מחלומות על השלום, וזאת לאחר שרשרת של ניסיונות עקרים להידבר עם אויבינו. ובשנתנו זו, תשע"ה, לאחר סדרה של מבצעים מלחמתיים שנראה שהם רק מרחיקים את סיכויי השלום. אך סולמי מאמין בכל מאודו בשלום כי בוא יבוא:

בּוֹאֵי שׁוֹב עִם עֵלָה זֵיט
שָׂאוּ עֵינַיִם אֶל הַשָּׁמַיִם
יוֹנֵת הַשְּׁלוֹם שׁוֹב בְּמַעוֹפָה
תִּקְלָה מָאָה וּמְלַחְמוֹתֶיהָ
וּנְבִרָף אֶת שְׁנוֹת הָאֵלֶפִים.³

ביסודם אלה שירי מחאה. סולמי הוא משורר לוחם המתבונן במציאות ומגיב על פי ערכיו וחינוכו. הוא מציין במפורש⁴ כי הוא מצרף לקובץ זה מספר שירי מחאה

1 ראה השיר ואף על פי כן, לעיל בעמ' 8.
2 שם.
3 עם יונת השלום, עמ' 14.
4 לעיל בעמ' 99.
5 אופטימיסט, עמ' 97.
6 עמ' 15.
7 תזמון בעתו, עמ' 18.

ביקום ובחלל. הוא מצוין עובדה מופלאה בתורת הבריאה, יללת התינוק אל אמו, דהיינו גילויי החיים, מנצחת את דממת הנצח של אינסוף הכוכבים הדוממים בחלל,⁵ ומסיים באמירה פילוסופית על מקום האדם בהיוודעות האל:

כִּי דְמוּתְךָ לְשִׁקְפֶת אֵף וְרַק בְּצַלְמִי
וּבְדַעֲי אוֹתְךָ - אֶתָּה הַמּוֹדֵעַ.⁶

לְשִׁבֶת בְּאַהֲל מוֹעֵד
מאת טוביה סולמי

עֵין אֲבוֹתֵי כְלֶתָה אֶל מְשִׁיחַ
אֲלֵפִים שְׁנוֹת אוֹר וַתִּפְלָה,
וּבְבוֹאוֹ, שְׁחוֹק, אֲנֹכִי בְעֵין הַסְּעָרָה
עִם מְקַדְּשֵׁי חֲזִיר לְדָגֵל וְעֶרְךָ,
אֵף מְנַעֲרֵינוּ הַגְּאֻלָּה בּוֹקֵצֶת
כְּעֶבֶר הַמְּגִיחַ מִרְחֹם לְמוֹעֵד,
אֲנוּסָה הִיא עַל-פִּי הַדְּבָר.

רוֹגֵשׁ הַלֵּב נְבוֹאָה קָמָה,
אִמְר לְצַפּוֹן תְּנִי
וּלְתִימָן אֵל תִּכְלָאֵי,
וְלוֹ גַם תִּימְנֵי אֶחָד זָקֵן
לְקִים מֶה שְׁנֵאָמָר.

קוֹמוּ וְנַעֲפִיל הֶהָרָה מִן הַשְּׁפֵלָה,
עוֹד אֲרוּךְ הַמִּסְעָ אֶל הַר הַהָר,
זָכְרוּ מִבֶּשֶׁר מְגִמְגֵם וּפֶף שְׁמֹן קָסוֹן
הוֹצִיאוּנוּ לְפָדוֹת מֵאֶרֶץ עֲבָדִים,
גַּם לְפִיד הַחֲרוֹת לְדוֹרוֹת הַבְּעִירוּ.

מִכַּח הַחֲזוֹן שְׁבַלְבַל עַל תִּקּוֹן וּגְאֻלָּה
עוֹד אֲרַבְעִים בְּרָצוֹן נְשׁוּטֵט בְּמִדְבָּר
חוֹגְגִים בְּסִפָּה עַל מִצָּה וּמְרוֹרִים
וְאֵף אֶת הָאֵל נוֹשִׁיב בְּאַהֲל מוֹעֵד.

י"ט טבת תשנ"א 5.1.1991

סולמי קשור בעבותות אהבה לתנ"ך ולנבואותיו. הם הם מקור התקווה. הם הם מקור הנחמה והאופטימיות. הוא מתבונן בדברי ימינו ומגלה בהם גם ניצוצות של אור, למשל הוא רואה בזרם העולים לארץ סימן להתגשמות הנבואות:

וְאֶחָת לְאַחַת בְּאוֹת הַנְּבוּאוֹת,
כְּלַהֲקֵךְ דְּבוּרִים נְשֵׂאוֹת קֶהֱלוֹת
שְׂבִטִים צוֹעֲדִים כְּנִדְיֹת הַעַמִּים, ...
מֵאַרְצוֹת הַקּוֹר הַרוֹסִים הַחַמִּים
מֵאַפְקֵ הַדְּרוֹם הָאֲתִיּוֹפִים הַמְּאֻפְקִים
נוֹהֲרִים כָּל אַחֵי מִשְׁחוֹר עַד לָבֶן
לְחַדֵּשׁ אֶת בְּרִית הַקְּשֵׁת בְּעֵנְךָ.¹

הקשר שלו למקורות היהדות ניכר מאד בלשונויותיו. הוא נוטל מילים, ביטויים ואמירות שלמות מפסוקי תהילים והתפילות, כגון "עוֹקֵד, וְהַנְּעֻקֵד וְהַמְּאֻכָּלֵת"² מפיוט הנאמר בראש השנה. זוהי איפוא שירה שאינה מנותקת משורשי האומה ונכסיה הרוחניים. לכן הוא מצר על התפרקות הדור מאחדות לאומית ומזיקה לעולמה של היהדות:

וְהוֹדָה - לְלֹא יְהוּדִים
וְיְהוּדִים - בְּלֹא יְהוּדוֹת
הַצִּיּוֹנוֹת - נְטוּלֵת צִיּוֹן
וּמִסְבִּיב גּוֹיִים דּוֹבְרֵי עֵבְרִית
מְרַקְדִים בְּמַעֲגַל וְשָׂרִים:
הַעֲבָר מִקְבֵר עֲבָר
הַעֲתִיד לְעֲתִיד...³

יש לו גם שירים ליריים חרישיים ועדיני מבע. הוא תוהה על גורל האדם ויחסו אל הבורא. בשיר "רק בשר ודם" הוא מאפיין את הקונפליקטים התמידיים בנפש האדם:

וְאֵנִי כָּל יָמֵי בֵּין יוֹצֵר לְבֵין יָצָר
שִׂדְהָ הַקְּרֵב בְּתוֹךְ נֶפֶשׁ הָאָדָם
הַלֹּא תִזְכָּר, אֵלֵי, וְנִזְכָּר
כִּי עֶפְרָ אֲנִי וְרַק בְּשָׂר וְדָם.⁴

וכן בשיר הבא "על אפסות דממת הנצח". כנגד אפסות האדם הוא מעמיד את אפסות דממת הנצח השוררת

1 רק לארץ אחת עולה האדם, עמ' 81.
2 ברבות החרות אבדה החרות, עמ' 63.
3 ארבעים שנה למדינת ישראל, עמ' 21.

4 עמ' 78.
5 עמ' 79.
6 שם.

”התאחדות התימנים בארץ ישראל” / מאת ד”ר זכריה ישע דורי

ממש ערב הוצאת העיתון לאור הגיע למערכת ”אפיקים” ספרו של חברנו, ד”ר זכריה ישע דורי שמתבסס על עבודת הדוקטורט שעשה במסגרת לימודיו באוניברסיטת בר-אילן. המחקר עוסק בנושא חשוב מאד בתולדות ארץ ישראל ומשלים את חקר תולדות יהודי תימן במאה ה-20. ההתאחדות קופחה שנים רבות לא רק בתקופת פעילותה לפי קום המדינה ובשנים הראשונות להקמתה, אלא גם במחקר אודותיה ובהערכת הישגיה. עשרות בשנים סבלה ההתאחדות מידם הקשה של מתחריה ומתנגדיה, תימנים ואחרים, אשר מסיבות מפלגתיות נלחמו בה, למרות שבכך פגעו, בסופו של דבר, בציבור יוצאי תימן בארץ והוסיפו על קשיי העלייה שלהם וקליטתם בארץ. הנונו מאמינים כי מחקר חדש זה יעשה צדק עם אותו גוף מכובד, והערובה לכך היא אישיותו של החוקר שנתונו ומסירותו לחקר תולדות יהודי תימן ידוע.

זכריה דורי נולד בשנת תרצ”ו (1936) בתימן ועלה ארצה בשנת תשי”ח (1948). למד באוניברסיטת בר-אילן ביולוגיה, תולדות עם ישראל ולימודי ארץ-ישראל, ובאוניברסיטת ת”א למד ארכאולוגיה. בשנים 1969-1970 שימש כעורך אפיקים, ומאז המשיך כחבר המערכת.

פרסומיו עד כה הם: ”מקואות ומרחצאות בתקופת המשנה והתלמוד”, עבודת מ.א.

”מגילת איכה, תרגומה ומדרשה”, עבודה סמינריונית לתואר שני.

במסגרת החוג ללימודי ארץ ישראל בבר אילן עבודת קדם לדוקטורט את מחקרו ”הרפואה המסורתית בקרב יהודי תימן” שיצאה לאור כספר בהוצאת אפיקים בשנת ...

כן כתב מספר מחקרים אישיים: ”הפוך והכופר”, מעבר אפק – ראש העין וסביבתה”, ”תולעת השני – עבודת חקר למכון המקדש”, ”בשמים לשמן המשחה”, ועוד.

הספר: **”התאחדות התימנים בארץ-ישראל, (תרפ”ב-תש”ך)”**, כתב וערך ד”ר זכריה ישע דורי, הוצאה עצמית, קריית נטפים, תשע”ה, בשכ”ו לשרות, 2015. 375 דפים.

המדריך לטיולים ”בשביל ישראל” מאת יאיר לידני

”שביל ישראל” הוא נתיב הליכה ארוך שנמשך לאורך כל מדינת ישראל מצפון ועד בית ספר שדה אילת הנמצא על חוף מפרץ אילת. אורכו היום הוא כ-1000 קילומטר. ”שביל ישראל” הוא גולת הכותרת ברשת סימון השבילים הארצית שיזמה ויצרה החברה להגנת הטבע המסמנת וממפה את כל מסלולי הטיול בארץ. השביל נחנך בפסח, אפריל 1995, לאחר כ-16 שנות עבודה ודיונים על התוואי. בתכנון השביל הושם דגש על מתן ייצוג לכל נופי הארץ ואזוריה וכן על מעבר באתרים החשובים לכל הדתות.

הישראלי המצוי, וביניהם רבים מיוצאי תימן, אוהבים לטייל בארץ, ובשנים האחרונות הם עושים זאת תוך היצמדות לקטעים מ”שביל ישראל”, אך לא תמיד יודעים הם לבחור מסלול המתמקד בקטעי ארץ ישראל שיש להם עניין מיוחד בהם. לצורך זה נטל על עצמו **יאיר לידני**, מחבר הספר, שאנו דנים בו, להציע לישראל המצוי מבחר של 34 מסלולים נבחרים, כשהוא מספק למטייל מידע רב הקשור לאותו קטע נבחר. המידע כולל מפות, רקע היסטורי, תיאור הנוף, החי והצומח האופייניים לאזור בלוויית תמונות מרהיבות.

”השביל” מאפשר לצפות באורחות החיים בארץ הזו, בתהליכים ובתמורות שהתרחשו בה. אתה מוצא חממות נטושות, רפתות סגורות, מתבן מט לנפול, ומבין שהייתה שם פעם חקלאות משגשגת. בעוברי ליד ישובים חדשים קהילתיים בגליל, בדרום ובמרכז, ראית את הגשמת החלום של רבים, בית עם גג אדום, גינה; מרכז הארץ נראה כמו ישוב אחד גדול...

יופייה של הארץ נשקף מהפסגות הגבוהות המהוות נקודת תצפית לארבע רוחות השמיים. השביל, ”שביל ישראל” הוא בעיניי מפעל חיים שראוי להתהדר בו, ותודתי נתונה להוגי הרעיון ולמסמני ”השביל” באשר הם.

אני לכשעצמי למדתי את סודות הארץ, את רזיה ומכמניה. טעמתי ממעייניה, למדתי להוקיר כל עץ במדבר, נגעתי בעתיקותיה, בחמוקי נופיה - גיא, ישימון, מערה וים. עד כאן דבריו.

והנה, יאיר לידני שהוא יליד מושב תנובות שבשרון וכיום תושב כפר מחולה בבקעה, הוא מורה דרך מנוסה וותיק המעמיד לרשותנו את ספרו זה שהוא המדריך ל”שביל ישראל”. המעוניין לרכוש את הספר או לתאם הדרכה לטיול משפחתי או

קבוצתי מוזמן ליצור עמו קשר: נייד: 050-5310901. כתובת אלקטרונית: yairladany@walla.co.il.

זֶר שִׁירֵי מִשְׁפָּחָה מִשִּׁירֵי אַבִּיבֵית לֹוִי (קֶאפֶח)

אבִּיבֵית לֹוִי (לִבֵּית קֶאפֶח) הִיא מִשׁוֹרֶרֶת וּמִלְחִינָה, מִשְׁמֶשֶׁת פְּרוֹפֶסוֹר לְמַדְעֵי-הַמַּחֲשָׁב בְּמַכְלֶלֶת שֶׁנֶקֶר וְחֹקֶרֶת. בְּעֵלֶת תּוֹאֵר רֵאשׁוֹן גַּם בְּמוֹזִיקָה. פֶּרְסָמָה אֶת סִפְרֵי הַשִּׁירָה : "זְכוֹת הַשְּׁתִיקָה" (עֶקֶד, 2002), "קוֹלוֹת מִן הַתִּיבָה" (עֶקֶד, 2006), "פְּנִים בָּאֵבֶן" (סִפְרֵי עֵיתוֹן 77, 2013), וְאֵת הַמוֹנוֹגְרַפִּיהַ : "הוֹלֵךְ תְּמִים" (יָד מֵהַר"י, 2003) – עַל מוֹרְשָׁתוֹ חִיּוֹ וּפּוֹעֵלוֹ שֶׁל סָבָה הָרַב יוֹסֵף קֶאפֶח. כְּמוֹ כֵן הוֹצִיאָה אֶת הָאֲלִבּוּם הַמוֹזִיקָלִי "מִלִּים שְׁקוּפוֹת" שְׂכוֹלֵל לַחֲנִים שֶׁלָּה לְשִׁירֶיהָ. הִיא יוֹצֵרֶת הַמוֹפְעִים הַמוֹזִיקָלִיִּים "מִלִּים שְׁקוּפוֹת", "רוֹק בְּעִזְרַת נְשִׁים" וְ"בֵּאֶשֶׁר תִּלְכִּי", שְׁזוֹכִים לְשִׁבְחֵיהֶם.

אבִּיבֵית פֶּרְסָמָה רִשִּׁימוֹת סִפְרוֹתִיּוֹת בְּכַתְבֵי-עֵת סִפְרוֹתִיִּים כְּמוֹ : מֵאֲזִנָּיִים, פְּסִיפֶס, עֵיתוֹן 77, שְׁבִילִים, מֵהוֹת, תְּהוֹדָה וְכֵן בְּמוֹסָף הַסִּפְרוֹת שֶׁל הָעֵיתוֹן מִקּוֹר רֵאשׁוֹן. שְׁמָשָׁה שׁוֹפֶטֶת בְּפֶרֶס קוֹגֵל לְסִפְרוֹת לְשַׁנַּת תִּשְׁעִ"א.

עַל שִׁירָתָה כָּתַב הַמִּשׁוֹרֵר הָרַצֵּל חֶקֶק : "אבִּיבֵית לֹוִי-קֶאפֶח קִנְתָּה אֶת שְׁמָהּ בְּזְכוֹת סִפְרֵי שִׁירֶיהָ הַצְּנוּעִים וְרַב הָעוֹצָמָה "זְכוֹת הַשְּׁתִיקָה". בְּסִפְרָהּ הַשְּׁנִי "קוֹלוֹת מִן הַתִּיבָה" הַשְּׁתִיקָה הָעֵדִינָה וְהַקוֹלוֹת הַפְּנִימִיִּים עוֹלִים מִדְּרָגָה, וְאֵנּוּ זוֹכִים לְקוֹלוֹת נִסְתָּרִים, לְצִלְלִים כְּמוֹסִים מִן הַתִּיבָה. חֲשִׁיפַת הַתִּיבָה אֵינָה רַק צִלִּילָה לְעוֹלָמָה הָעֵמוּק שֶׁל הַמֶּלֶךְ, אֲלָא גַם שׁוֹרוֹת הַדּוֹבְבוֹת אוֹתָהּ תִּיבַת קְדוּשָׁה שְׁמִמְנָה בּוֹקְעוֹת הַתְּפִילוֹת : תְּפִילוֹתֶיהָ שֶׁל אַבִּיבֵית לֹוִי חֲזָקוֹת וּמִשְׁדְּרוֹת קְדוּשָׁה שְׁבָאָה לְנֶחֶץ אֶת הַהֵיעֵדֶר, נִיסִיוֹן לְקַדֵּשׁ אֶת הַחוֹלֵין."

טוֹבִיָּה סוֹלְמִי

שִׁירֵי מִשְׁפָּחָה

גַּם בְּזָה לְאַחֵז.

תּוֹרַת אָבִי

"צִדְקָ אָבִי",
אֲנִי אוֹמְרָת,
פְּרוּרִים בְּבִגְדֵי,
עַל רִיסֵי עֵינַי,
וְעַל שְׁפָתַי נָח
צְמָאוֹן תְּמִיד.

אָבָא דָּבָר
עַל תּוֹרָה וְקַמַּח
וְאָמַר
גַּם מְזָה

לִסְבֵּתָא בְּרַכָּה קֶאפֶח

זְפָרוֹן לְבָרָכָה

כְּשֶׁבְּרַכְתָּךְ מִסְתַּיְמָת
מֵהִבְהָבוֹת בֵּי עֵינַיִם שֶׁל שְׁבֵת
וְזָכְרוֹן הַמַּלְאָכִים :
"יִגְיַר גְּלָבֶכֶּ, יֵא בְּנֵתִי,
יִחְזַק לְבָבְךָ, בְּתִי!"
מֵעֵלָה לְחִישַׁת אֲמִן
יְתוֹמָה עַל שְׁפָתַי,
הֵן לְבִי כְּהֵן עַל דּוֹכְנֶךָ
כָּאֵן בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁל מָטָה
לֹא יַעֲזוּ לְהַפֵּר מִצְוֹתֶיךָ,
יִתְגַּבֵּר וְיִלְדֶךָ,

אִם כְּאֲנוּסֵי עַל-פִּי הַדְּבוּר
אוֹ כְּהוֹלֵךְ שְׁבִי אַחֲרֶיךָ
כִּד אוֹ כִּד לֹא יַעֲשֶׂה
תְּפִלְתֶךָ מֵאֲמֵשׁ
בְּרַכָּה לְבִטְלָה.

מִשְׁנָה רֵאשׁוֹנָה

מִתְמַלֵּאת בְּרַכְתֶּךָ
בִּינָה-חֲכָמָה-וְנִדְעָת
מוֹל אוֹרוֹת הַשְּׁבֵת.
וְאֵנְחַתֶּךָ הַצּוֹרְפָת

לְלַחֵשׁ עֵינַיִם הַמְּפִלֵּל
לְשִׁלּוֹמֶךָ וְדוֹרְשׁ : אֵינָה?
וְעֵינֶיךָ הִתְמַקְּהָה :
שֵׁב וְאַל תַּעֲשֶׂה?
וּמִצְוֹת אָבִיךָ הַשְּׁגוּרָה :
אִם פְּנוּי זְמַנְךָ
שְׁמַלְתֶךָ פְּרָמִי
עַל-מְנַת לְתַפֵּר מִחֲדָשׁ.
וּמִשְׁנַתֶּךָ בֵּי
פּוֹעֲמַת עוֹד
טָרָם וְדַעַתִּי צוּרָה.

העיר שבלב

על השיר "ירושלים" של בלפור חקק,

מתוך "מצב החומר, מצב הרוח", 1998, עמ' 38

מאת מנחם מ' פאלק

בלפור חקק הוציא לאור ספרים רבים ואחד הנושאים החוצים את כל ספריו הוא נושא ירושלים. ירושלים היא סמל והיא מלווה אותו כבר בראשית כתיבתו, כמו אהובה שאינו יכול להיפרד ממנה, בשעות הקשות, ומוכן שגם בשעות היפות. אני חושב שלא אטעה אם אומר ששירו הקצר "ירושלים", אשר הופיע בספר "מצב החומר מצב הרוח", עמ' 39, 1998, הוא אולי הבולט שבשיריו על העיר, וכמדומני המפורסם ביותר.

לפני שנפנה לומר מספר דברים עליו נצטט אותו במלואו.

ירושלים / בלפור חקק

הם קראו לה: שלם

הם קראו לה: יבוס

הם קראו לה: קפיטולינה

הם קראו לה: אל קודס.

הם עשו חצרות קדש

ארוות וגללים ואבוס

קדי למחק את שמי.

ואני קורא לה: ירושלי.

ביום. בלילה. ובחלומי.

העיר כמושא כיבוש לשליטים שונים

העיר היא מרכזית לכל העמים ולכל הדתות ועל כן כולם ניסו להגיע אליה, להשתלט עליה או לחילופין להרוס ולמחוק את זכרו של השלטון הקודם בה.

עוד ניתן לקרוא בהרחבה בנייתו את המבנה של השיר כפי שהוא בכל בית בפני עצמו. מומלץ גם לקרוא ולשים לב לחלוקה לבתים כפי שמתוארת שם: בבית א מתוארות הזהויות השונות של ירושלים, בבית ב מפורטת המציאות תחת כובשיה לאורך הדורות, בבית ג - הנאמנות הנצחית לירושלים שהופכת מכללית לאישית עבור המשורר.

היות והכותב (ואחיו התאום הרצל חקק) היו חתני חידון התני"ך העולמי לנוער, ברור שהדברים שבנייתו מגובים בציטוטים מתאימים.

בנייתו הנוכחי אני מבקש לבחון את הצורה שבה בנוי השיר מבחינה סטרוקטוראלית והתאמתה או אי התאמתה לתוכן המילולי.

כבר במבט ראשון רואים שהשיר בנוי מבית ראשון בן 4 שורות, אחריו בית של שלוש שורות והבית המסיים כולל שתי שורות בלבד.

הבית הראשון מפרט את 4 התקופות שהייתה העיר תחת שלטונות שונים, וכל שלטון כינה אותה בשם שונה. בשלטון הראשון, השלטון הכנעני-יבوسی היא זכתה לכינוי שלם, על שם האל שלם (במיתולוגיה הכנענית), אך שם שעשוי להצביע על שלמות.

בשורה הבאה, תחת שלטון היבوسی נקראה גם יבוס, ואי אפשר להתעלם מהמצלול הקרוב למילה אבוס, חצר סתמית, אולי מקום האכלת הסוסים. היבוסים הם השליטים של העיר בתקופת ראשית שלטונו של דויד,

השיר הזה נכלל באנתולוגיות וגם מצוטט בעצרות ליום ירושלים.

במאמר קצר זה ארצה להתייחס בעיקר למבנה השיר, לקונסטרוקציה שלו, שלא בהכרח הייתה מכוונת ומודעת מצד המשורר.

יש לומר באופן ברור ומודגש שהנקודות עליהן אצביע לא בהכרח נעשו כולן או מקצתן במודע, אך גם אם לא - הן נוצרו דרך אינטואיציה נבונה של משורר. העומקים התת-קרקעיים של השיר מעניקים לו רבדים נוספים ההופכים אותו ליפה ומורכב יותר.

הכתיבה המודעת של מרכיבי השיר מוסברת בנייתו הדידקטי שיובא להלן. אזכיר כאן את המבנה הרב שכבתי, הרב-רובדי אליו מכוון הכותב. יצוין גם המבנה

השנייה בבית השני, שם נמצאים הסוסים וגלליהם, והם משלימים את תמונת ההשפלה ונותנים לה עוצמה רבה. כמובן שאסור להתעלם מהשלמות שעליה הצבעתי בבית הראשון, למעבר הצנוע יותר שמודגש על-ידי הסטרוקטורה התואמת לתוכן בבית השני בו העיר מתוארת רק באופן פיסוי, רק כבית וחצר בלבד ולא עיר שלמה.

את השלמות רצו למחוק לפי התיאורים של הבית השני, (דבר התואם את מבנה הבית השירי) ועם העובדה שהעיר עדיין קיימת, וזה מוכיח שהדבר לא הצליח והעיר עברה מהפך והתאמה למציאות המשתנה.

אם נעבור לבית השלישי, הרי הוא עוד יותר מצומצם, ואפילו אינו יוצר שלמות מתמטית כל שהיא, הוא בן שתי שורות, של 4 מילים ו-3 בשורה האחרונה. גם על כך יש להתעכב: הספרות 4 ו-3 מתקשרות למספרים טיפולוגיים (מקודשים, ייחודיים) בספרות הפולקלו-ריסטית, והשימוש הזה כאן, בנוסף ליריעה הרחבה של תקופותיה ההיסטוריות של העיר, מוסיף נדבך נוסף, רובד נוסף לשיר עצמו, כמו הופך אותו לכעין אגדה.

ההפתעה בשורה הראשונה של השיר "אני קורא לה "ירושלמי" היא כפולה. ראשית מדובר בשם נוסף, חדש, מקורי, שנית זהו מעבר מ"הם", כל הכובשים והדיירים בעיר בעברה והם עומדים עתה מול הכותב עצמו, ומדגישים את ההבדל התהומי ביניהם לבינו - זו העיר שלו, של הכותב, עד כדי הזדהות מוחלטת. לגבי הכותב אין חשיבות להיבט של שלטון אלא של מצבו האישי פסיכולוגי שמביא אותו כאדם בודד מול כל העמים להכרה בחשיבותה ואהבה ללא תנאי וללא גבולות. אם לא היינו משוכנעים בכך קודם, הרי הפירוט של השורה האחרונה לא מותיר לנו ספק: "ביום, בלילה ובחלומי". העיר שייכת לו גם במציאות, קרי ביום ובלילה אך גם בחלומותיו, כאשר הוא במצב רוחני של חוסר מודעות, אולי מצב של חיבור לספירות אחרות, מצבים נפשיים שונים.

מעניין שדווקא בבית הדין באדם, במקרה זה בכותב, בית שאינו בנוי כשלמות (מבחינת מספר המילים בשורה), השם של העיר בא מתוכו, מתוך האדם. בעצם, השם ירושלים מופיע רק בכותבת.

לכן, לאור הזדהות מוחלטת זו, יתכן שאת הקשר הזה לא יהיה ניתן לשנות כלל בעתידו האישי ואולי גם כחלק מהאומה היהודית המתקיימת היום בארץ.

ודויד הוא זה שכובש את העיר מידי היבוסים וקורא לה ירושלים.

בשורה השלישית היא מקבלת את השם קפיטולינה, שם רומי שקשור גם לתרגום של המילה "עיר-בירה". מקור השם מתייחס לגבעת הקפיטול ברומא, מקום משכן האלים. השם המקורי שנתנו הרומאים היה "איליה קפיטולינה", כי שמו של אדריאנוס כובש העיר היה איליוס אדריאנוס.

בשורה הרביעית, זמן הכיבוש הערבי, שמה אל-קודס, תרגום למילה עיר הקודש, שהיה במקור השם העברי. יש אפשרות לומר גם שיש זהות מסוימת בין שם העיר לתפקידיה הסמליים בדורות השונים.

עוד ניתן לומר כאן על כל שמות העיר, שהראשון הוא הקצר והשלם ביותר. השני, יש בו ירידה וביזוי, והוא ארוך יותר (4 אותיות), השלישי, שהינו עוד יותר ארוך ומצביע על שם כללי יותר של עיר בירה כלשהי, והרביעי כבר משתמש בשתי מילים בנסותו לחזור לשם הראשון. יש בכך התפתחות בשמות עצמם, ולמרות שחלק מכך תלוי באופי השפות השונות, עדיין יש בכך תרומה לשיר. עוד יש לומר שבעצם השמות נסגר מעגל: ראשיתו בשם צנוע, אך בעל שלמות, אחר-כך ניסיון לשנותו ולהרחיבו ולבסוף חזרה למקור, כאשר הוא ארוך יותר אך פחות שלם מזה שבראשיתו.

השלמות הצורנית בשיר

נוסיף לכך שהבית הראשון כולל 4 שורות כפי שנאמר קודם, וכל שורה 4 מילים. נוצר ריבוע מדויק, גיאומטרי, שלמות צורנית הרומזת אולי שלמרות כל התהפוכות - העיר הזאת, היא שלמה בעלת צורה של שלמות, שאגב מיישמת את שמה הבראשית, מהשורה הראשונה וזהה לה, "שלם".

אם נלך לבית השני, נבחין מיד שהוא בנוי משלוש שורות. השורה הראשונה כוללת 4 מילים, השנייה 3 והשלישית שוב 4. הדבר מייצר כעין מעגל - מעטפת מסביב לשורה האמצעית. מבחינת התוכן, בשורה הראשונה מובאת הפעולה של פגיעה ב"חצרות קודש" והסיבה בשורה השלישית "כדי למחוק את שמי" כפעולה המחריבה, אך עוצמת הפגיעה בשורה השנייה, האמצעית, המרכזית מובלטת על-ידי מיקומה ומספר מילותיה כאחת.

עוד כדאי לשים לב להקבלה בין השורה השנייה המדברת על השלטון היבوسی ומזכירה לנו את אבוס, לשורה

ירושלים כסמל

ראינו מעבר משמות העיר, הסדר המסמל אותה, למציאות ממשית (חצר, גללים), ולבסוף לאדם עצמו, פאר הבריאה, ומצבו הפסיכולוגי. ומעניין שדווקא המצב הפסיכולוגי דורש פחות מילים להזדהות, מאשר המציאות.

אם תחילת השיר אופיינה בסמליות, ממנה נותרה ירושה של בית המבזה את מה שהיה בעיר קודם, הרי בסופו של השיר נותר האדם, זה שדר בתוך העיר ובכך נותן לה את המשמעות והחשיבות האמיתית העמוקה, מעבר למציאות, מעבר לסמליות. האדם הוא המרכז של הבריאה וכל מה שמסביבו נוצר אולי למענו. (אולי יש בכך גם רמז למעבר מהאל במרכז, לאדם, למרות שהאמונה והאל אינם מככבים בשיר עצמו).

בשיר הקצר הזה, עושה המשורר שימוש בהיסטוריה, ארכיאולוגיה, סוציולוגיה ואפילו פסיכולוגיה, וזאת הוכחה ששימוש נכון ונבון במילים מועטות יכול עדיין להביע תוכן רב.

ראינו כיצד המעבר מתוך השלמות של המבנה של 4 מילים בבית הראשון אל הפחות שלם בבית השני ואל הצנוע ביותר דווקא לתוכן - מביע את הקשר של שלמות מוחלטת בבית האחרון. יש כאן מעבר מחשיבות הסמליות בעבר הרחוק, לחשיבות החפצים והבית בבית השני, היותר מטריאליסטי ולבסוף אולי נגיע לעתיד, שהאדם יהפוך למרכז הכול.

אהבת ירושלים

לסיום, ארצה לגעת גם באספקט של שימוש באמצעים פואטיים.

בבית הראשון בולט המקצב, החזרה של "הם" וזה כמעט נשמע כמארש מודרני של צבאות כובשים. הדבר גם בולט לעומת האני שבבית האחרון.

בבית השני התיאורים מאוד ארציים, כלליים, לא מאופיינים על-ידי אמצעים מיוחדים, ובכך מוגדרת העובדה שהם, הכובשים, לא הצליחו להטביע חותם, כל זה עבר וחלף.

בבית השלישי בולטת החריזה שלא פגשנו עד כה, וחריזה הינה מלאכתו של האדם כאשר הוא כותב שירה, כאשר מביע את עצמו בשפה לא רגילה, לא של דיבור ולא של נאום.

עיני ינשוף

מאת מנחם מ' פאלק

לְעֵתִים הָיָה הוֹפֵךְ לְצִפּוֹר לִילָה
מִפְּלֶחֶ אֶת הַחֹשֶׁךְ בְּעֵינֵי יִנְשׁוֹף
מִחֶפֶשׁ נִקְדַּת אַחֲזָה
שְׁלוּלִיּוֹת שֶׁל טָפוֹת רְטֹבוֹת מְלִים
מַעַל לְשֶׁרֶשֶׁי הַשִּׁיחִים.

הַרוּחוֹת הַזֵּיוּ עֲנָפִים רַבִּים
נִצְנְי מְשֻׁפָּטִים שֶׁטָרָם בְּקָעוּ
מֵאֲיָמִים לְהַפְרָת.

לְפַעֲמִים
מוֹל עֵינָיו הַגְּדוֹלוֹת
שֶׁל הַיִּנְשׁוֹף הַמְּנַמֵּם
נָפְלוּ עֲצִים שֶׁשָּׁרְשָׁם לֹא יָצִיב
לְיָדָם צָמְחוּ
פְּטָרִיּוֹת שֶׁל קָסָם שִׁירָה
זָנִים רַבִּים
חֶלְקָם מִמְּכָרִים
חֶלְקָם מִלְאֵי רֶעַל חַיִּים
וְקִשָּׁה לְהַבְחִין בֵּינֵיהֶם.

כֹּל בְּאֵי הַיַּעַר חֶפְשׁוֹ אֶת הַפְּטָרִיּוֹת
תַּחַת עֵינָיו הַפְּקוּחוֹת שֶׁל הַיִּנְשׁוֹף הַזָּקֵן
כֹּלָם רָעְבוּ לְטַעַם הַמְּמַכֵּר.

החריזה בולטת במיוחד במתן שם ייחודי לעיר על-ידי המאהב שלה, על-ידי זה שמסוגל להזדהות איתה עד הסוף, לכל אורכה ורוחבה, לכל דורותיה, ובכל הזמנים, בהווה ובחלום.

זה הוא אדם שיכול להיות כל אחד מאיתנו כיוון שאין באמירות אפיונים של מנהיג, כהן, נביא, (שמופיעים בשירים אחרים של המשורר) ולכן הכותב הוא בעצם הדובר החופשי מכבלים של דת, מין, עדה, הוא הנציג של כולנו, כל אוהבי העיר כולם. ולכל אדם האוהב את ירושלים, יש ירושלים שהיא שלו.

לזכרו של שלום שמן איש מחנה יהודה ז"ל מאת אליהו שרעבי

בפתח תקוה הלך לעולמו ביום א', ל' באדר תשע"ד (2.3.2014) איש הציבור שלום שמן שהיה מילדיו הראשונים של המושב מחנה יהודה בפתח תקוה שנוסד בשנת 1913 וחברו מילדות, אליהו שרעבי יבדל"א, יביא לנו את סיפור חייו שהיו מלאי עניין, פעילות ואתגרים, והם גם חלק ממורשתה של מחנה יהודה. הדברים נאמרו ביום השנה לפטירתו ביי"ח באדר תשע"ה, 19.3.15. אליהו שרעבי הינו יליד מחנה יהודה ומזה שנים רבות גר בנתניה.

על שלום שמן ז"ל החבר והידיד, האדם ואיש האשכולות

נזכיר כאן תפקידים וציוני דרך במסלול חייו המגוונים. שלום שהיה מבני הדור השלישי למנהיגות הצעירה וממייסבי בניה של השכונה, היה בעל אישיות מקרינה, מלא ידע כללי ובר אוריין בתורת ישראל. היה ממניין הבחורים שהקימו את בית הכנסת "משכן החמישה" במחנה יהודה ובמשך שנים היה שותף לניהול ולחזנות בבית הכנסת.

שלום שמן ז"ל

פעילותו,

כישורו ויושרו לא נעלמו מעיני מפלגת מפא"י, שמשלה בעת ההיא ובדאגתה להכשרת מנהיגות צעירה נשלח שלום ז"ל ללמוד במדרשת בית ברל שבצופית למנהיגות צעירה. הוא למד שם השכלה ומחקר במשך שנתיים ולאחר סיום לימודיו נשלח לעבודה במרכז מפא"י כאחראי על הסמינר למדריכי נוער בבית ברל שהכשיר מדריכים לעיירות הפיתוח. בחזותו מאירת הפנים ובלשונו הפדאגוגית שבה את ליבם של הממונים עליו וכל הסובבים אותו בחיי היום יום.

שלום שמן נולד בשנת 1932 כנכד לאב שהיה ממייסדי מושב מחנה יהודה שנוסד ליד פתח תקוה בשנת 1913. הוא היה בנם בכורם של זכריה וחנה שמן. בעוד אביו היה מצפון תימן, חידאן, הייתה אמו שרעביה ילידת בקעת יבנאל שבגליל, והיה בנישואין אלה בשורה חדשה. אמו נהגה להביאו על כתפיה בגיל רך מאד ל"חדר" ללימודי תורה אצל מורי שלום עואמי זצ"ל כיתר ילדי השכונה, כדי ללמוד תורה וכהכנה טבעית להמשך לימודי ההשכלה העממית בבי"ס "נצח ישראל" והתיכונית "גבע מוריה" ועוד. ואכן שלום היה מן הילדים הראשונים שלמד בתיכון ובמקביל ללימודי היה חבר בתנועת "הנוער העובד והלומד" בשכונה, והוא היה הפעיל והבולט בין חבריו וחברותיו לשכבה בסניף המקומי.

בשנת 1946 הצטרף יחד עם חבריו לארגון "ההגנה", נשבע אימונים וצורף בתחילה לגדנ"ע עם כל האימונים והמטלות שאפיינו אותם באותה עת. לאחר מכן פעל במסגרת החי"ש ("חיות השדה" של "ההגנה" ובמחותרת הם עסקו באימוני שדה ונשק בפרדסי הסביבה כהכנה ליום פקודה. כל אותן שנים לא נעלמו מעיניהם של מפקדי "ההגנה" במקום ובמרחב כושר מנהיגותו ודבקו בכל משימה שהוטלה עליו והוא סומן לקידום בעתיד לבוא.

בשנת 1951 התגייס שלום לצה"ל ועקב השכלתו והרקע שלו הסגולי שובץ כרס"ל חינוך באחד הבסיסים. בתפקידו זה השכיל להביא תועלת רבה לצה"ל ולמדינה בהכשרת מאות רבות של חיילים לשרות מועיל בצה"ל ואחר כך באזרחות טובה למדינה. בסיום שירותו הסדיר בצה"ל צורף לחטיבת המילואים "גבעתי" ולחם עם החטיבה במבצע "קדש" (סיני) וכן במלחמות "ששת הימים" ו"יום הכיפורים". שלום ז"ל נשא בגאווה את האותות שקיבל על השתתפותו ב"הגנה" (אות "עלה") ובמלחמות אלו.

4. היה חבר הנהלת ארגון "ההגנה" וסייע רבות לכל חברי "ההגנה" דאז, שהיו אסירי ציון במחנת, במאבקם להכרה בהם ובזכויותיהם במשרד הביטחון.

5. אף על פי שלא היה במיטבו בשנים האחרונות, להט ההתנדבות והעשייה לא מש ממנו. הוא היה פעיל בארגון הגימלאים ובהנהלת העמותה למען הקשיש. היה חבר בוועדת השמות וההנצחה בעיריית פתח תקוה ובוועדת הכספים שלה.

6. בשנת תשס"ג (2003) קיבל את התואר "יקיר העיר פתח תקוה" על תרומתו ופועלו למען הקהילה והחברה בעיר והצטרף בכבוד לחבורת יקירי העיר אשר תרמו כל אחד בתחומו למען העיר והחברה.

7. כמו כן זכה שלום להוקרה של ההסתדרות הכללית בהעניקה לו את התואר "יקיר ההסתדרות" על פעילותו הענפה בתחום החינוך והנוער ולמען קיום ערכי היסוד של ההסתדרות שהם עזרה ליחיד ולקהילה באשר הם. על כל אלה ועל פועלו הרב בכל התחומים במהלך חייו זכה להערכה רבה בכל המוסדות בהם כיהן ותפקד, ולאחר מותו נטמן בחלקת "ההגנה" בבית העלמין סגולה של פתח תקוה. יהיה זכרו ברוך!

במקביל ללימודיו ופעילותו נשא לאשה את אלופת נעוריו, הלא היא אהובה צברי החיננית, תבדל"א, שצעדה לצידו יד ביד, כתף אל כתף, לאורך כל הדרך בהקים יחדיו משפחה נפלאה ובה שני בנים, שתי בנות ונכדים.

בשנת 1966 התמנה שלום כמנהל חברה כלכלית שעסקה במתן שירותים ואחזקת מבנים רבים ומעונות לסטודנטים באוניברסיטת תל אביב, שהעסיקה למעלה מאלף עובדים. במקביל לעיסוקיו הרבים השכיל שלום להעצים את השכלתו ואופקיו בתחומים רבים ומגוונים: 1. הוא למד באוניברסיטת בר אילן וקיבל תואר במקרא ולשון עברית.

2. למד במכון אבשלום שליד אוניברסיטת תל אביב והשתלם בגיאוגרפיה, ידיעת העם והארץ, והדריך טיולים ברחבי הארץ והרצה בחוגים שונים.

3. שלום נקרא להיות שותף בכל הדיונים וההחלטות החשובות בוועד הפועל של ההסתדרות העובדים במרכז מפא"י בסוכנות וכן במוסדות ממשלתיים העוסקים בקליטת עולים בחיי היום יום. היה פעיל גם במחלקה ליוצאי תימן וממקימי הדור הצעיר של מפא"י בפתח תקוה בשנת 1949.

"בן-ציון דוד" - מוזיאון וגלריה לאמנות תימנית ביפו העתיקה

סיירה, ראינה וכתבה
אתי גל

בלב רובע האומנים ביפו העתיקה, סמטת דגים 3, ממוקם מרכז תרבות ואמנות של יהדות תימן. הרוח החיה מאחורי מפעל מיוחד זה הוא האמן בן-ציון דוד תושב עקרון, שהוא דור שמיני של צורפים תימניים. המוזיאון משמש מרכז מבקרים המשמר את תרבותם של יהודי תימן ומפיצה ברבים.

המקום פוקדים תושבים מקומיים ותיירים משעות הבוקר ועד שעות הערב המאוחרות, שישה ימים בשבוע. בן-ציון דוד נולד בעקרון. הוריו עלו מצפון תימן מעיר הסֶפֶר נג'ראן אשר בגבול סעודיה, יחד עם דודיו. הם היו מעין שבט גדול ומכובד וסיפור עלייתם לארץ זהה לסיפוריהם של עולי תימן רבים אשר שרדו בקושי רב את דרכם לארץ הקודש. החיילים המוסלמים שליוו אותם כדי להגן עליהם דרשו מהיהודים להפקיד בידיהם את הכסף והזהב שברשותם בטענה שבדרך ישנם שודדים רבים. מאוחר יותר סירבו להחזיר את הרכוש בטענה שהכל נשאר בידי השלטונות.

במקום ניתן ללמוד על ההיסטוריה, התרבות, העלייה וההתרומה של יהודי תימן לתרבות הישראלית. המוזיאון מציע סדנאות, סיורי העשרה והדרכה מרתקת ואינטראקטיבית בהדרכת האמן.

במקום פועל בית המלאכה בו יוצרים האמן והצוות שסביבו את מלאכת הצורפות התימנית. חלל המקום מלא בצילי מוזיקה תימנית, ניחוח קפה תימני וקולו של האמן המסביר את תהליך יצירת הפילגֶרן התימני הנוצר מחמישה חוטי כסף מול עיניהם של הצופים בו.

בגלריה המיוחדת מוצגים מבחר תכשיטים וחפצי יודאיקה מסורתיים ויצירות אספנות ייחודיות. את

מאותה עת אף אחד כבר לא העז להלין את שכרם של התימנים התמימים.

בהדרגה השתפר המצב הכלכלי בארץ. האב חזר לעסוק בצורפות יחד עם אחיו. בתחילה הם גרו בצריפים ובשנת 1956 בנו את בתיהם מבלוקים. משה בן דוד, שעלה לארץ לפני משפחתו של בן-ציון, עבד ב"משכית" עם רות דיין, והם חיפשו צורפים בקרב הקהילות התימניות בארץ. בני משפחתו של בן-ציון החלו לעבוד עבור "משכית" ובהמשך קנו בעצמם חומרי גלם ועבדו גם באופן פרטי. בן-ציון החל ללמוד קריאה אצל המורי בגיל 3-4, וכאשר היה בן 12 סייע לאביו בסדנתו עד שעות הערב המאוחרות ובהדרגה החל להתאהב במקצוע הצורפות, תחילה כתחביב ואחר כך כעבודה לכל דבר. בהיותו בבית הספר התיכון החל לעצב תכשיטי כסף עבור חברותיו ללימודים שהזמינו ממנו עבודות.

בצבא שירת ביחידת חבלה מוצנחת ולאחר מכן כמדריך צניחה. לאחר הצבא למד בטכניון הנדסת חשמל ובהמשך נסע לדרום אמריקה בשליחות ביטחונית מטעם המדינה. למד גם בניו יורק ועבד שנתיים בהנדסה. בארה"ב המשיך לעסוק בתחום התכשיטנות התימנית וחנות בקווינס הייתה רוכשת ממנו את כל התכשיטים. כשחזר לארץ המשיך לעסוק בעבודה האהובה עליו. גלריה בירושלים הזמינה ממנו מגילות אסתר בעיצוב מקורי. מאוחר יותר פתח חנות לתכשיטים ברחוב הירקון בתל אביב. משנת 1981 עיצב עבור הזמרת עפרה חזה תכשיטים והיא ענדה אותם בהופיעה בחו"ל. לדברי בן-ציון, עפרה הייתה אשה מאמינה ואהבה קמעות, במיוחד תימניים מעוצבים. בתקליטה "גלבי" צולמה העטיפה בה מוצגת עפרה חזה כשהיא עדויה בתכשיטים מקוריים, יצירותיו של בן-ציון.

בשנת 1986 הגיע ליפו והמשיך ליצור תכשיטים. בן-ציון מוכר הרבה מיצירותיו בחו"ל ולתיירים בארץ. הוא משקיע רבות בפרסום ובהיותו מהנדס עם ראש פתוח לעסקים ודובר אנגלית, הוא מכיר את הפוטנציאל הגלום באפשרויות הרבות מעבר לים. התכשיטים התימניים נחשבים לאקזוטיים בעיני האנשים בחו"ל.

בארץ הייתה קיימת צורפות תימנית ואוריינטלית - סורית ומרוקאית - אך הצורפות התימנית הייתה ייחודית, כי משפחתו של בן דוד ייצרה פתילים וחוטים מיוחדים במינם כדי להדגיש את ייחודם של התכשיטים התימניים.

בן-ציון מבין שבעוד כעשרים שנה כבר לא יהיו צורפים תימניים וכי יש צורך לפתח את מגמת הכשרת הדור הצעיר לתחום זה.

המשפחה נדדה ברגל מצפון תימן מכפר לכפר כשהם עובדים בצורפות באמצעות כלי העבודה שברשותם. בדרך נולדו תינוקות חדשים ונפטרו בוגרים רבים ובסופו של המסע הגיעו למחנה העולים חאשד אשר בפאתי עדן. אביו של בן-ציון דוד סיפר, כי התבקש לעלות למטוס ללא כלי העבודה שליוו את בני המשפחה דורות רבים והוא פרץ בבכי מר. כאשר נשאל מדוע הוא בוכה, השיב כי ללא כלי העבודה הוא יאבד את מקור פרנסתו ולא יוכל עוד לכלכל את בני ביתו בכבוד. אחד האחראים אפשר לו ליטול חזרה את הכלים, וכך התאפשר לו להמשיך ולעסוק במלאכת הצורפות גם בארץ ישראל.

המפגש עם ארץ הקודש הדהים את בני שבט אהרן (משפחתו המורחבת של בן-ציון דוד), כאשר נתקלו ביהודים נטולי כיפות וחילוניים שלא שמרו מצוות

תכשיטים לעפרה

בסיסיות ואכזבתם הייתה רבה. בידודם בתימן מהתרבות המערבית הנציח את הנאיביות שלהם, וגם בארץ הם הקשיבו וצייתו לכל מי שפקד עליהם.

בשל המצב הכלכלי הקשה באותה תקופה, שהייתה "תקופת הצנע", לא היה חומר לעבודה בצורפות. יתר על כן, לציבור לא היה כסף לקנות תכשיטים. המשפחה ובעיקר הגברים עבדו בחקלאות ובכל מיני עבודות דחק. אחד הסיפורים המרתקים שזכורים לבן-ציון הוא סיפורו של אחד המעסיקים שהם עבדו בשטח החקלאי שלו, והוא התחמק באמתלות שונות מלשלם לעובדיו בזמן. באחד מימי שישי התנפלו עליו בני המשפחה מעוכבי התשלום וקשרו אותו לעץ עד שניאות לשלם להם.

לאחרונה נכתב ספר ברוסית שתוכנו עוסק בתרבות יהודי תימן ומורשת משפחתו של בן-ציון דוד. הרוסים מכבדים מאד תרבות ומורשת ששרדו דורות רבים, ולמעשה הם מחפשים את השורשים שלהם שלא ממש נהירים להם, מכאן הערכתם גם לאמנות התימנית.

במוזיאון ניתן להקשיב באודיו להסברים במספר שפות ולצפות באותה עת על המסך במוצגים ותמונות בלוויית הדגמה של יצירת תכשיטים בחוטי פִּלִּיגֶרְן. כל זאת תוך שתיית כוס קפה תימני מהביל המוגש באהבה רבה ע"י אנשי הצוות במקום.

ילדיו הצעירים של בן-ציון מגיעים לגלריה בחופשות ומתנסים בחוויית הצורפות לאחר שלמדו את הנושא מהבסיס ומגלים בו עניין רב. אחד מתלמידיו של בן-ציון דוד הוא הצורף עזרי מרחום מראש העין שכיום הוא צורף ומורה לצורפות תימנית בביתו שבראש העין. בן-ציון מפנה אליו אנשים המעוניינים ללמוד צורפות.

בכספת של בן-ציון מונח ספר תאג' עתיק יומין שהגיע מתימן. הוא כתוב בכתב יד מקורי ונרכש מסוחר תמורת אלפי דולרים. עובד "משכית" הציע לבן-ציון להקים בית ספר לצורפות והתעשיין סטף ורטהיימר אימץ את הרעיון והסכים להיות המשקיע של הפרויקט.

רות דיין מ"משכית" מבקרת את בן-ציון ויש ביניהם קשרי עבודה. הפעילות במוזיאון וקידום היוזמות בו הם באחריות עובד מסור ונמרץ ושמו אלי נְלְגִי שמדבר בהתלהבות רבה על חשיבות המפעל לשימור המסורת התימנית.

יש להזכיר את חממה, אמו של בן-ציון דוד, שגרה בעקרון וגם בגיל גבורות עדיין פעילה וקולעת סלים. בעבר נהגה גם לרקום רקמה תימנית על פריטי לבוש. וברכותינו - יישר כוח לאם הבנים!

המסר של בן-ציון דוד הוא: "הכי חשובה היא השלווה המובילה לחיים טובים. הכרת השורשים עוזרת לאדם להבין לאן מועדות פניו בחיים. אם אינו מכיר את שורשיו הוא חי בבלבול ומחפש דרכים. היום הטכנולוגיה והאינטרנט מבלבלים את האדם."

בן-ציון זכה לדבר עם הדורות הקודמים, מהם למד על שורשיו וזה הוביל אותו למקום בו הוא נמצא היום. פעם התייחסו לדברים כאילו היו פשוטים ופרימיטיביים והיום מבינים את ערכם התרבותי. בסופו של דבר הוא סבור שהפשטות מביאה לשקט, לשלווה ולחיים טובים.

כתובת המרכז: סמטת מזל דגים 3, יפו העתיקה. טלפון: 03-6812503. לתיאום סיור קבוצות לפנות אל: אלי - 03-6812503.

www.yemenite-art.com, office@yemenite-art.com

בזמנו קיבל הזמר הבינלאומי בוב מרלי מקיסר אתיופיה, היילה סלאסי, מגן דוד מזהב שעוצב על ידינו, ולאחר שנים רבות הגיע לארץ לביקור בנו של הזמר, זיזי מרלי, והביא את התכשיט הנ"ל לתיקון. היום מצוי התכשיט במוזיאון בג'מייקה.

בשנת 1988 נערך פסטיבל העולם השלישי ובשנת 1989 נערכה בבנייני האומה בירושלים תערוכה לקניינים אמריקנים שבעקבותיה התקבלו הזמנות רבות מארה"ב. המגמה התפשטה גם לאירופה ובעיקר בגרמניה, צרפת ושוויץ.

כל שנה מתקיימות כשש תערוכות בעולם והוא משתתף בהן. בן דוד מתבסס על חוג לקוחות קבועים, אנשי עסקים, בעלי חנויות וכיו"ב. המכירה לאנשים פרטיים נעשית מהגלריה ביפו.

בשנת 1992, למשל, נמכרו תכשיטים ללקוחות מכל רחבי העולם. נפתחה חנות בסוהו בניו-יורק, נמכרו תכשיטים לחנויות פרטיות ולרשתות גדולות וביניהן "מייסיס".

שמעון פרס רכש אצלו יצירות מספר פעמים ואוניברסיטת בן גוריון בנגב רכשה בעבור שמעון פרס מזוזה. בית הנשיא רכש עבור מלכת בריטניה זוג פמוטים בצורת כתר.

הזמרת שקירה קיבלה רביד תימני מהנשיא פרס. רביד כוחלני הזמר התימני הבינלאומי עונד את תכשיטו המקוריים, שיוצרו גם הם על ידי בן-ציון. שר ההגנה האמריקאי בביקורו בישראל רכש גם הוא תכשיטים ופמוטים.

לדבריו של בן-ציון, ישנם אנשים שמבקשים ממנו ליצור עבודות מיוחדות בטעמים מיוחדים, על פי רוב לאחר שהם רואים בתצוגה יצירות קבועות ומבקשים לבצע בהן שינויים קטנים ובן-ציון מאפשר זאת.

לכל אחד מן התכשיטים והיצירות יש קוד פריט, קוד קטלוגי וגם לתכשיטן. ליצירות שנקנו מזה שלושים שנה ניתנת אחריות על התכשיטים לכל החיים ובכל עת ניתן לתקנם. הייחוד של המקום הוא שניתן להחליף תכשיט ישן לחדש ללא תשלום נוסף.

בן-ציון חשב כיצד לשמר את האמנויות התימניות הכוללות את מלאכת הצורפות, הספרים, הרקמה והריקוד התימני, והוא הגיע למסקנה שיש צורך בהקמת מוזיאון קטן שישמר את היצירות והטכניקות הללו עבור הדורות הבאים.

במקביל נפתחו תערוכות רבות בעולם וביניהן תערוכה במוסקבה, שם לבשו הדוגמניות בגדים שעליהם רקמה תימנית. ישנן גם הזמנות למוזיאונים ברוסיה. השנה מגיע בן-ציון לתערוכה בסנט פטרבורג ברוסיה ובמשך שבועיים יוצגו עשרות תמונות שצולמו בתימן.

פטנט עולמי – "ג'עלה" בימות החול

מזה כשנתיים פועל ברוב צלילים ושמחה מוסד תרבותי ישראלי חדש שצמח בנוף הירושלמי והוא ערב גיעלה המתקיים מדי חודשים אחדים בקפה "קרוסלה" בשכונת רחביה העשירה בירושלים. בערב זה הנמשך עד חצות הלילה מגיעים אנשי רוח, משוררים וזמרים, נושאים דברים, מקריאים מיצירותיהם ושרים משירי תימן המקוריים ביותר.

את המוסד יסד יהונתן ודעי בעליו של קפה קרוסלה שהקים את הגיעלה של ימות החולין, ואולי אפילו את הגיעלה החילונית הראשונה בישראל ובעולם.

והוא מסביר:

במציאות החיים היום נפקד לרוב מקומה של הגיעלה כזמן של רוגע, שיחת רעים והתרוממות רוח. כצעירים בני העדה התימנית, המנהג של שירה בצוותא נראה לנו טוב ורלוונטי לחיינו היום, ואנו מעוניינים לחדש בחיינו תרבות זו, הזכורה לטוב מבית סבא.

המפגשים מתקיימים בבית הקפה "קרוסלה" בשכונת רחביה בירושלים, רחוב מטודלה (פינת רח' עזה). למשל אחד הערבים הוקדש לשירתם של בני תימן: רצון הלוי ז"ל, ויבדלו לחיים ארוכים וטובים המשוררים טוביה סולמי ואהרן אלמוג.

את הערב כיבדו זמרים רבים וביניהם שירן קרני, הילה תם, יצחק נהרי, עופר כלף, תם פוגל וגם גילה בשארי הנעימה שיר.

המשוררים טוביה סולמי, שלומי חתוכה ואלמוג בהר הקריאו משיריהם. לאור ההצלחה שכר יהונתן ודעי בסמוך לקפה מקום מרווח יותר בו מתקיימים האירועים במגמה של לחשוף את שירת יהודי תימן לציבור, ולכן מחולקת לאורחים חוברות עם השירים ותרגומם במגמה להנגיש אותה לצביר הרחב. בינתיים הופיעו במקום גם ברכה כהן, מרגלית צנעני ואיתמר פנחס.

הכניסה היא חופשית והבאר פתוח לשתיה ומזון (בתשלום הוגן) למי שמעוניין.

לפרטים: wallasababa@gmail.com 050-7997755. יהונתן ודעי

"קרוסלה", מטודלה 1 (פינת עזה) ירושלים

f קרוסלה בפייסבוק: קרוסלה Carousela f

יוֹשְׁבֵי אֱהָלִים וְיוֹשְׁבֵי
מִסְכֵּים

רַחֲלֵי אַבְרָהָם-אֵיתָן

רַחֲקָנוּ מֵאַבּוֹת יוֹשְׁבֵי אֱהָלִים
שָׁנוֹת אוֹר

סָטִינוּ מֵעֶץ הַדַּעַת וּמִגֶּן הַחַיִּים
נָטַשְׁנוּ אֲדָמַת הוֹרְתָנוּ,
סִפְתָּ שְׁמִינוּ.

נְשָׁמָה דוֹאָה בְּמִרְחָב

נִלְכְּדָה אֶל מִסַּךְ הַמַּחְשֵׁב,

הָאֵיפּוֹד וְתוֹלְדוֹתָיו

בְּלִינוּ בְּפֶאֶרְק הַטְּכְנוֹלוֹגְיָה

לְקַרְעַ אֶת הַזְּמַן בְּפִי־סִבּוּק וּבְאֶ-

מִילִים אֵינְסַפּוֹר

לְקֶשֶׁר קֶשְׁרִים קָלִים כְּרוּחַ בְּכָל

עֵת

שְׁחֲרִית וְעֶרְבִית וְחוֹזֵר

וְאֵין בָּהֶם לְמַלֵּא בְּטוֹן שְׁטוּחָה

שְׁמַחָה וְחֶם הַלֵּב.

שְׁבֵת אַחִים שְׂכָם אֶל שְׂכָם

סָבִיב מְדוּרָה נְשַׁפְּחָת

לֹא מְצִיטָה עוֹד נְשָׁמָה.

גְּעִיגוּעַ לְאַרְח אַבּוֹת צוֹבֵט

מְרוֹקֵן אֲוִיר מְרִיאוֹת

עֶכְבָּר מְתָרוֹקֵן מְסוּלָלוֹת

מְצִיב אֶת הַזְּמַן הָרִיק

מְבַטֵּל לְרַגַע הַסֶּגֶד לְמִסָּךְ

עַד לְהַמְרָה

וְאֵין זְמַן לְחֶשֶׁב

וְאֵין זְמַן...

אֵין.

שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי הוֹרְתָנוּ.

תערוכת "קישוט תימני" של איילה כץ

מאת בת חן סולמי

לאחר פרישתה לגמלאות ב-2003 החלה ללמוד ציור במכון לאומנות חזותית בפתח תקווה אצל ד"ר

אנטון בידרמן וזו לה תערוכת יחיד ראשונה שבה היא מתמקדת בקישוט התימני שקרוב למורשתה. היא מציירת בפחם, עיפרון, צבעי פנדה, ולאחרונה גם בטושים. בעבודתה היא משלבת אורנמנטים קישוטיים, לרוב צבעוניים, השואבים מן הרקמה והאמנות התימנית.

התערוכה שנמשכה כחודש משכה תשומת לב רבה, ואיילה מוכנה להציגה בכל מקום שתזמן אליו (לפרטים 0505533194).

מכנסי בת-תימן היהודיה / ציירה – ליאורה כץ

התערוכה אורגנה בחסות האגף לאמנויות פלסטיות בניהולה של גבי נילי חי, האגף לשירותי רווחה ובריאות, המחלקה לעבודה סוציאלית קהילתית ועמותת אמני פי"ת - ועל כך יבואו כולם על הברכה.

חווייה אמנותית מרשימה נפלה בחלקם של האורחים הרבים שמילאו את המבוא של אולם "שרת" בפתח תקווה, כאשר נפתחה תערוכת הציורים "קישוט תימני" של הציירת איילה כץ, במעמד עו"ד איתי שונשיין, סגן ראש העיר וראש מינהל התרבות.

רבות התערוכות שמתקיימות ב"שרת" והפעם הייתה בו ארומה מיוחדת, משום שבמרבית התמונות הציצו מוטיבים תימניים בשלל צבעים מלבב. נראה כי סוללת המברכים עצמה העידה על כך שמדובר בציירת מיוחדת הראויה לתשומת לב, ובין המברכים היו:

עו"ד איתי שונשיין, סגן ראש העיר וראש מינהל התרבות,

מר אשר שוקר, ראש האגף לשירותי רווחה ובריאות, גבי שולי ביתן, מנהלת המחלקה לעבודה סוציאלית, גבי נאוה בביוף, אוצרת התערוכה.

נגינה: איגור רבינוב, פסנתר.

הציירת איילה כץ נולדה בתימן ב-1949 לדוד ובדורה מלחן ומיד עלתה עם משפחת לארץ והתיישבו בראש העין. זמן קצר לאחר מכן חלתה הילדה בפוליו, שיתוק ילדים, שגרמה לשיתוק הפנים התחתונות. בשנת 1977 עברה עם משפחתה לשכני שפחה בפתח תקווה ושם למדה תיכון ואחר כך הקימה בית ומשפחה. איילה כץ נשואה לשלמה כץ ואם לשלושה ילדים וסבתא ל-3 נכדות.

איילה עבדה 38 שנים בחברת "בזק" ובמקביל הייתה פעילה בתחום הספורט והשתתפה בשש אולימפיאדות נכים. זכתה במדליות זהב, כסף וארד, בתחומי הסייף, שחיה וכדור סל.

עם צאתה לגמלאות בשנת 2003 החלה להתנדב במוסד לביטוח לאומי וכמו כן הצטרפה כפעילה חברתית בתוכנית "קהילה נגישה" ובמסגרתה היא מפעילה את המועדון הרב נכותי – במתני"ס עמישב. איילה היא לוחמת חברתית ופועלת להנגשת העיר פתח תקווה כחברה בועדת נגישות עירונית. כיום משמשת היא כיו"ר "פורום פעילי קהילה נגישה בפתח תקווה" לקידום שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות.

Zahavi

Hakerem

Zahavi Hakerem, Zahavi Zchug.

It's hot. It's wild. And it's healthy!

That's Zchug, the Yemenite answer to salsa. Renowned cookbook author Claudia Roden calls Zchug "really quite addictive".

Although its name may sound funny, Zchug is no laughing matter!

A hot chill condiment, artfully seasoned with garlic and a secret blend of spices, Zchug is a delightful addition to pasta and pizza sauces, salad and other dressings, soups, fish or meats, gently stirred into yogurt, humous, cooked vegetable dishes, spread on sandwiches and more – limited only by

your imagination! Turn mundane into marvelous by adding Zchug.

And when it comes to Zchug, there's no Zchug quite like Zahavi's!

For over 30 years' Boaz Zahavi has lovingly produced this superb condiment from an ancient family recipe. Zahavi's Green Zchug (hot) with fresh parsley and red Zchug (hot and mildly) not only taste good, they contain vitamins, minerals, natural digestives in the form of spices, and fresh chilles, which are traditionally considered to be fat busters.

All that – and tasty too. Ask any one who uses Zahavi's Zchug and he will tell you that Zchug is not only a condiment. It's a way of life.

Contact us: Tel. 972-3-9364667, Fax. 972-3-9364666, zh_ltd@netvision.net.il

VITARA

החדשה

לא דומה לאף אחת

"מדובר ברכב מוצלח ותחרותי, שעוד נראה כאן הרבה ברמזור"

ידיעות אחרונות 3.9.15, מוסף "ממך", אודי עציון

* ₪ **124,990**
לדגם אוטומטי

הכי מעוצבת ✓

הכי חסכונית ✓

הכי בטיחותית ✓

* 7 כריות אוויר • 18.1 ק"מ/לליטר • מערכת STOP & START לחיסכון בצריכת דלק • מערכת ALLGRIP

*9955
suzuki.co.il

* מחירון 08/2015, המחיר אינו כולל אגרת רישוי ואביזרי רישוי, המחיר מתייחס לדגם אוטומט 4x2 GLX, מערכת ALLGRIP בדגמי 4x4 בלבד, התמונה להמחשה בלבד, ט.ל.ח.

דרגת זיהום אוויר מרכב מנועי**

זיהום מזערי 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 זיהום מרבי

* נתוני היצרן, עפ"י בדיקת מעבדה. תקן 136/2014W & 715/2007
** הדרגה מחושבת לפי תקנות אוויר נקי (גילוי נתוני זיהום אוויר מרכב מנועי בפרסומת), התשס"ט 2009

דרגת זיהום אוויר	צריכת דלק ממוצעת בליטרים ל-100 ק"מ*	עירוני	דגם
דרגה 4	4.9	6.6	VITARA אוטו' 4x2
דרגה 4	5.1	6.7	VITARA אוטו' 4x4